

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

На правах рукопису

АНДРУСИШИН РОМАН МИКОЛАЙОВИЧ

УДК 340.12:17]:351.74(043.5)

ПРАВОВЕ ВИХОВАННЯ ПРАЦІВНИКІВ ОВС:
ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ ВИМІР

Спеціальність: 12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень

Дисертація
на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Науковий керівник:
Гарасимів Тарас Зеновійович,
доктор юридичних наук, професор

Львів – 2016

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	4
ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ	12
1.1 Огляд літератури за темою	12
1.2 Методологія дослідження	23
1.3 Сутність та специфіка правового виховання	28
Висновки до розділу 1	45
РОЗДІЛ 2 ІНСТИТУЦІЙНІ ТА НОРМАТИВНІ ОСНОВИ МЕХАНІЗМУ ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ ПРАЦІВНИКІВ ОВС	46
2.1 Поняття, зміст та функції правового виховання працівників ОВС в Україні	46
2.2 Нормативно-правове забезпечення правового виховання працівників ОВС в Україні	59
2.3 Механізм правового виховання працівників ОВС	77
2.3.1 Мета та завдання правового виховання працівників ОВС ...	80
2.3.2 Система суб'єктів правового виховання працівників ОВС ...	89
2.3.3 Форми, методи, прийоми та засоби правового виховання працівників ОВС	112
2.4 Особливості правового виховання працівників ОВС в зарубіжних країнах	138
Висновки до розділу 2	143
РОЗДІЛ 3 ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ ПРАЦІВНИКІВ ОВС В УКРАЇНІ	151
3.1 Роль та значення правового виховання працівників ОВС у контексті правової політики в Україні	151

3.2 Правове виховання та правова освіта як чинники формування правової культури працівників ОВС	162
Висновки до розділу 3	173
ВИСНОВКИ	176
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	181

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ВНЗ – вищий навчальний заклад

ГУНП – Головне управління Національної поліції

ЗМІ – засоби масової інформації

МВС – Міністерство внутрішніх справ України

ОБСЄ – Організація з безпеки і співробітництва в Європі

ОВС – органи внутрішніх справ

ООН – Організація Об'єднаних Націй

ВСТУП

Актуальність теми. Перехід сучасного суспільства до нових соціально-економічних відносин супроводжується кризовими явищами у багатьох сферах життя людей та водночас збільшенням «правової складової» їх повсякденності. Задля формування нової парадигми взаємовідносин працівників забезпечення публічної безпеки з населенням, трансформації ОВС із «карального» органу на службу надання правоохоронних послуг необхідна активна постійна робота з правового виховання працівників ОВС*.

Будь-які дії, пов'язані з виконанням працівником ОВС професійного обов'язку, позначаються на його свідомості, формуючи відтак його правову культуру. Прийняття та реалізація положень Закону України «Про Національну поліцію» як складова процесу реформування ОВС зумовило принципові зміни у теорії та практиці правового виховання працівників ОВС. Попри це, сучасний стан теоретичних і організаційних основ цього процесу недосконалий, що засвідчує необхідність здійснення системного теоретико-методологічного аналізу проблем правового виховання працівників ОВС та шляхів його вдосконалення.

Дослідженню окремих питань правового виховання працівників ОВС присвячено праці вітчизняних і зарубіжних науковців, зокрема: О. А. Ануфрієнка, Н. П. Бортник, Ч. М. Бурханова, О. І. Гарасимів, Т. З. Гарасиміва, А. П. Гетьмана, А. І. Годяка, Н. А. Гураленко, О. Г. Данильяна, І. В. Дмитрієнка, І. М. Жаровської, Ю. М. Заніка, І. І. Іванова, Ю. Ю. Калиновського, В. С. Канціра, І. І. Коваленка, В. Б. Кавальчука, М. В. Кожушка, М. М. Козяра, О. М. Костенка, О. С. Котухи, І. О. Личенко, М. Т. Лоджука, А. А. Лукашенко, Є. М. Майнулова, В. С. Макарчука, С. І. Максимова, Д. О. Мальцева, Н. П. Матюхіна, Л. І. Миськіва, О. А. Моргунова, М. В. Никифорака, О. М. Омельчука, О. О. Орлової, В. Л. Ортинського, О. І. Остапенка, У. М. Парпан, А. С. Романової, Р. А. Сербина,

* У дисертаційній роботі поняття «працівник органів внутрішніх справ» включає працівників Національної поліції України.

М. М. Сірант, С. С. Сливки, М. С. Соколова, В. М. Стратонова, А. І. Суббота, Л. І. Суровської, С. М. Тихомирова, Л. Л. Тихоненка, В. А. Трофименка, Ю. О. Фігель, І. Ю. Хомишин, М. М. Цимбалюка, О. Л. Чорнобай, О. О. Швиркіна, М. Й. Штангрета та інших. Однак комплексне вивчення питань правового виховання працівників ОВС у рамках сучасних культурних тенденцій не провадилося.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційну роботу виконано відповідно до Пріоритетних напрямів розвитку правової науки на 2011–2015 рр. Національної академії правових наук України, а також у контексті наукових досліджень Львівського державного університету внутрішніх справ: «Держава і право: філософсько-правовий та теоретико-історичний виміри» (номер державної реєстрації 0113U002433) та «Проблеми реформування правової системи України» (номер державної реєстрації 0113U007492).

Мета і завдання дослідження. *Мета роботи* – комплексно опрацювати та висвітлити теоретико-методологічні аспекти правового виховання працівників органів внутрішніх справ.

Для реалізації вказаної мети сформульовано такі *завдання*:

- розкрити підходи до визначення поняття, змісту і ціннісного аспекту правового виховання працівників ОВС;
- розглянути особливості нормативного забезпечення правового виховання працівників ОВС в Україні;
- визначити механізм правового виховання працівників ОВС;
- охарактеризувати мету і завдання правового виховання працівників ОВС;
- окреслити види суб'єктів правового виховання працівників ОВС;
- з'ясувати форми, методи, способи, прийоми і засоби виховання працівників ОВС;
- проаналізувати особливості зарубіжного досвіду правового виховання працівників ОВС;
- простежити динаміку політики правового виховання працівників ОВС в Україні;

– обґрунтувати практичну значущість правового виховання та правової освіти у формуванні правової культури працівників ОВС.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини, що виникають у сфері правового виховання працівників органів внутрішніх справ.

Предмет дослідження – правове виховання працівників органів внутрішніх справ у теоретико-правовому вимірі.

Методи дослідження. У дисертаційній роботі сутність, зміст, роль, місце та призначення правового виховання працівників органів внутрішніх справ у вітчизняному суспільстві та освітньому просторі обґрунтовано у рамках міждисциплінарного підходу, основу якого становлять сучасні парадигми знання.

Під час розгляду особливостей правового виховання використано такі методи дослідження: системний та структурний аналіз – задля обґрунтування механізму, структури і нормативно-правового забезпечення правового виховання (підрозділи 1.3, 2.1, 2.2, 2.3); абстрактно-логічний і формально-правовий – під час розкриття змісту понятійно-категоріального апарату (підрозділи 1.3, 2.1); порівняльно-правового аналізу – у контексті вивчення правового виховання працівників ОВС у зарубіжних країнах (підрозділ 2.4); систематизації, класифікації та узагальнення теоретико-правових положень щодо формування та розвитку правового виховання працівників органів внутрішніх справ – у рамках огляду літератури (підрозділ 1.1); моделювання – під час підготовки практичних рекомендацій та пропозицій у сфері удосконалення змістових, структурних та функціональних елементів правового виховання працівників органів внутрішніх справ (підрозділи 3.1, 3.2, 3.3).

Науково-теоретичне підґрунтя дисертаційної роботи становлять наукові праці з теорії держави і права, порівняльного правознавства, конституційного права, цивільного права, адміністративного права та судочинства, кримінального права і філософії права.

Нормативно-правовою основою роботи є положення Конституції України, міжнародно-правових договорів, законодавчих актів та інших нормативно-правових актів України, які регулюють правове виховання працівників

ОВС.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертаційна робота є комплексним монографічним дослідженням, присвяченим правовому вихованню працівників ОВС. Наукова новизна виконаного дослідження полягає в тому, що:

уперше:

– обґрунтовано, що самовдосконалення, саморозвиток, професійно-особистісний розвиток, професійна свідомість і самосвідомість, ставлення працівника ОВС до себе як до професіонала – це ті поняття, які формують і утверджують самостійність і відповідальність майбутнього фахівця у сфері правоохоронної діяльності;

– визначено зміст правого виховання працівників ОВС як набуття професійних правових цінностей, формування ставлення до правоохоронної діяльності, усвідомлення себе як правоохоронця, оцінка власних професійних здібностей крізь призму правових принципів (справедливості, рівності, свободи, гуманізму, добросовісності, законності);

– обґрунтовано, що ціннісний аспект правового виховання працівників ОВС виявляється у перетворенні раціональних елементів (правові знання, навички та вміння) на правові цінності та переконання, а останні – на такі складні поведінкові компоненти, як правові установки й орієнтації, що значною мірою зумовлюють психологічний стан готовності до правозастосовної діяльності з вирішення конкретних правових ситуацій;

– доведено, що сучасна концепція правового виховання працівників ОВС повинна враховувати суспільні зміни, можливості інформаційних технологій, розвиток комунікативних та мультимедійних засобів і бути високотехнологічною, здатною протидіяти зовнішньому інформаційному впливу, забезпечити інформаційну безпеку національної правової культури;

– зазначено, що на Міністерство внутрішніх справ та Головні управління Національної поліції покладено функції здійснення правового виховання працівників ОВС, а повноваження цього Міністерства та Головних управлінь

відтак мають галузевий, надгалузевий та спеціально функціональний характер у вказаній сфері діяльності;

удосконалено:

– підходи до класифікації форм правового виховання працівників ОВС. Особливу увагу приділено юридичній клініці як новітній інтерактивній формі правового виховання майбутніх працівників ОВС;

– змістовну характеристику зарубіжного досвіду правового виховання працівників правоохоронних органів на прикладі поліції у деяких країнах (Австрія, Бельгія, Великобританія, Греція, Іспанія, Норвегія, Португалія, Угорщина, США, Фінляндія, Швеція), що забезпечило відповідне порівняння континентальної та англо-американської систем правового виховання працівників поліції;

– теоретико-методологічні засади взаємовпливу та взаємозв'язку між правовим вихованням, правовою освітою, правовою культурою та морально-етичною підготовкою працівників ОВС;

набули подальшого розвитку:

– положення про те, що правова політика держави у сфері правового виховання працівників ОВС повинна бути науково обґрунтованою та практично орієнтованою;

– міжнародно-правове та законодавче забезпечення розвитку правового виховання працівників ОВС.

Практичне значення одержаних результатів. Сформульовані в дисертації висновки, положення та пропозиції можуть бути використані у:

– *науково-дослідній сфері* – для удосконалення та подальшого розвитку загальнотеоретичних уявлень про категорію «правове виховання» в теорії права та галузевих науках;

– *правотворчій та правозастосовній діяльності* – аналітичні напрацювання і розробки суб'єкти правотворення та правозастосування можуть використати для удосконалення чинних і прийняття нових законів та інших нормативно-правових актів, а також поліпшення якості законодавчої та

правозастосовної практики;

– *навчальному процесі* – під час підготовки курсу лекцій для дисциплін «Теорія держави і права», «Актуальні проблеми теорії держави і права», «Порівняльне правознавство», «Філософія права», «Соціологія права». Окремі положення дисертаційної роботи можуть бути використані для підготовки відповідних розділів підручників та навчальних посібників;

– *правовиховній роботі* – для підвищення правової свідомості та правової культури учасників правотворчої та правозастосовної діяльності.

Особистий внесок здобувача. Усі сформульовані в дисертаційній роботі положення та висновки обґрунтовано на основі самостійних досліджень автора. Для аргументації окремих положень дослідження використано наукові праці інших учених, на які зроблено відповідні посилання.

Апробація результатів дисертації. Дисертацію обговорено та схвалено на засіданні кафедри теорії та історії держави і права Львівського державного університету внутрішніх справ. Низку положень роботи оприлюднено на науково-практичних заходах: студентсько-курсантській науковій конференції «Актуальні проблеми приватного права в Україні» (Львів, 27 квітня 2012 р.); звітній науковій конференції ад'юнктів, аспірантів та здобувачів «Проблеми правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні» (Львів, 28 вересня 2012 р.); міжнародній науковій конференції «Восьмі юридичні читання. Правові проблеми взаємодії влади і громадянського суспільства» (Київ, 10–11 жовтня 2012 р.); міжвузівській науково-практичній конференції «Методичні аспекти розвитку історично-правової освіти на сучасному етапі» (Ялта, 20 лютого 2013 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Філософські, теоретичні та методологічні проблеми юридичної науки в умовах євроінтеграції України» (Львів, 25 квітня 2014 р.); звітній науковій конференції ад'юнктів, аспірантів та здобувачів «Проблеми правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні» (Львів, 17 жовтня 2014 р.); I-й Всеукраїнській науково-практичній конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Проблеми і перспективи безоплатної правової допомоги Україні» (Харків, 21 грудня 2014 р.);

звітній науковій конференції ад'юнктів, аспірантів та здобувачів «Проблеми правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні» (Львів, 16 жовтня 2015 р.).

Публікації. Основні положення та висновки дисертації викладено у 15 публікаціях, з яких п'ять статей – у друкованих наукових фахових виданнях України, дві статі – у зарубіжних періодичних наукових виданнях, та восьми тезах доповідей на науково-практичних конференціях.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ

1.1 Огляд літератури за темою

За сучасних умов наближення України до європейської спільноти зростає необхідність здійснення правових реформ, спрямованих на формування громадянського суспільства та правової держави на принципах свободи і демократії. Реалізація цього водночас складного й важливого завдання ймовірна за кардинального оновлення соціального, економічного та політичного життя суспільства, що супроводжується модернізацією не лише нормативно-правової бази, але й механізмів діяльності правотворчих, правоохоронних, судових та інших органів державної влади.

Однією з галузей права, що може сприяти виконанню окреслених цілей, є правове виховання. Його універсальність, зазначає В. А. Трофименко, дає змогу виховувати повагу до права, заповнювати різноманітні прогалини та долати деформації у правовій культурі і пересічних громадян, і осіб, які стоять на захисті прав і свобод громадян – працівників правоохоронних органів та судів. Динамічність правових реформ, що провадяться в Україні, потребує високого рівня правової культури у правоохоронній системі. Це пов'язано перш за все з тим, що правоохоронці виступають одними з головних суб'єктів правового виховання; завдяки їхній правозастосовній діяльності громадяни більшою мірою оцінюють ефективність правової системи нашої країни [268, с. 110].

Уже тривалий час (і у радянській, і сучасній) проблемні питання правового виховання є предметом фахових досліджень вітчизняних науковців як на рівні монографічних досліджень, так і на сторінках спеціалізованих видань. З'являється дедалі більше наукових напрацювань щодо правового виховання: дисертації, монографії, навчальні посібники і підручники, наукові статті, а також

проводяться тематичні конференції. Однак можливості подальших наукових пошуків і досліджень у цій сфері не є вичерпними. Так, вивчення теоретико-юридичних проблемних питань правового виховання працівників органів внутрішніх справ активізується не тільки через потребу проаналізувати його стан та складові на сучасному етапі, а й через розуміння необхідності його подальшого удосконалення і пропозиції нових підходів. Деякі аспекти обраної нами теми не були предметом глибокого теоретико-юридичного аналізу або досліджувалися фрагментарно. Більшість наукових досліджень щодо питань пов'язаних з правовим вихованням працівників ОВС, провадилися у рамках педагогічного бачення і не завжди висвітлювали теоретико-юридичні аспекти аналізу стану правового виховання та особливостей його функціонування в Україні. Вважаємо, що це стосується і монографічних досліджень, і дисертаційних робіт, захищених після проголошення незалежності України.

Аналіз і вивчення правового виховання працівників ОВС стали об'єктом наукових розвідок багатьох учених у різних галузях науки, зокрема: істориків, філософів, культурологів, соціологів, філологів, педагогів, психологів, політологів, а також правознавців. Для розкриття теми окресленої дисертації найперше доцільно здійснити огляд літератури радянського та сучасного українського періодів.

У радянську добу загальні питання правового виховання стали об'єктом дослідження Б. М. Бабія [167], А. І. Долгової [50], М. М. Кондрашкова [87], Є. М. Колосова [86], О. С. Павлова [147], І. Ф. Рябка [215], О. В. Татаринцева [255] та інших.

Розвиток теорії правового виховання того часу мав неоднозначний та суперечливий характер. Водночас тодішні теоретико-методологічні здобутки у сфері правого виховання не можна недооцінювати, адже чимало дослідників надавали об'єктивну оцінку правовідносинам цього часу, однак із урахуванням пануючих ідеологічних позицій не могли вільно висловлювати свої думки у будь-якій формі. Відтак цей період характеризується надмірною заполітизованістю та ідеологізацією. Пріоритет партійних інтересів перешкодив об'єктивному аналізу освітньо-правових процесів, які функціонували в

радянській державі. Очевидним було те, що основна функція правового виховання була нівельована. З огляду на це, ґрунтовне теоретико-правове дослідження правового виховання науковці активізували після розпаду радянської держави за формування незалежної України.

Аналіз стану доктринальних досліджень правового виховання працівників ОВС слід здійснити за певною схемою: насамперед окреслимо загальнонаукові здобутки, пов'язані з вивченням проблем правового виховання загалом, а згодом розглянемо наукові напрацювання щодо правового виховання працівників ОВС.

Отже, 1992 року під керівництвом Ю. С. Шемчушенка вийшла друком колективна монографія провідних учених Інституту держави та права імені В. М. Корецького «Юридична наука та освіта на Україні» [307], де вперше поняття правового виховання розглядалось як система знань про державу і право, здобутих у процесі навчання. У цьому науковому виданні детально висвітлено історію становлення та розвитку правової освіти у вищих навчальних закладах Львова, Києва, Харкова, Одеси, Чернівців, Донецька від їх заснування до 1991 року. Крім цього, проаналізовано рівні правової підготовки населення, діяльності вищих юридичних навчальних закладів і кафедр неюридичних вищих навчальних закладів, які здійснюють правове виховання студентам. Проте автори оминули увагою питання теоретико-методологічного характеру правового виховання, зосередившись, головню, на описі історичних аспектів розвитку правової освіти на території України.

Предметом дисертаційних робіт педагогічного спрямування здебільшого є питання правового виховання в Україні, зокрема: процес забезпечення змісту правового виховання як одного зі складників правової культури майбутніх учителів; формування правової культури старшокласників у середніх навчальних закладах та студентів вищих педагогічних навчальних закладів; висвітлення психолого-педагогічних проблем правового виховання студентів педагогічних начальних закладів тощо.

Наприклад, В. Я. Загрева [60] здійснила цілісне дослідження сучасних

особливостей процесу правового виховання учнів старших класів загальноосвітніх шкіл інтернатного типу в аспекті дотримання та захисту прав людини; з позиції особистісно діяльнісного підходу запропоновано три критерії (пізнавальний, емоційно-мотиваційний, діяльнісно-поведінковий) і рівні правової вихованості старшокласників з урахуванням таких якостей, як відданість цінностям свободи, рівності, справедливості, повага до прав людини, непримиренне ставлення до всіх форм дискримінації; вперше методично концептуалізовано поняття «правове поле» як система спеціальних знань, норм і традицій шкільного життя, відповідальності за їх дотримання, що забезпечує вироблення в учнів правової свідомості та досвіду правової поведінки.

Л. О. Голубнича [36] виявила витoki педагогічних поглядів С. І. Миропольського. Встановила та розкрила загальнопедагогічні принципи, на яких ґрунтується концепція педагога (демократизм, гуманізм, природовідповідність, народність). Увела в науковий обіг нові історико-педагогічні документи, які характеризують особистість С. І. Миропольського: наведено дані, що доповнюють та уточнюють біографічні відомості про педагога. Висвітлила ідеї С. І. Миропольського про загальну освіту народу, його моральне, економічне та правове виховання.

В Інституті проблем виховання Академії педагогічних наук України у 2009 році О. В. Хоптяна захистила дисертацію «Правове виховання учнів 5–6 класів у навчально-виховному процесі шкіл-інтернатів» [295]. Дослідниця визначила, науково обґрунтувала та апробувала організаційні і психолого-педагогічні умови ефективності правового виховання учнів 5–6 класів шкіл-інтернатів; розробила та експериментально перевірила функціональну модель правового виховання молодших підлітків у навчально-виховному процесі шкіл-інтернатів (мета, функції, завдання, принципи, зміст, компоненти, умови, результат) тощо.

О. О. Ляшенко розробила та обґрунтувала структурно-функціональну модель цілісної системи правового виховання дітей із вадами інтелектуального

розвитку та нові для корекційної педагогіки технологічні підходи до формування в учнів цієї категорії сукупності якостей правових знань, необхідних для їх трансферативності на основі взаємозв'язків уроків та позакласної роботи [108].

У своїй дисертаційній роботі І. О. Сохан довела, що студенти характеризуються низькою пізнавальною активністю, стихійним правовим вихованням та самовихованням, помилковим уявленням про те, що лише сім'я впливає на формування правових норм і цінностей та що безкарність за порушення норм права однією особою впливає на сприймання й дотримання цих норм іншою. Результатом останнього є негативне та нейтральне ставлення студентів до діяльності правоохоронних органів. Проте встановила, що молодь прагне вдосконалювати себе; у своїй поведінці намагається керуватися і нормами моралі, і нормами права; контролювати свою поведінку незалежно від ситуації та дотримуватись норм моралі під час виконання певного вчинку [238, с. 18].

Н. Шишкіна, вивчаючи дію об'єктивного, суб'єктивного та особистісного факторів, виокремила особливості організації самостійної роботи студентів під час вивчення юридичних дисциплін. Науковець розробила систему організації самостійної роботи студентів у процесі вивчення правознавства у вищому навчальному педагогічному закладі, яка спрямована на поетапне підвищення рівня самостійності у подальшому.

І. В. Криштак проаналізувала роль школи у правовому вихованні старшокласників у другій половині ХХ століття та визначила, що основним змістом правового виховання старшокласників стало вивчення курсу правознавства під час навчальної діяльності [96]. Поняття правового виховання у своїх працях також висвітлюють: І. М. Алексеєва [5], В. С. Алексеєвець [3], Г. Є. Гребенюк [256], Я. Г. Гриньова [38], О. Зима [63], В. Г. Животська [119], О. Л. Караман [74], В. Коваль [80], О. Ковальська [81], М. М. Козяр [84], Л. Кудрик [97], О. Кутомай [103], О. Попадич [160; 161], П. Я. Попковська [162], О. В. Поліщук [151–155], О. Поляновська [159], Н. В. Розіна [210],

І. А. Романова [211], Ю. Сурмяк [247–249], Ю. Тепла [260], М. Требін [267], І. Туник [164], А. А. Швиркін [303] та інші.

Акцентуючи увагу на важливій ролі правової культури особистості, Ю. С. Сіда зосередила увагу на основних її структурних елементах, зокрема: правосвідомості, правовій соціалізації, правовому вихованні, правових настановах. Усі ці елементи, на її думку, виконують вагомую роль у правовій поведінці, сутність якої, на наш погляд, полягає передусім у вмінні застосовувати правові норми. Враховуючи, наприклад, що правова соціалізація своєю основною метою має прищеплення людям поваги до закону, до права (бо ефективність правової норми невіддільна від віри у збіг законного і того, що відповідає інтересам суспільного співжиття, соціального й особистого благополуччя), саме вона повинна сприяти правовій поведінці. Ключовим складником правової соціалізації вчена визначає правове виховання, основна мета якого – формування в особистості високої правової культури й активної правомірної поведінки [229, с. 8].

Теоретичні й практичні віхи правового виховання, його генезису, змісту, структури, значення і тенденцій розвитку також досліджують у своїх працях О. А. Ануфрієнко [7], В. С. Бігун [17], П. В. Вівчар [27], О. І. Деменко [45], Ю. М. Занік [61], М. Т. Лоджук [106], Н. М. Оніщенко [139], П. М. Рабіновича [207], Р. А. Сербин [225], О. Ф. Скакун [230, 231], С. С. Сливка [233], М. М. Цимбалюк [297], В. В. Черней [300] та інші.

На сторінках видань Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого неодноразово порушувалися та висвітлювалися частково проблемні питання функціонування вітчизняної правового виховання, зокрема: історичні аспекти формування, становлення та розвитку правового виховання [77]; стан правовиховного процесу [8; 110]; особливості правового виховання окремих категорій населення (молоді [13], студентів ВНЗ [113]) та спеціалістів (працівників правоохоронних та судових органів [269]); як засобу подолання правового нігілізму [71]; як елементу функціонування правої культури [304] та правосвідомості [70] тощо.

Водночас на сторінках вітчизняних періодичних видань правового

спрямування значну увагу правовому вихованню приділяло чимало вчених-правознавців: О. Г. Данильян [40], І. В. Дмитрієнко [48], І. І. Коваленко [78], О. М. Костенко [92–94], О. Кравченко [95], С. І. Курка [101], А. Кутиркін [102], Д. О. Мальцев [112], О. В. Минькович-Слободян [122], Л. І. Суровська [250].

Проблемні питання правового виховання неодноразово були предметом обговорення науковцями на різних науково-практичних заходах. Так, під час проведення у м. Харкові 4–5 квітня 2013 р. науково-практичної конференції «Сучасні аспекти виховання студентської молоді» [251] було зважено на такі актуальні проблеми вищої юридичної школи: тенденції розвитку правового виховання, впровадження в навчальний процес міжнародних стандартів із прав людини, гуманітаризація правого виховання, особливості правового виховання студентів, працівників правоохоронного спрямування та працівників державних органів управління, удосконалення навчальних планів із правничих спеціальностей тощо. У межах науково-практичної конференції «Виховна робота в умовах безперервної освіти», що відбулася 2009 р. у м. Харків [25], учасники обговорювали чимало питань, пов'язаних із правовим вихованням, зокрема визначено правове виховання студентів як пріоритетний напрям виховної роботи у ВНЗ, шляхи та чинники духовного виховання особистості; висвітлено проблеми освіти та виховання студентів за умов моральної та духовної кризи українського суспільства.

На засіданні круглого столу «Світогляд і особистість правоохоронця» 11 жовтня 2013 р. у м. Донецьк висвітлювалися такі проблемні питання: роль духовності та моралі в процесі виховання майбутніх правоохоронців; предмет історії України у процесі формування національної культури та самосвідомості правоохоронців; етапи розвитку правового світогляду та правове виховання курсантів ВНЗ МВС України; моральні аспекти формування правосвідомості в майбутніх працівників органів внутрішніх справ тощо [220].

Вплив моралі на правове виховання особистості стало одним з предметів дискусій на всеукраїнській науково-методичній конференції «Сучасні педагогічні стратегії та технології у викладанні дисциплін гуманітарного циклу у

технічному ВНЗ» (19–21 вересня 2012 р., м. Севастополь) [252] тощо.

У методичному посібнику «Педагогічні працівники та економіко-правове виховання» [62] за авторством С. І. Заславської, Т. Л. Савустьяненко, А. В. Савустьяненко, Л. О. Добринської проаналізовано особливості виховання в контексті формування економіко-правової культури. Розкрито основні засади правового та економічного виховання. Визначено наступність дидактичних засад економіко-правового виховання, а також самовизначеність педагогічних працівників щодо економіко-правового виховання учнів та його наступності.

У науково-методичних рекомендаціях С. А. Сидоренко та О. В. Карпушина «Правова освіта та правове виховання» [226] розкрито теоретичні та практичні аспекти правоосвітньої та правовиховної роботи, взаємозв'язок правової культури зі загальною, значення правосвідомості у правоосвітній та правовиховній роботі. Проаналізовано організацію роботи міжвідомчих координаційно-методичних рад із правової освіти населення щодо координації та забезпечення правоосвітньої та правовиховної роботи, описано їх форми та види серед різних верств населення на сучасному етапі. Висвітлено досвід Російської Федерації та Республіки Білорусь у проведенні правоосвітньої та правовиховної роботи, визначено шляхи вдосконалення правоосвітньої та правовиховної роботи.

У колективній монографії за редакцією Ю. Л. Дмитришина «Вища школа у формуванні громадської ідентичності особистості» увагу приділено правовому вихованню як чиннику формування громадської особистості [47].

В. І. Царенко у своєму дослідженні зосередив увагу на понятті, рівні, структурі, механізмі, функціях та процесі формування правосвідомості військовослужбовців Прикордонних військ України. Дослідник зазначає, що правове виховання виконує значну роль у сучасних умовах службово-бойової діяльності Прикордонних військ України: по-перше, виникла потреба у формуванні високого рівня правової свідомості військовослужбовців-прикордонників, яка, своєю чергою, детермінована виконанням правоохоронних функцій Прикордонними військами у прикордонній смузі, реформуванням Прикордонних військ України у Державну прикордонну службу й тим, що на

сьогодні військовослужбовці-прикордонники і надалі здійснюють правопорушення і злочини. По-друге, посилюється увага до правового виховання з боку Президента України, Кабінету Міністрів та Голови Державного комітету у справах охорони державного кордону України – Командувача Прикордонних військ України. Правове виховання військовослужбовців-прикордонників України автор розглядає як цілеспрямовану, організовану, систематичну діяльність Управління виховної роботи Держкомітету та штабу Прикордонних військ України, командирів (начальників), їх заступників із виховної роботи і штабів із метою формування правосвідомості та правової культури військовослужбовців Прикордонних військ України [296, с. 13].

Аналіз соціально-правових основ виховного процесу, системи управління виховним процесом, організаційно-правових форм і методів індивідуального впливу на особистість курсанта, соціально-психологічного супроводження виховної роботи у відомчих освітянських закладах здійснив С. М. Яровий [309].

Досліджуючи процес становлення і розвитку системи правової освіти населення в Україні як складової національного освітнього простору, С. В. Богачов [20, с. 13] наголошує на значущості правової підготовки молоді до самостійного життя, передусім правового виховання, яке здійснюється з урахуванням особливостей об'єкта виховного впливу, його соціального досвіду, рівня набутих знань, належності до тієї чи іншої соціальної чи соціально-демографічної групи тощо.

Предмет дослідження О. Орлової [142] становили суспільні відносини, що складаються у сфері правового виховання в Україні, та закономірності конституювання правовиховного процесу за участю працівників ОВС України на сучасному етапі розвитку українського суспільства.

Розкриттю основ процесу формування правової культури працівників ОВС, її змісту, особливостей і рівня присвячені праці В. С. Нерсисянца [134]. Шляхи формування та вдосконалення правової культури дільничних інспекторів були предметом дослідження Є. М. Мануйлова [113]. Р. Сербин, проаналізувавши стан

розвитку правової культури у системі правоохоронних органів, вказує на потребу значного удосконалення правової підготовки працівників ОВС, підвищення рівня їх правової культури та дисципліни [224] тощо. Досліджуючи аспекти правового виховання як механізму розвитку правового суспільства Ю. Ю. Калиновський до шляхів підвищення правової культури працівників ОВС відносить лише академічне правове виховання. На думку дослідника, професійна підготовка працівників ОВС ґрунтується на системному академічному правовому вихованню, яке є підвалиною такої підготовки, де основне завдання полягає в систематичності правового навчання й формування правового мислення у комплексі з оволодінням спеціальними навичками та вміннями професійної діяльності [72].

М. Й. Штангрет [305] у своїй дисертаційній роботі здійснив науково-теоретичне обґрунтування загальної характеристики правового виховання молоді як поняття філософії права, поглиблене аналітичне визначення його сутнісних ознак і вироблення, на цій основі, філософсько-правової моделі формування правомірної поведінки молоді, зокрема тієї, яка навчається у закладах освіти МВС України.

Натомість М. В. Кожушко у дисертації «Адміністративно-правові засади формування професійної етики курсантів та слухачів вищій навчальних закладів МВС України» [83] визначив особливості діяльності ВНЗ МВС України, уточнив мету, завдання, функції та методи виховної роботи щодо формування професійної етики курсантів і слухачів ВНЗ МВС України. Сформулював визначення, навів ознаки понять «професійна етика курсантів і слухачів ВНЗ МВС України», «виховна робота курсантів і слухачів ВНЗ МВС України», «морально-правове виховання курсантів і слухачів», «ВНЗ МВС України», «адміністративно-правовий статус ВНЗ МВС України», «навчально-методична робота ВНЗ МВС України», «формування професійної етики у курсантів і слухачів ВНЗ МВС України». Вдосконалив класифікацію форм і методів виховної роботи для формування професійної етики у курсантів і слухачів ВНЗ МВС України.

Досліджуючи адміністративно-правові засади діяльності ВНЗ МВС України

з питань морально-правового виховання, Л. І. Миськів не вирізняє інших суб'єктів правовиховної діяльності, окрім вищих навчальних закладів системи МВС України. Дослідниця акцентує увагу на тому, що пріоритетне завдань ВНЗ МВС – це не лише підготовка працівників для органів внутрішніх справ України, а перш за все – виховання майбутнього правоохоронця [124, с. 14].

У дисертаційній роботі «Сутність, функції і механізми правового виховання курсантів вищих навчальних закладів МВС України» [105] С. М. Легуша зауважує на взаємозв'язку освіти, навчання та виховання, які забезпечують вагомий внесок у розвиток і становлення особистості курсантів. Саме тому у процесі здобуття професійного фаху отримані знання повинні становити фундамент правового виховання майбутніх працівників ОВС. Науковець наголошує, що освіта, навчання виховання повинні бути розвивальними, тобто здійснюватися цілеспрямовано, утворюючи систему взаємодіючих і взаємодоповнювальних компонентів. До основних форм правового виховання курсантів автор відносить: правове виховання (навчання); правову пропаганду; правову агітацію; правову просвіту; індивідуально-виховну роботу; правове самовиховання та правову практику.

Проаналізувавши низку доктринальних наукових правознавчих праць, пов'язаних із теоретико-юридичними проблемами правового виховання в Україні загалом, можемо стверджувати, що у більшості наявних наукових дослідженнях питання правового виховання розглянуто без урахування сучасних міжнародних стандартів.

Значна кількість досліджень щодо проблем правового виховання працівників системи МВС України має «фрагментарний» характер і виконана у межах педагогіки, психології й соціології. Крім того, не зважено на специфічні особливості відомчої підготовки правоохоронців. Із теоретико-юридичної точки зору, проблеми правового виховання працівників ОВС здебільшого розглядалися у межах аналізу правосвідомості, правової культури та правового виховання. Дисертацій із юридичних спеціальностей, в яких правове виховання працівників ОВС стало б предметом окремого дослідження, досі не було.

1.2 Методологія дослідження

Сьогодні Україна перебуває в кардинально новій соціально-політичній, економічній, духовній і геополітичній ситуації, що вимагає переосмислення й вироблення нових парадигм усієї системи морального, політичного, патріотичного, трудового, педагогічного та правового виховання працівників ОВС. Це зумовлено тим, що суспільство потребує оновленої освітньої та виховної концепцій, яка б відповідала потребам формування правової й соціальної держави. За докорінних суспільних перетворень в Україні є потреба у формуванні нових теоретико-методологічних підходів до правового виховання працівників ОВС.

Через відсутність системного підходу до законодавчого врегулювання правового виховання працівників ОВС в Україні та чіткої правової політики у цій сфері не визначено та не вироблено науково обґрунтованої методології її дослідження. На сучасному етапі побудови та розвитку громадянського суспільства рівень правового виховання працівників ОВС безпосередньо залежить від наукового обґрунтування та практичного забезпечення. Відтак розробка та реалізація наукових доробок із питань правового виховання неабиякою мірою визначається їх методологічним обґрунтуванням.

На загальнонауковому рівні немає однозначного підходу до розуміння і трактування поняття «методологія». У філософських словниках термін «методологія» має декілька значень: система принципів і способів організації та побудови теоретичних і практичних досліджень [289, с. 365]; тип раціонально-рефлексивного пізнання, спрямованого на вивчення, вдосконалення і конструювання методів у різних сферах духовної та практичної діяльності [136, с. 553]. Термін «методологія» буквально означає вчення про методи пізнання (лат. *logos* – наука, вчення; *methodos* – метод) [130, с. 524]. У науковій літературі є різні підходи до визначення та розуміння поняття «методологія», а саме: філософський метод пізнання; система методів, що використовується тією чи іншою наукою; особлива галузь знань як

своєрідне джерело забезпечення для інших конкретних наук методів дослідження; філософське вчення про методи пізнання і практики [164, с. 64].

Методологія – це способи вивчення, які виражають загальні та спеціальні позиції й підходи до конкретних явищ. Крім філософської основи, методологія правознавства охоплює фундаментальні загальнотеоретичні концепції права, а також загальнонаукові методи дослідження.

На нашу думку, з-поміж сучасних інтерпретацій методології у загальнотеоретичній правовій науці найбільш повно та широко її розкрила О. Ф. Скакун. Дослідниця визначає методологію теорії права і держави як систему загальних підходів, принципів, методів, способів і засобів пізнання права і держави, реалізованих на основі знань про закономірності їхнього застосування за допомогою сукупності юридичних понять і категорій, а також учення про теоретичні основи їхнього пізнавального використання [231, с. 9].

До елементів методології належать: принципи наукового пізнання, поняття та категорії, методи і способи дослідження.

Основними принципами дослідження, які використані у роботі, є: об'єктивності, всебічності, системності, комплексності, конкретності, аргументованості та послідовності. Особливість указаних принципів, на думку Н. Стефанова, полягає у тому, що: 1) вони є засобом, за допомогою якого реалізуються вимоги наукового аналізу, спрямованого на вирішення завдання; 2) теоретичне обґрунтування подібних принципів виходить за межі, завдання і можливості відповідної науки, в якій вони використовуються; 3) кожен такий принцип охоплює те чи інше теоретичне знання, яке виконує роль методу [258, с. 129].

Поняття та категорії як складові методології права дають змогу отримати уявлення про явища, що мають або практичне юридичне значення, або забезпечують смислові переходи юридичних досліджень до інших наук та сфери знань. Правові поняття сприяють об'єднанню правових знань із спеціальних юридичних наук, розгляду правової форми суспільного життя з єдиної, спільної позиції, теоретичному відтворенню її загалом, зокрема цілісності пізнавальної

діяльності у юридичній науці [32, с. 95].

Методологічною основою здійснення дослідження є методи пізнання. Призначення методу – отримати з його допомогою нову інформацію про навколишню реальність, заглибитися в сутність явищ і процесів, розкрити закони й закономірності розвитку, формування і функціонування об'єктів, які досліджуються [231, с. 9]. Зважаючи на багатовимірність предмета дисертаційної роботи, у процесі дослідження використано міждисциплінарний підхід.

У наукових дослідженнях теорії держави та права застосовуються дослідницькі та інструментальні методи наукових досліджень. Дослідницькі методи спрямовані на аналіз і діагностику системи, а інструментальні – на проектування нових систем, підходів. Окрім указаних, для пізнання процесу правового виховання працівників ОВС та її елементів використано такі методи: формально-юридичний, формально-логічний, метод системного аналізу, історичний, соціологічний, класифікації, порівняльно-правовий, прогностичний тощо.

На нашу думку, основним щодо дослідження проблеми правового виховання є формально-юридичний метод, який дає змогу детально розглянути техніко-юридичний та нормативний аспекти права. Його сутність – у дослідженні джерел права, систематизації норм права, що сприяє формулюванню визначення правових понять, категорій та дефініцій.

За сучасних умов розвитку теорії права необхідне використання історичного методу дослідження. За допомогою цього методу можна визначити тенденції історичного розвитку правового виховання працівників ОВС, використовувати позитивний досвід минулого для сучасного етапу правотворення. Крізь призму історичного аспекту розглядаємо встановлення норм та інститутів, виявляємо їх взаємозв'язок зі суспільними процесами, роль відповідних норм та інститутів у розвитку правової держави в Україні. Сукупність відомостей щодо розвитку правового виховання працівників ОВС сприяє її пізнанню в історичній динаміці.

Важливим для визначення суперечностей у правовому вихованні та усунення неточностей у його елементах є формально-логічний метод. Цей метод дає змогу пізнати сутність і зміст правового виховання та його складових, підпорядковуючись законами формальної логіки. Формально-логічний метод охоплює використання логічних прийомів: аналізу, синтезу, індукції, дедукції, абстрагування, конкретизації, моделювання тощо.

Взаємопов'язаним із логічним можна вважати метод системного аналізу. Його суть у юридичній науці полягає у тому, що досліджуване явище пізнається комплексно, цілісно, у єдності з різними явищами, що набувають нових якостей, які відсутні у разі їх поодинокого існування [231, с. 11]. Цей метод є універсальним інструментом пізнавальної діяльності, передбачає розгляд правових явищ як цілісних систем, що мають внутрішню будову, а також взаємозв'язків між ними та іншими інститутами. Він ґрунтується на такому: 1) система – цілісний комплекс взаємопов'язаних елементів; 2) вона утворює структурну єдність, що функціонує у певному середовищі; 3) це середовище має певні системні утворення більш високого або більш низького порядку, ніж досліджувана система [231, с. 12]. Використання методу системного аналізу дасть змогу визначити місце правового виховання працівників ОВС у системі правової освіти, встановити роль кожного з його елементів у загальній системі освіти, а також розкрити характер і особливості їх взаємодії між собою.

Ефективним засобом пізнання є соціологічний метод, який дає змогу з'ясувати суспільну думку щодо відповідного рівня правового знання права працівниками ОВС. Він сприяє виявленню ставлення суб'єктів права і громадянського суспільства загалом до працівників ОВС. У процесі використання соціологічного методу застосовуються такі його складові: глибинне інтерв'ю, експертне опитування, фокус-групові дослідження, контент-аналіз інтернет-ресурсів громадських організацій, експрес-опитування.

Метод класифікації дає змогу дослідити юридичні норми та правові явища,

систематизувати, згрупувати їх, установити подібність чи відмінність між ними.

Використання порівняльно-правового методу для здійснення наукового дослідження є важливим засобом вивчення правових явищ. Його застосування уможлиблює виявлення загального, особливого та конкретного в правових системах сучасності [231, с. 157]. Завдяки цьому методу здійснюється об'єктивна оцінка місця й ролі досвіду кожної країни у розвитку правового виховання працівників правоохоронної системи. Відтак можна сформулювати практичні рекомендації щодо вдосконалення правових норм в Україні.

У юриспруденції дослідники у межах прогностичного методу виокремлюють два підходи. Перший – це юридичне прогнозування, за допомогою якого здійснюється дослідження перспектив, тенденцій розвитку об'єкта державно-правової дійсності, визначення ймовірного його стану в подальшому без урахування дії суб'єктивного чинника, що здатний вплинути на розвиток досліджуваного об'єкта. Основою розробки перспективного юридичного прогнозу є ідея екстраполяції в майбутнє виявлених у результаті вивчення минулого та теперішнього стану досліджуваного державно-правового явища, тенденцій його розвитку. Другий – нормативний прогноз, що повинен містити інформацію про ймовірні та необхідні шляхи, засоби, способи, заходи, які з найбільшою вірогідністю сприятимуть досягненню цілей у державно-правовій сфері суспільства. Основу розробки нормативного юридичного прогнозу становить ідея оптимізації, вибору найбільш доцільних, конструктивних, рентабельних шляхів, способів, засобів і заходів, які у визначені терміни з найбільшою ймовірністю дають змогу досягти поставлених цілей стосовно досліджуваного державно-правового явища [6, с. 13]. Одночасне застосування юридичного і нормативного прогнозування уможлиблює ґрунтовний аналіз предмета та об'єкта нашого дослідження, а також на основі поставлених завдань сформулювати уявлення про можливу модель досліджуваного статусу, визначити оптимальні шляхи, способи та засоби, які максимально сприятимуть вирішенню проблем правового виховання

працівників ОВС в Україні.

Важливо зазначити, що сформульована методологічна основа забезпечує достовірність, повноту, високу якість і практичну значущість дослідження теоретико-юридичної основи, складових елементів правового виховання працівників ОВС у сучасних умовах. Усі використані підходи, принципи та методи тісно взаємопов'язані і слугують для здійснення ґрунтовного аналізу досліджуваної проблеми.

1.3 Сутність та специфіка правового виховання

Категорія «правове виховання» пов'язана з категорією «виховання», яке широко використовується у різних сферах наукових знань. Зазначенні поняття співвідносяться як загальне та ціле. Тому перш, ніж розкрити поняття правового виховання, слід проаналізувати загальнонаукову категорію «виховання». Такий підхід сприятиме об'єктивному та цілісному розкриттю поняття, ознаки, структури та функціонального призначення правового виховання в межах пізнання поняття «виховання».

«Виховання» – це фундаментальна наукова категорія, що зумовлює різноманіття визначення її поняття та посилену увагу дослідників різних галузей знань. Відтак не існує «універсального» та єдиного визначення поняття «виховання», оскільки воно є універсальною категорією наукового пізнання, що відображає різні сфери і прояви життєдіяльності людини.

Отже, поняття «виховання» має різні вияви і тлумачення. З-поміж сучасних іноземних трактувань для позначення виховної діяльності використовували слово латинського походження *education*; в італійській мові – *educazione* [65, с. 296], у німецькій – *erziehung* [132, с. 160], у польській – *wychowanie, edukacja* [51, с. 1025], у французькій – *education* [30, с. 373]. В англійській мові, окрім терміна «*education*», використовують також «*upbringing*» та «*training*» [137, с. 564], що означає водночас «перевиховання, виховання, освіта» [73, с. 354], хоча у словниках надзвичайно рідко можна зустріти поняття «*pedagogics*» [144, с. 292].

В українській мові слово «виховання», на думку мовознавців, є запозиченим із польської мови («wychowac», «wychovati», «wychovat'») та похідними від «chovati» – ховати, вирощувати. Однак не має підстав стверджувати, що нібито «wychowanie» є калькою від французького «education» [55, с. 386]. В Українській народній педагогіці його первинно вживали у значенні «оберігати» дитину від небезпеки, а згодом воно набуло значення «вирощувати дітей, навчати правил доброї поведінки». Невдовзі це слово почали тісно пов'язувати з поняттям «навчати» і часто використовували як рівнозначні [144, с. 292].

У тлумачних словниках української мови поняття виховання визначено як сукупність знань, культурних навичок, поглядів, що становлять загальний рівень духовного розвитку людини і є наслідком систематичного впливу, навчання [23, с. 118].

Нині у сучасній науці вирізняють такі підходи до розуміння виховання: філософський, соціологічний та педагогічний. У філософії виховання розглядають як цілеспрямоване, довільно спрямоване дорослішання дитини у соціально-культурному (духовно-практичному) просторі людського спілкування. У більш широкому значенні виховання розуміють як свідомо планований, інтелектуальний, естетичний і моральний вплив на індивіда або групу людей будь-якого віку [136, с. 440–441]. Основним недоліком наведеного розуміння поняття «виховання» є те, що воно обмежене «дорослішанням дитини», тобто звужує об'єкт виховання.

Зі соціологічної точки зору, виховання – це процес свідомого цілеспрямованого і систематичного формування особистості, який здійснюється у межах і під впливом соціальних інститутів (сім'я, виховні та навчальні заклади, установи культури, громадські організації, засоби масової інформації тощо) з метою її підготовки до виконання соціальних функцій і ролей, до життєдіяльності у різних сферах соціальної практики (професійно-трудовай, суспільно-політичній, культурній, сімейно-побутовій та ін.). Вихованню як соціальному феномену притаманна практично уся сукупність форм соціального: соціальне явище,

взаємодія, організація, інститут, соціальний процес [239, с. 48–49].

У психології виховання прийнято розглядати як планомірний і цілеспрямований процес впливу на свідомість і поведінку особи з метою формування в неї моральних понять і установок, принципів, ціннісних орієнтацій і навичок практичної поведінки, які створюють умови для її розвитку і готують до громадської і трудової діяльності [206, с. 57]. Психологи зауважують, що у процесі виховання розвиваються вольові якості і риси характеру особистості, формуються її фізичні, розумові, світоглядні, моральні, естетичні та інші особливості.

У культурології поняття «виховання» тлумачать як формування ціннісної системи, набуття особистістю емоційно-ціннісної орієнтації з метою її підготовки до виробничої, суспільної та культурної діяльності [100, с. 58]. Вузьке розуміння виховання в культурному аспекті зводиться до свідомого та цілеспрямованого навчання дитині певної ціннісної системи, правил поведінки, світогляду та ін. Таке виховання здебільшого притаманне сім'ї, школі, системі вищої освіти, або якщо юна особа рано розпочала працювати, то трудовому колективі. Виховання у широкому значенні у культурології розглядають як сукупність різних, не пов'язаних між собою, впливів на формування особистості та її ціннісної системи [54, с. 116].

У педагогічному словнику за редакцією С. Гончаренка виховання розглядають як процес цілеспрямованого, систематичного формування особистості, зумовлений законами суспільного розвитку, дією багатьох об'єктивних та суб'єктивних факторів. У широкому розумінні виховання – це сукупність впливів на психіку людини, спрямована на підготовку її до активної участі у виробничому, громадському й культурному житті суспільства. Це, зокрема, і спеціально організований вплив виховних закладів, і соціально-економічні умови, що діють певною мірою стихійно. У вузькому розумінні виховання – це планомірний вплив батьків та школи на виховання [37, с. 53]. Відомий вітчизняний педагог А. С. Макаренко наголошував, що «педагогіка душі – це широка стихія виховання, яка здійснюється усім нашим життям», і

наполягав на тому, що «людину треба кувати, а не ліпити» [109, с. 11].

Виховання в широкому соціальному розумінні – це функція суспільства з підготовки юного покоління до життя, яку здійснюють усі соціальні суб'єкти: сім'я, школа, релігійні організації, засоби масової інформації, інші громадські інститути та заклади освіти.

У сучасній науковій літературі поняття виховання розкривається у межах різних теоретичних підходів. Так, на думку А. В. Мудрика, виховання як загальна категорія – це відносно осмислене та цілеспрямоване формування людини відповідно до специфіки груп та організацій, в яких воно здійснюється [129, с. 127]. Аналізуючи концепції виховання, Т. М. Миронова розглядає це поняття як передання суспільно-історичного досвіду новим поколінням із метою підготовки їх до суспільного життя і продуктивної праці. Крім того, на її думку, виховання як частина освітньої системи створює умови для розвитку особистості, її життєвого становлення і самоствердження [123, с. 236].

Однак, зважаючи на значну кількість трактувань аналізованого поняття, у гуманітарній науковій сфері сформувалися різні семантичні підходи до його розуміння. Узагальнюючи та класифікуючи існуючі тлумачення поняття «виховання», В. О. Ситаров розглядає його як: соціалізацію; розвиток та формування; соціальний інститут, систему та цілеспрямований процес; окрему галузь формування людини та методіку формування людини [228, с. 234–235].

Автори «Енциклопедії освіти» [53, с. 87] визнають, що виховання – це поняття багатозначне, та розглядають його як суспільне явище, діяльність, процес, цінність, систему, вплив, взаємодію. Виховання у широкому соціальному розумінні – це вплив на людину суспільства загалом, що фактично ототожнює його зі соціалізацією. Виховання – це цілеспрямована перетворювальна діяльність, здійснювана системою навчальних закладів, а у вузькому педагогічному розумінні – виховна робота, спрямована на формування у дітей певних якостей, поглядів, переконань, у ще вужчому значенні – вирішення конкретних виховних завдань.

У загальному педагогічному розумінні виховання – це спеціально

організований, цілеспрямований і керований вплив колективу, вихователів на особу з метою формування у неї певних якостей, що здійснюється у навчально-виховних закладах та охоплює весь навчально-виховний процес [29, с. 14–15].

Сучасні педагоги поняття виховання розглядають також без прив'язки до конкретних осіб, на яких спрямоване виховання, та розкривають як цілеспрямоване систематичне формування якісних характеристик особистості за допомогою впливів різного характеру [15, с. 8].

Виховання спрямоване на формування таких груп якостей:

1) потреби та мотиви, що зумовлюють формування певних цілей – від поточних до кінцевих (ідеалів) – і готовність їх досягнення;

2) вміння та навички;

3) риси характеру або притаманні якості [9, с. 158–159].

У процесі будь-якого виховання відбуваються такі зміни індивіда:

1) формуються нові позитивні або негативні якості;

2) подальший розвиток, посилення тих чи інших уже існуючих якостей (і позитивних, і негативних);

3) перевиховання [9, с. 159].

Для більш детального розкриття поняття «виховання», доцільно визначити та окреслити його ознаки:

1) цілеспрямованість. Це означає, що виховання має на меті досягнення певного результату, який визначається насамперед тими позитивними змінами, що відбуваються в особи-вихованця. Безцільового виховання не існує. Можна виокремити чотири групи цілей виховання: 1) цілі, зумовлені вимогами суспільства до особистості; 2) цілі, зумовлені вимогами організації до особистості; 3) цілі, зумовлені вимогами конкретного колективу до особистості; 4) цілі, зумовлені вимогами людини до самої себе [29, с. 15–16]. Саме єдністю цілей за їх досягнення характеризується процес виховання.

Для прикладу, з-поміж найважливіших цілей виховання у Великій Британії такі: утвердження політико-правових цінностей (демократія, права людини); толерантне ставлення до інакодумаючих та представників інших

народів, рас та держав; мирне вирішення конфліктів та переговорів, збереження миру у світі; готовність захищати свободу, справедливість; дбайливе ставлення до природи та навколишнього середовища тощо [294, с. 29–30];

2) гуманістичність. Ця ознака визначає напрям впливу на особу. Вплив може мати і позитивний, і негативний результат. Звісно, що існують випадки, коли вплив оточуючих формує в людині негативні, антигуманні риси. Основні гуманістичні ідеї системи виховання молоді свого часу сформулював А. С. Макаренко. Серед них слід зазначити такі: віра в людину, її добро; вимогливість та повага до людини; необхідність суб'єкт–суб'єктних взаємин педагога та вихованця на основі співпраці; забезпечення індивідуалізації та диференціації праці з метою всебічного і гармонійного розвитку особистості кожного вихованця тощо [138, с. 16–17]. Сучасні дослідники акцентують увагу на тому, що гуманістичне виховання має ґрунтуватися на: загальнолюдських та національно-духовних цінностях (О. Я. Савченко) [217]; формуванні в особи здібностей та бажання усвідомлювати себе як особистість; формуванні образу «хорошого іншого, культивування у вихованця цінності іншої людини; утвердженні особистісно-розвивального самовиміру; свободи прийняття особистих рішень; відстоювати себе як особистість (І. Д. Бех) [16] тощо;

3) постійність та неперервність. Виховання за своєю природою – це тривалий процес. По суті, він відбувається та здійснюється впродовж життя і діяльності людини. Для процесу виховання характерна віддаленість результатів від моменту безпосереднього виховного впливу. Постійний характер виховання зумовлює його неперервність, що спрямована на вироблення стійких знань, переконань та навичок;

4) комплексність. Поняття «комплексність» слід вживати поряд з поняттям «системність» – категорією, у якій відображається цілісність навколишнього світу, того чи іншого явища і водночас його організованість. З уваги на це, вчені вкладають у зміст комплексності три характеристики: взаємозв'язок, всебічність, цілісність. Кожному комплексу, як цілісній сукупності елементів, відповідає певна структура, що має вияв у засобі зв'язку, засобі

існування складових компонентів у рамках системи як органічного цілого. Компоненти комплексу можуть існувати незалежно один від одного, вони субординуються лише функціонально [127, с. 70]. Комплексність як ознака виховання означає єдність цілей, завдань, змісту, форм і методів виховання, єдність і узгодженість виховних впливів. Формування та розвиток якостей особи відбувається не по чергово, а одночасно, комплексно.

5) двобічність. Вихованню властивий двобічний характер, що відображається у прямому зв'язку (від вихователя до вихованця) та зворотному (від вихованця до вихователя). Із ХХ ст. педагоги та психологи визначають процес виховання не тільки як взаємодію вихованця та вихователя. Основним завданням педагога є створення необхідних та достатніх умов для ефективної взаємодії учасників процесу виховання. Зміст виховання визначається на основі цілей, завдань виховання, соціальних цінностей та ідеалів. Зміст виховного процесу описується як діяльність з формування базової культури та цінностей.

Отже, виховання необхідно розглядати як цілеспрямований, організований, систематичний, гуманістичний, двосторонній процес формування особистості через вплив на свідомість із метою формування ціннісних якостей, навичок, рис характеру, переконань, правил поведінки. Виховання у широкому розумінні ототожнюється зі соціалізацією, а за вузького – з виховною роботою.

Відповідно до специфіки діяльності суб'єктів, що залучені до процесу виховання, слід виокремити його види, що існують у соціальній реальності.

Сімейне виховання – це намагання одного або декількох членів сім'ї (батько, мати, дочка, син, чоловік, дружина) передати іншим її членам соціальний досвід. Правильне сімейне виховання сприяє розвитку здібностей, здорових інтересів і потреб дитини, формуванню правильного світогляду, позитивного ставлення до праці, прищепленню гуманних, моральних якостей, розумінню необхідності дотримання правових та моральних норм поведінки, а відтак розвитку фізичної досконалості дітей, зміцненню їхнього психічного здоров'я, виробленню навичок санітарно-гігієнічної культури [118, с. 38–39, 131].

У процесі *релігійного виховання* в особистості цілеспрямовано та планомірно формуються світогляд, світовідчуття, моральні ідеали та догми, властиві певній релігійній конфесії. У результаті релігійного виховання особа у своїх думках та вчинках опирається на Закон Божий та у своєму житті керується принципом «Я працюю на Вічність! А не просто – вічно працюю» [57, с. 57].

Соціальне виховання як різновид виховання здійснюється у спеціально створених вихованих організаціях (від будинків дитини та дитячих садків до шкіл, вищих начальних закладів, центрів соціальної допомоги тощо), а також у багатьох організаціях та установах, для яких виховання не є провідною функцією (армійські підрозділи, політичні партії, корпорації). Водночас держава та суспільство створюють спеціальні організації, в яких відбувається корекційне виховання, що полягає у планомірному створенні умов для пристосування людини, яка має недоліки або дефекти розвитку.

Короткий аналіз науково-методологічних підходів до розуміння виховання сприятиме подальшому дослідженню та розкриттю поняття «правове виховання» та «правове виховання працівників органів внутрішніх справ». Виховання та правове виховання співвідносяться як частина і ціле.

Правове виховання – це невід’ємна складова виховання. Поняття «правове виховання», як зазначає Г. П. Клімова, з’явилося в ХХ ст., але право завжди вважалось елементом виховання громадян [76, с. 65]. Це зумовлено тим, що право виникло і надалі розвивається як невід’ємний елемент культури. Право поряд із іншими соціальними регуляторами, цінностями і традиціями впливає на загальний процес виховання особи. Водночас слід пам’ятати, що правове виховання є складовою загального виховання. Правове виховання як структурна частина і вид виховання виконує функції щодо виховання та його складових елементів. Такі цінності права, як верховенство права, правосвідомість, правова культура, права і свободи людини, невідворотність юридичної відповідальності, презумпція невинуватості та інші, створюють належні умови для функціонування системи правовиховного процесу.

Протягом останніх років спостерігаємо активізацію наукового пізнання поняття правового виховання (детально це відображено у п. 1.1 дисертації). Відтак існує чимало різних підходів до правового виховання як явища соціально-правової реальності та простежується плюралізм його наукових трактувань. На нашу думку, це зумовлено певними обставинами.

По-перше, правове виховання сприймається у рамках понять «право» і «виховання». На початку цього підрозділу зазначалося, що поняття «виховання» – багатоаспектне. Існує багато підходів до його розуміння, а також безліч його визначень. Таке різноманіття підходів до права і типів праворозуміння вимагає по-новому розглянути поняття «правове виховання», що впливає на розуміння правового виховання у межах взаємозв'язку понять «право» і «виховання».

Попри те, що право завжди було і є важливим джерелом виховання, його вплив на правосвідомість є неоднозначним і залежить від законодавства, його відповідності реальним потребам, від рівня роботи державного апарату. Право здатне впровадити у свідомість членів суспільства прогресивні правові ідеї, принципи та уявлення, що походять від окремих представників суспільства з високим рівнем правової компетентності, після їх формалізації у нормативно-правовому акті [230, с. 37].

По-друге, правове виховання – явище динамічне і пов'язане з комплексом соціально-політичних, економічних, духовно-моральних умов і чинників суспільного розвитку. За сучасних умов кардинальні суспільні перетворення, що відбувається в Україні, сприяють зміні парадигми правового виховання. Реформування у сфері державного управління, парламентаризму, судових та правоохоронних органів, трансформація правової системи, стан і рівень правосвідомості створюють умови для формування якісно нових підходів до правового виховання.

По-третє, ефективність правового виховання є одним із чинників формування правової держави та громадянського суспільства. Верховенство права, захист невід'ємних прав людини та інші правові цінності не можуть бути

реалізованими без підвищення рівня правосвідомості, правової освіти та правової культури. Формування громадянського суспільства, зокрема активізація політичної, громадської та громадянської діяльності, реалізація контрольних повноважень громадянського суспільства щодо владних інституцій також потребує підвищення правосвідомості та ефективності правового виховання. Задля утвердження правової держави та формування громадянського суспільства виникає нагальна потреба активізації наукового пізнання правового виховання.

По-четверте, зміна ідеологічних парадигм та світоглядних цінностей обов'язково позначиться на рівні та якості наукових досліджень правового виховання. Теорія соціалістичного правового виховання ґрунтувалася на непорушності ідеологічних постулатів марксистсько-ленінського світогляду, була орієнтована на побудову соціалістичного та комуністичного суспільства. Радянська теорія права, пізнання соціалістичного права як продукту волі держави, концепція обмеження прав людини становили непохитні основи теорії соціалістичного правового виховання. Сьогодні вкрай нагальною є потреба у розробленні якісно нової теорії правового виховання у межах різноманіття типів праворозуміння, концепцій невід'ємних прав людини тощо.

Усі перелічені обставини зумовлюють те, що правове виховання набуває особливої уваги у контексті формування у громадян нових правових цінностей. Модернізація суспільства, зокрема освітнього процесу, визначає пошук новітніх технологій, засобів та прийомів виховання, оскільки внаслідок відсутності належного рівня організації правового виховання призводить, як наголошує О. Г. Данильян, до «правового нігілізму населення, зростання злочинності, корупції в державних органах влади, криміналізації суспільства в цілому, що значно ускладнює створення правової держави та громадянського суспільства» [166, с. 159].

Поняття «правове виховання» як складне та багатоаспектне культурно-правове явище не має однозначного визначення і розуміння серед дослідників права. Різноманітність наукових позицій щодо поняття «правове виховання» простежувалося ще в радянській юридичній літературі. Так, зазвичай правове

виховання розуміли як особливу правовиховну діяльність держави та інших суб'єктів щодо формування правосвідомості [39, с. 6; 265, с. 7–14; 167, с. 13; 169, с. 13; 244, с. 19–20]. Існував також більш широкий соціологічний підхід, у межах якого правове виховання розглядалося як систематичний вплив на свідомість і психологію вихованців (індивідів та суспільних груп) через панівну ідеологію [216, с. 135]. Словом, правове виховання досліджувалося у межах «правової педагогіки» [215].

У радянській правовій науці сформувалася тенденція до широкого та вузького розуміння правового виховання. Широкий підхід до визначення правового виховання охоплював усі життєві чинники, що впливають на формування особистості, а вузький зводився до цілеспрямованого впливу суспільства на свідомість людей, їх звичаї, риси характеру, поведінку [168, с. 81; 165, с. 13]. Правове виховання у широкому значенні характеризувалося як соціально-правове, а у вузькому – виключно правове виховання [91, с. 11–12]. Водночас інші дослідники стверджували, що широкий та вузький підходи до розуміння правового виховання пропонували різні його трактування [31, с. 8]. Наприклад, правове виховання визначалося як процес взаємодії правових засобів з індивідуальною правосвідомістю та психологією членів суспільства задля підвищення їх правової свідомості [32, с. 17].

Чимало сучасних науковців під час розкриття поняття «правове виховання» акцентують увагу на кінцевій меті правового виховання, а саме підвищенні «правосвідомості» [45, с. 13; 297, с. 52] або «правової культури» [69].

Зокрема, П. П. Баранов поняття «правове виховання» розглядає як формування правової свідомості шляхом досягнення: 1) знання основних правових положень; 2) внутрішньої поваги до права; 3) уміння самостійно застосовувати правові знання на практиці; 4) правомірної поведінки; 5) високого рівня духовного правового імунітету [12, с. 217]. Розгляд правового виховання лише як правосвідомості не розкриває поняття аналізованого соціального феномена загалом. У межах структурного підходу правове виховання не

зводиться винятково до формування правосвідомості. Правосвідомість, яка формується у процесі правового виховання, є частиною та видом суспільної свідомості. Саме тому, у правовій літературі правове виховання розглядається як процес цілеспрямованого та систематичного впливу на правосвідомість людини з метою вироблення в неї стереотипів правомірної поведінки, що відповідає певній правовій системі [11, с. 18].

Основу правового виховання становлять два взаємопов'язані компоненти – раціональний та емоційний. Раціональний компонент правового виховання втілюється через правову освіту (вивчення правових дисциплін у загальноосвітніх та вищих навчальних закладах) та правопросвітницьку діяльність (організація та проведення лекцій з правової тематики, публічні виступи правників, юридичні консультації, публіцистичні статті з правової тематики у засобах масової інформації та Інтернеті). Емоційний компонент правового виховання проявляється у формуванні моральної та психологічної атмосфери, що сприяє формуванню правової свідомості особи, закріпленню норм права у внутрішній структурі індивідів (заохочення правомірної поведінки через подяки та нагороди; святкування державних свят). Для ефективності правового виховання необхідне органічне поєднання раціонального та емоційного компонентів [79, с. 114–115]. Під час правового виховання не лише формується правосвідомість, але й розвивається правова культура особи. Саме тому В. Я. Тацій зазначає, що в основному правове виховання спрямоване формування і підвищення рівня правової свідомості та правової культури [166, с. 399].

Зазвичай правове виховання також прийнято розглядати в широкому та вузькому розумінні. У першому випадку йдеться про правову соціалізацію, коли особу «виховує» оточення загалом, правова практика і поведінка людей та представників держави. Відтак у суб'єктів, які здійснюють діяльність у сфері права (правомірну чи неправомірну), немає прямої мети здійснити на інших осіб правовиховний вплив. Однак такий вплив здійснюється. Щодо правового виховання у вузькому розумінні, то воно вирізняється цілеспрямованістю на підвищення культури людини, групи людей і суспільства загалом.

П. М. Рабінович застосовує вузький підхід до розуміння правового виховання, обмежуючись визначенням його ролі у формуванні правової культури лише «громадян і посадових осіб». Він, зокрема, розглядає це поняття як цілеспрямовану діяльність державних органів, громадських об'єднань, а також інших суб'єктів щодо формування у громадян і посадових осіб високої правової культури [207, с. 140].

Досліджуючи теоретичні аспекти правосвідомості та правової культури, М. М. Вопленко правове виховання тлумачить як частину юридичної практики, що спеціалізується на розвитку і вдосконаленні правосвідомості та правової культури [28, с. 49]. Автори «Юридичної енциклопедії» розглядають правове виховання через організаційно-правовий аспект як систему державних та недержавних заходів, спрямованих на формування у громадян належного рівня правосвідомості й правової культури [306, с. 40].

Водночас у вітчизняній науковій літературі поняття правового виховання розкривається у рамках ціннісного підходу. Так, О. Ф. Скакун розглядає сутність правового виховання як вироблення поваги до права, його елементів, поєднаних у системну якість, що відповідає справедливості, розуміння природного призначення права впливати на свідомість, культуру особи, на узгодження її потреб та інтересів з інтересами і сподіваннями суспільства [231, с. 118].

Автори навчального посібника «Правове виховання в сучасному російському суспільстві», узагальнюючи думки вчених-юристів і радянського, і сучасного періодів, правове виховання трактують як цілеспрямований вплив на свідомість особистості, соціальних груп та всього суспільства загалом із метою перетворення правових ідей та вимог на особисті переконання та правомірну поведінку громадян, формування правової культури [236, с. 7].

У деяких сучасних наукових дослідженнях здійснено спроби визначення напрямів правового виховання. Так, О. В. Хоптяна визначає правове виховання як важливий напрям загальної системи виховання у школах-інтернатах, що має різносторонній соціально детермінований зміст, високу педагогічну цінність і актуальність, що створюють реальну можливість використання у навчально-

виховному процесі широкої палітри засобів впливу на інтелектуальну, емоційну і вольову сферу особистості, що робить правове виховання незамінним елементом цілісного процесу всебічного розвитку школяра, його загальної культури [295, с. 14]. О. О. Ляшенко поняття «правове виховання дітей із вадами інтелектуального розвитку» визначає як «цілеспрямований, системний вплив на учня, який набуває тенденції до переходу на рівень взаємодії: взаємопов'язаної діяльності педагога та учня, спрямованої на формування правової вихованості в комплексі всіх її складових» [108, с. 9]. Правове виховання молоді та курсантів закладів освіти МВС України М. Й. Штангрет визначає як цілеспрямовану, організовану, послідовну та системну діяльність із боку державних органів, установ та інших учасників правовиховного процесу для формування у молоді належного рівня правосвідомості, яка буде визначальним чинником правомірної поведінки [305, с. 15]. Своєю чергою, за В. І. Царенком, правове виховання військовослужбовців-прикордонників України – це цілеспрямована, організована, систематична діяльність Управління виховної роботи Держкомітету та штабу Прикордонних військ України, командирів (начальників), їх заступників із виховної роботи і штабів з метою формування професійної правосвідомості військовослужбовців ПВУ. Кінцевою метою правового виховання військовослужбовців ПВУ, на думку дослідника, є підвищення їх правової свідомості і правової культури, формування поваги до виконання обов'язку захисника кордонів України на підставі глибокого усвідомлення державної незалежності і призначення Прикордонних військ України у справі забезпечення безпеки держави [296, с. 15].

Російський дослідник В. М. Сирих під час розкриття поняття «правове виховання» акцентує увагу на його ролі в реалізації функцій правової культури. Учений розглядає правове виховання передусім як цілеспрямовану діяльність щодо трансляції (передання) правової культури, правового досвіду, правових ідеалів та механізмів вирішення конфліктів у суспільстві від одного покоління до іншого та їх закріплення у свідомості людей як визнаних та авторитетних ними поведінкових стереотипів [170, с. 497].

Своєю чергою інший російський теоретик права В. С. Нерсесянц наголошує на відсутності належної системи правового виховання населення у дусі ідей, цінностей та орієнтирів розвинутої правової культури [133, с. 277], зокрема не лише світової, а й національної. Саме тому правове виховання, на думку О. О. Кваші, повинно бути складовою частиною ідеологічної функції будь-якої держави, що полягає у переданні, накопиченні та засвоєнні знань про принципи та норми права, а також у формуванні відповідного ставлення до права і практики його реалізації, вмінні використовувати свої права, дотримуватися заборон та виконувати обов'язки [75, с. 19]. Це дає підстави Ю. Ю. Калиновському розглядати правове виховання у контексті необхідного елемента механізму розвитку правового суспільства в Україні [72, с. 139]. Однак слід зважати на те, що правове виховання має бути інструментом трансляції демократичних переконань, установок, орієнтації, символів, ідей і цінностей [41, с. 32].

На особливості правового виховання впливає прийнятий тип праворозуміння. У різних типах праворозуміння сформовані відповідні підходи до змісту правового виховання. Так, у межах легістського підходу до розуміння права правове виховання відображає властивості «наказного» права, формується та здійснюється для реалізації волі та держави, сприяє втіленню в життя державно-владних установок у сфері правосвідомості та сприяє матеріалізації ідеології держави, набуваючи відтак властивостей ідеологізованого та політизованого виховання. Таким чином, формується виховання громадян у межах концепції октройованих прав людини. Ідеї, заклики та гасла державної пропаганди формують та заповнюють правосвідомість громадян. Правове виховання обмежується винятково державною спрямованістю. Занепадає роль інших суб'єктів, наприклад, громадянського суспільства у правовому вихованні.

У межах різноманіття концепцій праворозуміння, що властиво сучасному етапу історичного розвитку, правове виховання здійснюється на засадах гуманізму, загальнолюдських цінностей, плюралізму, рівності, свободи, справедливості тощо.

Однак правове виховання не слід обмежувати лише переданням, накопиченням та засвоєнням правових знань формування відповідного ставлення до нього. Поділяємо думку А. Б. Вергерова, що правове виховання – це також система просвітницьких та освітніх заходів, що сприяють формуванню поваги та дотриманню права, цивілізованих способів вирішення конфліктів та профілактики правопорушень [24, с. 573], а також навичок виконання правових норм [267, с. 216].

Правове виховання є складовою соціального виховання людини, що функціонує у взаємозв'язку з моральним, патріотичним, естетичним та іншими видами виховання. Взаємозв'язок правового та інших видів соціального виховання сприяє формуванню не лише правової культури зокрема, а й культури особи загалом. У людини, яка володіє необхідним рівнем правових знань, може бути відсутня система моральних якостей. Відтак правосвідомість сприяє формуванню відповідних високих моральних якостей. Прищепити людині тільки правові знання і переконання окремо від морального, естетичного та інших видів виховання неможливо. Людина як частина загального соціуму виховується через увесь арсенал заходів і засобів виховного впливу. Тому правове виховання супроводжується одночасно моральним, сімейним, релігійним, естетичним та іншими видами виховання.

Правове виховання – це процес формування уявлень людей про право, розвиток суб'єктивного ставлення до суті права, його цінностей за допомогою правової психології з урахуванням індивідуальної або масової емоційної реакції на право.

Відтак правове виховання є одним із джерел формування уявлень про право, міркувань про юридичну структуру взаємин між суб'єктами права тощо. Воно виконує важливу роль у формуванні особистості, метою якої є зародження і розвиток у свідомості та поведінці людини позитивних уявлень і поглядів, ціннісних орієнтацій, що забезпечують дотримання і виконання юридичних норм. Звісно, правова підготовка людей не вичерпується їх формальними юридичними знаннями. «Можна володіти знаннями і не вміти ними користуватися.

Експериментальні дослідження різних груп і верств населення показали, що центральним компонентом правової культури та правосвідомості, що визначають відповідність поведінки (діяльності) нормам права, є ціннісне ставлення до права [14, с. 13–14].

Осмислення концепції правового розвитку правової ідеології, її сприйняття суспільством неможливі без правового виховання. Правильне виховання кожної окремої особистості сприяє створенню культурного, соціально активного і законслухняного суспільства. У вітчизняному сучасному суспільстві правове виховання повинно мати загальнодержавний характер, адже якість правової вихованості громадян безпосередньо впливає на динаміку його прогресу. Для розвитку правової держави в нашій країні це особливо важливо.

Безперечно і те, що система форм виховання має формуватися з урахуванням віку вихованців, їх соціального статусу, набутого досвіду правової соціалізації. І суть навіть не стільки у якості «матеріалу», а в праві кожної особи на свободу вибору власних життєвих орієнтирів за безумовного визнання соціальних цінностей. Правила вихованості у свідомості людини сприяють формуванню високого рівня правової свідомості, що, відповідно, є одним зі завдань виховної функції права і об'єктом її механізму. Виховання плавно перетікає в свідомість, формує загальну правову культуру громадян, яка сьогодні посідає особливе місце в соціокультурному просторі [104, 276–277].

Відтак вважаємо, що правове виховання є цілеспрямованою, систематичною, організованою діяльністю відповідних суб'єктів з метою формування правової свідомості та правової культури. Воно провадиться у формі правової політики, за допомогою правових засобів, ідей, концепцій, програм зі залученням необхідних людських, фінансових, технічних, інформаційних та інших ресурсів. Правове виховання не може бути стихійним або хаотичним. Воно має організований, систематичний, керований та координований характер.

Правове виховання спрямоване на формування правової свідомості та культури як форми і видів суспільної свідомості та культури. Воно пов'язане з правом та його ідеями, цінностями, уявленнями, почуттями, емоціями,

переконаннями, а також уявленнями про державу і загалом про державно-правову дійсність. Правовиховна діяльність спрямована на поширення правових ідей, уявлень, понять, термінів, знань, почуттів, переконань тощо.

Отже, правове виховання – це цілеспрямовано організована, систематична діяльність уповноважених суб'єктів щодо нормативно-правового, ціннісного та інформаційно-орієнтованого впливу на учасників суспільних відносин з метою формування у них належного рівня правової свідомості, правової поведінки та правової культури.

Висновки до розділу 1

1. Незважаючи на значний інтерес учених-правників до проблеми правового виховання працівників ОВС, чимало наявних наукових доробок виконана без урахування сучасних міжнародних стандартів. Водночас у наукових дослідженнях не зважено на специфічні особливості відомчої правової підготовки працівників ОВС. Значна кількість досліджень, присвячених правовій освіті працівників вітчизняної системи МВС України, має «фрагментарний» характер і виконана в межах педагогіки, психології та соціології. Із теоретико-правової точки зору, проблеми правового виховання працівників ОВС здебільшого розглядалися у рамках аналізу правосвідомості та правової культури. Дисертацій із юридичних спеціальностей, в яких правове виховання працівників ОВС стало б предметом окремого дослідження, досі не було.

2. Сформульована методологія дослідження забезпечує об'єктивність, достовірність, повноту та практичну значущість дослідження теоретико-методологічної основи, складових елементів правової освіти працівників ОВС. Застосування сукупності підходів, принципів та методів дало змогу здійснити всебічне та ґрунтовне наукове дослідження.

РОЗДІЛ 2

ІНСТИТУЦІЙНІ ТА НОРМАТИВНІ ОСНОВИ МЕХАНІЗМУ ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ ПРАЦІВНИКІВ ОВС

2.1 Поняття, зміст та функції правового виховання працівників ОВС в Україні

Сучасні вимоги суспільства до діяльності правоохоронних органів значною мірою пов'язані з перебудовою психології осіб, а також із підвищенням престижу служби в ОВС та рівнем майстерності особового складу, завданням якого є запобігати злочинам, припиняти їх та розслідувати. Громадяни України загалом довіряють поліції. Як свідчать результати соціологічного опитування, проведеного Фондом «Демократичні ініціативи» ім. І. Кучеріва та Центром Разумкова 11–16 травня 2016 року, Національній поліції здебільшого довіряють 34,1% українців, повністю – 5,6%, зовсім і здебільшого не довіряють – відповідно, 19,5% і 24,7%. Таким чином, недовіра до НПУ переважає над довірою лише на 4,5% [126].

Необхідно, щоб під час виконання службових обов'язків співробітників ОВС були уважними, витриманими та неупередженими у своїх діях. Але ці важливі якості, як зазначає О. І. Гарасимів, лише тоді набувають реального змісту, коли поєднуються з моральною зрілістю та належною культурою поведінки [33, с. 157].

Через виконання широкого кола повноважень (превентивна і профілактична діяльність; виявлення, припинення, розслідування кримінальних, адміністративних правопорушень; забезпечення публічної безпеки; регулювання дорожнього руху і контроль за дотриманням Правил дорожнього руху тощо) до працівників органів внутрішніх справ висуваються підвищені вимоги: не лише знати і вміти застосовувати норми права, мати спеціальну правову освіту, але й бути висококваліфікованим працівником із високим рівнем правосвідомості та

правової культури, які слід розглядати як найважливіші умови ефективності його професійної діяльності, що формуються у процесі правового виховання.

За формування нового типу фахівців правоохоронної сфери правова свідомість та культура – це одна з основних професійних вимог діяльності працівників ОВС. Без них неможливе дотримання принципів діяльності поліції (верховенство права, дотримання прав і свобод людини, законність, відкритість і прозорість, поліцейська нейтральність, взаємодія з населенням на засадах партнерства, безперервність) та виконання таких обов'язків поліцейських:

1) неухильне дотримання положень Конституції України, законів України та інших нормативно-правових актів, що регламентують діяльність поліції, та Присяги поліцейського;

2) професійне виконання своїх службових обов'язків відповідно до вимог нормативно-правових актів, посадових (функціональних) обов'язків, наказів керівництва;

3) повага і непорушення прав і свобод людини;

4) збереження інформації з обмеженим доступом, яка стала їм відома у зв'язку з виконанням службових обов'язків (пп. 1–3, 5 ч. 1 ст. 18 Закону України «Про Національну поліцію»);

5) дотримуватися положень Закону України «Про захист персональних даних» за безпосереднього оперативного доступу до інформації та інформаційних ресурсів органів державної влади (ч. 1 ст. 27 Закону України «Про Національну поліцію»);

6) під час проведення превентивних поліцейських заходів повідомити особі про причини застосування до неї превентивних заходів, а також довести до її відома нормативно-правові акти, на підставі яких застосовуються такі заходи (ч. 2 ст. 31 Закону України «Про Національну поліцію»).

Правове виховання працівників ОВС має певну специфіку в системі правового виховання загалом. Правове виховання пересічного громадянина та працівника ОВС через об'єктивні умови не може бути тотожним та збігатися за змістом.

С. С. Сливка зауважує, що правове виховання в органах внутрішніх справ формує професійну дисципліну, відповідальність, почуття обов'язку. Воно допомагає й розвитку активної життєвої позиції особового складу. Кожному працівникові потрібно прищепити готовність та уміння сприймати нову соціальну інформацію, переробляти, перевіряти, узагальнювати, робити критичні висновки, здатність приймати рішення та домагатися їх виконання тощо. Крім цього, правове виховання сприяє формуванню морально-психологічної готовності працівника ОВС до виконання службових обов'язків, яке регулюється, захищається, стимулюється нормами права. Постійний аналіз норм права, спрямований на виявлення їх соціальної цінності, морального змісту, зіставлення з ними різних життєвих ситуацій виховують в особового складу ОВС уміння конкретно мислити, глибоко оцінювати соціальну дійсність [232, с. 37].

Правове виховання як різновид професійного виховання полягає у цілеспрямованій, плановій та організаційній діяльності державних органів та суспільних організацій, за якої з урахуванням об'єктивних умов суспільного життя у спеціалістів формується система професійних правових знань і уявлень, емоцій, почуттів і установок, що забезпечують їх свідомо активну правомірну поведінку в процесі професійної діяльності та інших сферах. Професійно-правове виховання формує у працівників ОВС комплекс таких правових і професійних знань, умінь, навичок, звичок, уявлень та переконань, які забезпечують його становлення як особистості та фахівця відповідного рівня [259, с. 277].

Суб'єктивна спрямованість правового виховання працівників ОВС особливо проявляється протягом останніх десяти років. Самовдосконалення, саморозвиток, професійно-особистісний розвиток, професійна свідомість і самосвідомість, ставлення працівника ОВС до себе як до професіонала – це ті поняття, які формують і стверджують самостійність і відповідальність майбутнього фахівця у сфері правоохоронної діяльності.

Аналіз теорії та практики правового виховання у вищій школі дає змогу виокремити певну існуючу суперечність між вимогами, що висуваються до курсантів вищих навчальних закладів та фахівців підрозділів ОВС. Основними

критеріями, за якими оцінюється курсант ВНЗ, є його навчальна успішність, відсутність дисциплінарних правопорушень, відповідальність під час виконання службових доручень та обов'язків. Правове виховання курсантів під час їх навчання певною мірою не завжди враховує усі аспекти практичної діяльності ОВС. Професійна діяльність співробітників правоохоронних органів набагато складніша і різноманітніша та потребує інших здібностей і навичок.

На протиріччі між навчальною та професійною діяльністю з позиції вимог, що висуваються до суб'єкта і його самооцінки акцентовано у дослідженні М. Ф. Гейжана та М. І. Іванюка, опублікованому ще у радянський період – 1981 року [67, 41–44]. Науковці зазначають, що критеріями оцінки учня в школі або студента у ВНЗ є успішність і дисциплінованість, для чого необхідно розвивати пізнавальні здібності (пам'ять, вербальний інтелект, уміння викладати прочитане та ін.). Основним критерієм оцінки професіонала (а отже, і його самооцінки) є результат його праці, успіх якого залежить зазвичай від практичних здібностей. Задоволеність своєю професією, «знаходження» себе у ній залежить від професійної придатності та відповідної мотивації.

Мотивація під час навчання здебільшого ґрунтується на інтересі, а професійна – на мотивах придатності (у мене виходить, я можу, я здатний, тому можу досягти соціальні та особисті цілі). Для керівництва важливо, щоб працівник найперше був здатним (поряд зі знаннями і вміннями) виконувати професійні обов'язки, а не виявляв інтерес до справи. Інтерес бажаний, як і у школяра бажані здібності. Більшість вступників до навчального закладу обирає професію і навчається у професійному навчальному закладі, зберігаючи шкільну, навчальну мотивацію. І педагоги у ВНЗ також орієнтуються, насамперед, на успішність і дисциплінованість у навчанні. Лише поступово, під час здійснення та вирішення практичних професійних завдань у самооцінці студентів, курсантів збільшується кількість показників, що дають змогу оцінити власні професійні можливості і здібності.

Будь-яка професійна діяльність водночас потребує об'єднання зусиль багатьох людей, від відповідальності яких залежить загальний успіх.

У навчальній діяльності кожен засвоює свої знання сам, від успіху одного успішність навчальної діяльності іншого залежить лише частково. У професійній діяльності кінцевий результат роботи фахівців більше залежать один від одного. Тому важливе навчання майбутніх працівників ОВС адекватно оцінювати своє місце у загальній справі, вміти оцінювати переваги кожного учасника, задіяного до спільної діяльності.

Зміни правової свідомості учня з психологічної позиції школяра, учня на позицію фахівця, залученого до професійних відносин, автори визначають як найважливіше завдання професійного правового виховання. Загалом – це зміна спрямованості загальних і особистих самооцінок суб'єкта діяльності, зміна мотивації з пріоритету «мені цікаво і потрібно» на позицію – «я можу і мені потрібно» [67, с. 41–44].

З-поміж російських учених цю концепцію реалізували І. І. Іванова, яка вивчала особливості формування професійної самосвідомості курсантів [66], та Ч. М. Бурханов, який досліджував професійне виховання майбутніх економістів для підрозділів ОВС [21]. Концепція відтак засвідчила свою ефективність.

Наведене дає нам змогу стверджувати, що правове виховання – це один зі напрямів роботи у системі виховної діяльності ВНЗ, що має власний зміст і завдання, які визначають перспективи професійної діяльності випускника ВНЗ – працівника органів внутрішніх справ. У межах навчального процесу правове виховання майбутніх працівників ОВС – це педагогічний процес, спрямований на формування цінностей і самосвідомості курсанта як суб'єкта професійної діяльності на початковому етапі.

Зміст правового виховання працівників ОВС – це набуття професійних правових цінностей, формування ставлення до правоохоронної діяльності, усвідомлення себе як правоохоронця, оцінка власних професійних здібностей крізь призму правових принципів (справедливості, рівності, свободи, гуманізму, добросовісності, законності) та формування ставлення до себе як до професіонала.

За результатами правового виховання, професійна компетентність

працівника ОВС повинна, на думку Г. Я. Пашулі, складатися із таких якостей:

1) комунікативність – це якість, яка передбачає наявність у працівників ОВС культури спілкування та вміння досягати компромісу, вирішення конфліктів в оточуючому середовищі, знаходження консенсусу; це навички ведення переговорів, побудови команд і налагодження партнерств, які виходять за рамки своєї асоціації, та інше;

2) володіння адміністративними навиками – це якість, яка передбачає здатність працівників ОВС здійснювати керівництво людьми, вміння приймати нестандартні рішення, аналізувати результати роботи, вести фінансову діяльність, стежити за інформаційними потоками, здійснювати управління проектами та програмами, орієнтуватися в інноваційних процесах та інше;

3) планування та логічне мислення – це якість, яка вимагає від працівників ОВС усвідомлення глобальної перспективи, що виходить за межі однієї сфери діяльності, управління цілями, здатність оцінювати і вирішувати проблеми, досліджувати їх, втілювати в життя отримані результати науково-прикладних пошуків, здійснювати моніторинг і оцінювати розвиток державного управління у суспільно-політичній сфері [148, с. 140–141].

Практика діяльності ОВС засвідчила певну закономірність: рівень правового виховання працівників ОВС є високим, коли у більшості випадків доводиться застосовувати правові норми, а не буквально реалізувати організаційні завдання. Так, у співробітників таких служб, як поліція особливого призначення, кінологічного забезпечення, поліція охорони рівень правового виховання примітивний, тобто простежується поверхневе знання та розуміння основ права. У працівників таких служб, як карний розшук, протидії злочинній діяльності у сфері економіки, боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, незаконного обігу наркотиків, рівень правового виховання у межах теоретичного, тобто їм притаманна висока ступінь знання і розуміння правових явищ.

У правовому вихованні працівників ОВС слід виокремити три основні функції:

Пізнавальна функція правового виховання, що відповідає за обсяг

правових знань та умінь працівників ОВС та відображається у понятті «правова підготовка». Знання права для працівників ОВС полягає в їх обізнаності про правові явища, що мають повсякденне значення у їх професійній діяльності. Саме знання основних положень нормативно-правових актів, що регулюють не лише діяльність ОВС, а й права людини та громадянина, їх взаємини один із одним, а також із державою та правоохоронними органами є однією з необхідних умов дотримання принципу законності у правоохоронній діяльності. Відповідно до чч. 2, 3 ст. 8 Закону України «Про Національну поліцію», накази та доручення вищих органів, керівників, посадових та службових осіб, службова, політична, економічна або інша доцільність не можуть бути підставою для порушення поліцейським положень Конституції та законів України.

Необхідно зважати на те, що для співробітників ОВС знання права не зводиться до простої інформованості про існування тих чи інших правових норм. Воно передбачає не лише знання конкретних норм, а й розуміння основних принципів права, правової політики держави, соціальної цінності законодавства, органічного зв'язку права і моралі. Це також оперування знаннями положень Конституції України та інших основних нормативно-правових актів, дія яких спрямована на регулювання правового статусу широкого кола учасників суспільних відносин.

Без знання та розуміння правових норм працівниками ОВС неможлива ефективна, правомірна оцінка різних ситуацій, в яких можуть вони опинитися. Важливим критерієм достатнього рівня правового виховання працівника ОВС, із точки зору знаннями ним законодавства, слід уважати вміння і здатність провадити діяльність відповідно до отриманих відомостей про державно-правові явища. Правильне застосування норм права у конкретних життєвих ситуаціях, з якими працівники ОВС стикаються практично щодня, свідчить про вміння і навички на основі правових знань професійно вчиняти певні юридичні дії у процесі виконання своїх службових обов'язків, що ймовірно лише за умови достатніх і ґрунтовних правових знань.

Уміння і здатність якісно реалізовувати та застосовувати правові принципи та норми у процесі професійної діяльності на основі умінь і навичок об'єктивується у понятті «професійний досвід». Професійний досвід правозастосування співробітників органів внутрішніх справ, узагальнюючи їх правові знання, уміння і навички, допомагає орієнтуватися у правовій інформації, здійснювати з неї відбір необхідного для правильного вирішення конкретної правої ситуації з урахуванням вимог норм матеріального і процесуального права. Високий рівень професійного досвіду значно економить час, необхідний для прийняття конкретного рішення. Не випадково в юридичній літературі відзначають ту обставину, що в жодній іншій професії не має такого важливого значення знання правових норм, основ психологічної діяльності, правовий та життєвий досвід, а, особливо, професійний, як у роботі слідчих [243, с. 174] та інших суб'єктів правозастосування. Зокрема, В. В. Черней зауважує, що через відсутність навичок практичної роботи й недостатній життєвий досвід значна кількість молодих фахівців «на перших порах» допускають порушення правових норм, суттєві прорахунки в розслідуванні злочинів. З метою виправлення цієї ситуації щодо підготовки слідчих у ВНЗ шляхом посилення практичної спрямованості навчального процесу слід на постійній основі залучати працівників слідчих підрозділів до проведення усіх видів занять у навчальних групах курсантів чи слухачів слідчої спеціалізації, проводити стажування науково-педагогічного складу профільних кафедр у слідчих підрозділах, практикувати проведення виїзних бінарних (викладач-практик) занять як у вузівських аудиторіях, так і безпосередньо в органах внутрішніх справ [301, с. 15–16].

Професіоналізм правоохоронців ґрунтується не лише на наявності у них професійних знань, умінь і навичок, але й певних соціальних умінь, серед яких найбільш значущим є уміння спілкуватися, вирішувати конфліктні ситуації та інші [117].

Слід зазначити, що правові знання – це важливий, але не єдиний вид знань, що необхідний сучасному працівнику органів внутрішніх справ як людині та

професіоналу. Також він повинен володіти знаннями світоглядного і загальноосвітнього рівня, тобто це насамперед такі знання, що формують у процесі правового виховання ціннісний, демократичний погляд на світ, на те, що відбуваються в ньому, на місце у цьому світі людини. Наявність таких знань сприяє уникненню та недопущенню у працівників органів внутрішніх справ професійної деформації. Водночас співробітник органів внутрішніх справ повинен володіти знаннями про основи педагогіки, психології, соціальної психології, медицини. Адже він за сферою своєї професійної діяльності часто опиняється у різних життєвих ситуаціях (нерідко конфліктних, екстремальних) і знання основ перелічених наук є для нього просто необхідним. До обов'язків поліцейського відтак належать такі: надання невідкладної, зокрема домедичної і медичної, допомоги особам, які постраждали внаслідок правопорушень, нещасних випадків, а також особам, які опинилися в безпорадному стані або стані, небезпечному для їхнього життя чи здоров'я (п. 3 ч. 4 ст. 18 Закону України «Про Національну поліцію»); надання невідкладної медичної допомоги особам, які постраждали в результаті застосування заходів примусу (ч. 4 ст. 43 Закону України «Про Національну поліцію»).

Працівники органів внутрішніх справ мають володіти знаннями про мораль. У Дисциплінарному статуті органів внутрішніх справ України, зокрема, зазначено, що службова дисципліна в органах внутрішніх справ досягається через виховання в осіб рядового і начальницького складу високих моральних і ділових якостей (ст. 1) [173].

Роль і значення морального аспекту в діяльності ОВС є надважливими, оскільки більшість громадян оцінює дії і вчинки працівників ОВС зазвичай із моральних позицій. Відтак ґрунтовні знання і дотримання принципів, категорій і норм моралі є професійно обов'язковими для них. На основі цих знань і формуються переконання особистості щодо справедливості таких норм і правильності своїх дій, а також активна, свідома позиція щодо підтримання, охорони і захисту правопорядку.

Для ефективності застосування норм права важливі й емоційне та моральне

ставлення до права, оцінка правової ситуації, переконання в необхідності застосування правової норми, цілісне ставлення до права загалом тощо. Ці завдання і виконує оціночна функція правового виховання працівників ОВС України.

Оціночна функція складається з наступних елементів: елементарні емоційні стани особистості (почуття, емоції, переживання); складні емоційні утворення (ціннісне ставлення до правових явищ у формі ціннісних орієнтацій).

Емоційні стани психіки, думки, переконання, ставлення співробітників органів внутрішніх справ до права і практики його реалізації утворюють таке поняття, як «правова психологія». Емоційні стани формуються на основі правових знань та уявлень про норми права, юридичних обов'язків і прав, законності у правотворчій і правозастосовній діяльності. Ці свідомі правові переживання активно впливають на поведінку співробітника органів внутрішніх справ за будь-якої правової ситуації. Наприклад, навіть коли слідчий відчуває вплив негативних емоцій, йому мають бути притаманні: толерантність, емоційна стійкість до впливів несприятливих чинників та знижений рівень тривожності. Психологічний рівень ставлення до праву має чітку предметну спрямованість, в ньому проявляються ставлення до явищ навколишньої дійсності, що становлять предмет правового регулювання. Правова регламентація обмежує волю слідчих працівників, підпорядковуючи їх діяльність чітко встановленому нормами закону порядку [88, с. 53, 82]. Вона відображає суспільні зв'язки, найбільш безпосередньо адаптовані до умов життєдіяльності співробітників ОВС. Такий вияв на практиці зазвичай має емпіричний, буденний характер і формується з повсякденних умов життя працівників органів внутрішніх справ, які у своїй професійній діяльності є учасниками різноманітних правових відносин.

Правосвідомість працівника ОВС формується і розвивається на основі суспільної свідомості та її ідей (філософські, світоглядні, політичні, моральні тощо), які стосуються явищ суспільного життя і характеру дій людей, суспільних відносин, інтересів та потреб, зумовлених економічною і політичною основою суспільства.

Особливу роль у правозастосовній діяльності працівників органів внутрішніх справ виконують складні психологічні компоненти правосвідомості – професійно-ціннісні орієнтації, правові переконання, інтуїція. Вони утворюють психологічний рівень ставлення до права. О. В. Цуркан зауважує увагу на те, що суспільство очікує від працівників ОВС високого рівня правової свідомості, а найголовніше – позитивного ставлення до цінностей, які закріплені в законах та інших нормативно-правових актах, насамперед тих, що стосуються захисту прав, свобод та гідності людини [298, с. 14].

Ціннісні відносини як структурний елемент професійної свідомості – це раціонально-емоційні утворення, що існують у формі думок, уявлень, міркувань, оцінок та виражають ставлення до різних правових явищ з огляду на професійні потреби, цілі та інтереси у сфері застосування права. До структури професійної правової свідомості працівників органів внутрішніх справ належать такі ціннісні відносини:

- 1) ставлення до законодавства, норм, принципів та інститутів права;
- 2) ставлення до порушення правових заборон і обов'язків;
- 3) ставлення до правоохоронних органів;
- 4) ставлення до власної правозастосовної діяльності.

У процесі правозастосовної діяльності працівників ОВС формуються елементи оціночного рівня професійної свідомості, зокрема: правові переконання, звички та стереотипи поведінки. Найважливішу роль у правозастосовній діяльності виконують внутрішні правові переконання як психологічний, емоційно-інтелектуальний стан, який полягає у почутті впевненості та правильності застосування знань і методів, у коректності оцінки доказів, у правильності зроблених умовиводів [221, с. 138].

Ціннісний аспект правового виховання працівників ОВС має важливе значення для здійснення правозастосовної діяльності. Це сприяє перетворенню раціональних елементів (правових знань, навичок та умінь) на правові цінності та переконання, а останні на такі складні поведінкові компоненти, як правові установки і орієнтації, які значною мірою зумовлюють психологічний стан

готовності до правозастосовної діяльності з вирішення конкретних правових ситуацій.

Так, відповідно до п. 1 Розділу VII «Обов'язки працівників патрульної служби» Положення про патрульну службу МВС [191], під час виконання службових обов'язків працівники патрульної служби зобов'язані:

- поважати і не порушувати права та свободи людини і громадянина;
- звертаючись до людини, привітатися, прикласти праву руку до головного убору, назвати своє прізвище, посаду, спеціальне звання та пред'явити на її вимогу службове посвідчення, надавши можливість ознайомитися з викладеною в ньому інформацією, при цьому не випускати його з рук;
- під час спілкування з особою чітко дотримуватися норм службової етики.

Правове виховання працівників ОВС як невід'ємна частина їх професійного виховання покликане через формування необхідних правових знань, правових установок і правомірних дій домогтися якісного виконання оперативно-службових завдань. Сучасна виховна робота спрямована на:

- формування в співробітників громадянських, моральних, духовних та інших професійно значущих якостей, обумовлених потребами оперативно-службової діяльності;
- підготовку співробітників, здатних реалізовувати завдання охорони правопорядку в умовах демократичного суспільства, готових дотримуватися конституційних прав людини та громадянина й на практиці здійснювати їх ефективний захист;
- забезпечення високої антикорупційної стійкості співробітників і надійного імунітету до професійної моральної деформації особистості [128, с. 491–492].

Відтак постає важливість третьої функції правового виховання працівників ОВС – регулятивної, основними елементами якої є правові установки і орієнтації.

Правова установка – це стан готовності особи проявити активність у сфері пізнання і реалізації права, здатність суб'єкта до правової активності у

конкретній ситуації. Наприклад, не певний момент конкретний вчинок ще не здійснено, але вже є намір на його вчинення. Правова установка існує як різновид суб'єктивної норми. На відміну від норми права, що має обов'язковий характер для невизначеного кола осіб, нормативність установки існує для конкретної особистості і забезпечується не публічною владою, а внутрішнім переконанням, совістю особи [230, с. 40].

Правові установки працівників ОВС мають такі особливості:

1) мають виражений усвідомлений характер, оскільки їх основу становлять правові знання, навички та вміння, емоційно-позитивні оціночні елементи;

2) регулюють специфічну (правоохоронну) діяльність працівників органів внутрішніх справ щодо застосування норм права [219, с. 79];

3) формуються у процесі правової освіти та під впливом правоохоронної діяльності та професійних потреб щодо їх вдосконалення.

Правова установка є сполучною ланкою між професійною правосвідомістю і правозастосовною діяльністю». Відтак, залежно від типу установки (позитивна чи негативна), застосування права працівниками органів внутрішніх справ здійснюється відповідно до вимог закону або суперечить їм. Так, зокрема, законна правозастосовна діяльність є наслідком таких позитивних правових установок, як прагнення керуватися тільки законом під час вирішення конкретних правових ситуацій, дотримання процесуальних вимог, здійснення повноважень у межах службової компетенції.

І навпаки, порушення принципу законності під час застосування норм права визначається такими негативними установками, як прагнення керуватися не законом, а доцільністю, прагнення будь-якими способом довести провину правопорушника і притягти його до юридичної відповідальності.

Правові установки в сукупності формують правові орієнтації працівників ОВС та становлять функціональний аспект правосвідомості з позиції загальної спрямованості суб'єкта на досягнення мети і завдань правового регулювання.

Дія правових орієнтацій більш тривала і результативна, ніж правових

установок. Насамперед вони визначають пріоритети правоохоронної діяльності органів внутрішніх справ та впливають не тільки на застосування норм права, а й на розвиток законодавства. Наприклад, пріоритетним напрямком сучасної правової політики стає всебічний правовий захист прав та інтересів особистості, що зрештою і зумовлює формування відповідних ціннісних орієнтацій у професійному вихованні працівників органів внутрішніх справ.

На підставі проаналізованих функцій доцільно виокремити особливості правового виховання працівників ОВС: формує шанобливе ставлення до права, закону, до практики його застосування; має практичний вимір, адже працівники ОВС не тільки знають основні принципи, норми права, але й використовують їх у правозастосовній діяльності; переконаність у необхідності неухильного дотримання букви і духу права; сприяє здійсненню активних правомірних дій щодо захисту прав і свобод громадян; впливає на різні сфери життєдіяльності працівників ОВС; за функціональною ознакою має пізнавальне, оціночне і регулятивне значення.

Отже, правове виховання працівників органів внутрішніх справ – це цілеспрямований і систематичний процес формування через систему правових знань, поглядів, уявлень, установок, орієнтацій правової свідомості, культури та правомірної поведінки, що сприяє дотриманню правових норм і захисту прав та свобод людини і громадянина працівників органів внутрішніх справ.

2.2 Нормативно-правове забезпечення правового виховання працівників ОВС в Україні

У ст. 3 Основного закону України закріплено положення про визнання людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканності і безпеки найвищою соціальною цінністю [89]. Ця конституційна норма визначає основні засади функціонування державної політики, що повинна перш за все бути спрямованою на забезпечення прав, свобод, потреб і законних інтересів людини. Одним з пріоритетних напрямів вітчизняної державної політики є освіта та виховання громадян, про що засвідчує низка нормативно-правових актів [202; 197; 192; 176;

175; 198; 194; 174; 193; 179; 204; 172].

Правове виховання працівників ОВС в Україні не зводиться лише до передання фахових умінь і навичок, а також формування і розвитку у них моральності, правосвідомості, правової культури. Відтак для детального з'ясування усіх аспектів правового виховання працівників ОВС розглянемо нормативно-правові особливості цього процесу на основі правових актів, відповідно до положень яких відбувається процес правового виховання працівників ОВС. Отже, нормативно-правове забезпечення правового виховання працівників ОВС в Україні – це сукупність нормативно-правових актів, що визначають мету, завдання, принципи, функції, форми і методи правового виховання працівників органів внутрішніх справ.

Аналізуючи і досліджуючи нормативно-правове забезпечення правового виховання працівників ОВС, зауважимо, що його основу становлять нормативно-правові акти і міжнародного, і національного законодавства (законодавчі та підзаконні). Тому, на нашу думку, найперше слід проаналізувати основні міжнародні правові акти, а згодом національні, що врегульовують питання організації і функціонування правовиховної роботи у системі МВС України.

Період після Другої світової війни характеризується зростанням ролі міжнародного права та концепцій прав людини. Попри те, що міжнародне право утворилося пізніше, ніж національне, проте воно набуває все більшої значущості. Міжнародні акти стають невід'ємною частиною національного права держав світу, зокрема Конституції, і є виявом їх пріоритету і значення. Водночас розвиток міжнародного права зумовлений необхідністю гарантування прав людини, які є універсальним явищем, і це також відображається в Конституціях держав, які закріплюють низку прав та свобод людини [58, с. 70].

Досліджуючи міжнародно-правові акти як правову основу діяльності міліції, Є. Білозьоров акцентує увагу на гармонізації українського законодавства з чинним міжнародним правом. Конституція України є основою, правовим фундаментом розвитку національного законодавства. Тому упорядкування Конституції України та її національної правової системи відповідно до норм і принципів міжнародного

права, які в цьому процесі постають своєрідним єдиним орієнтиром, і є важливою умовою гармонізації національного законодавства України. Під час розроблення і прийняття чинної Конституції України використано саме цей підхід. Про це свідчить те, що в Конституції України закріплено чимало міжнародно-правових норм, спрямованих на розвиток правової держави, громадянського суспільства, а також проголошення і забезпечення прав і свобод людини та громадянина України [19, с. 97–98].

Про загальні питання виховання йдеться у низці міжнародно-правових актів.

У *Рекомендації про виховання в дусі міжнародного взаєморозуміння, співробітництва й миру, і вихованні в дусі поваги прав людини та основних свобод* [209], що прийнята 19 листопада 1974 року на вісімнадцятій сесії Генеральної Конференції Організації Об'єднаних Націй із питань освіти, науки і культури, визначено, що об'єднуючи навчання, підготовку, інформацію та діяльність, міжнародне виховання повинно прискорювати, відповідно, інтелектуальний і емоційний розвиток індивідуума. Воно має розвивати почуття соціальної відповідальності та солідарності з менш привілейованими групами, сприяти дотриманню принципів рівності у повсякденній поведінці, а також розвитку якостей, здібностей і нахилів, що дають змогу людині критично сприймати проблеми на національному та міжнародному рівнях: розуміти і пояснювати факти, думки й ідеї; працювати у групі; вступати у вільні дискусії; дотримуватися елементарних правил процедури щодо будь-якої дискусії і відстоювати міркування про цінності і рішення на основі раціонального аналізу відповідних фактів і факторів. У ст. 27 Рекомендації зазначено: оскільки вищі навчальні заклади, особливо університети, охоплюють усе більшу кількість людей, слід реалізовувати програми міжнародного виховання як частини їх окремих функцій щодо безперервної освіти. Відтак переглянути навчальний процес, застосовуючи всі доступні засоби комунікації, дати змогу оновити засоби навчання та провадити заходи, що відповідали б реальним інтересам, проблемам і сподіванням людей.

Декларація про виховання народів у дусі миру [43] Організації Об'єднаних Націй урочисто закликає всі держави керуватися у своїй діяльності ідеєю визнання

виняткової важливості і необхідності встановлення, підтримки і зміцнення справедливого миру в інтересах нинішнього і майбутніх поколінь і, зокрема, дотримувати такі принципи:

1) всі народи і всі люди, незалежно від раси, переконань, мови та статі, мають невід'ємне право на життя у світі. Повага до цього права, а також інших прав людини відповідає загальним інтересам всього людства і є невід'ємною умовою розвитку всіх народів, великих і малих, у всіх сферах;

2) агресивна війна, її планування, підготовка або розв'язування є злочинами проти миру і заборонені міжнародним правом;

3) відповідно до цілей і принципів Організації Об'єднаних Націй держави зобов'язані утримуватися від пропаганди агресивних воєн;

4) кожна держава, діючи в дусі дружби і добросусідських відносин, зобов'язана розвивати всебічне, взаємовигідне і рівноправне політичне, економічне, соціальне і культурне співробітництво з іншими державами, незалежно від їх соціально-економічних систем, з метою забезпечення взаємного співіснування та співробітництва в умовах світу і в атмосфері взаєморозуміння і поваги цілісності й самобутності всіх народів і зобов'язана вживати заходів, що сприяють зміцненню ідеалів миру, гуманізму і свободи;

5) кожна держава зобов'язана поважати право всіх народів на самовизначення, незалежність, рівність, суверенітет, територіальну цілісність держав, на недоторканність їх кордонів, зокрема і право на визначення власного шляху розвитку без будь-якого втручання в їх внутрішні справи;

6) основним засобом підтримання миру є усунення загрози, яку становить собою гонка озброєнь, а також зусилля, спрямовані на загальне і повне роззброєння під ефективним міжнародним контролем, зокрема й часткові заходи для досягнення цієї мети, згідно з принципами, узгодженими в рамках Організації Об'єднаних Націй, і відповідними міжнародними угодами; кожна держава зобов'язана припиняти будь-які прояви і практику колоніалізму, а також расизму, расової дискримінації і апартеїду як такі, що суперечать праву народів на самовизначення і іншим права людини й основним свободам;

7) кожна держава зобов'язана припиняти пропаганду ненависті і упередженого ставлення до інших народів як таку, що суперечить принципам мирного співіснування і дружнього співробітництва;

Декларація закликає всі держави задля здійснення зазначених принципів:

1) діяти наполегливо і послідовно, приділяючи належну увагу конституційним правам і ролі сім'ї, зацікавлених установ та організацій;

2) забезпечувати, щоб їх політика у рамках цієї Декларації, зокрема процеси навчання і методи виховання, а також діяльність засобів масової інформації відповідали завданню підготовки до життя у світі суспільств загалом і, зокрема, поколінь молоді;

3) з цією метою припиняти і викорінювати будь-яке підбурювання до расової ненависті, національної чи іншої дискримінації, несправедливості або пропаганду насильства та війни;

4) розвивати різні форми двостороннього та багатостороннього співробітництва, зокрема в міжнародних, урядових і неурядових організаціях, для сприяння підготовці народів до життя в світі і, зокрема, обміну досвідом за окресленими з цією метою проектами.

У Декларації і програмі виховання громадян у дусі демократії, заснованого на усвідомленні ними своїх прав і обов'язків [42] наголошено, що уже зараз необхідно активізувати зусилля щодо: виявлення і розроблення нових і ефективних стратегій, засобів і методів з метою зміцнення демократичної основи суспільства; вивчення основних питань, що стосуються виховання громадян у дусі демократії, заснованого на усвідомленні ними своїх прав і обов'язків; обміну і поширення знань, досвіду і практики у межах всієї Європи; надання допомоги з реформування політики у сфері освіти й інших відповідних галузях; вироблення підґрунтя для створення різних мереж і відносин партнерства; сприяння усвідомленню кожним своїх прав і розуміння кожним своїх обов'язків.

У межах Програми увагу зосереджено на таких питаннях: розробка концепції демократичної громадянськості в її політичному, правовому, культурному та соціальному аспектах; права людини, зокрема й їх соціальний аспект і зобов'язання кожного

поважати права інших; взаємозв'язок між правами і обов'язками, а також загальні обов'язки з метою протидії соціальній ізоляції, маргіналізації, громадянській апатії, нетерпимості та насильству; основні види компетенції у сфері виховання громадян у дусі демократії, заснованого на усвідомленні ними своїх прав і обов'язків; розвиток активної громадянської позиції на основі нових методів динамічного навчання за безпосередньої участі кожного у цьому процесі впродовж життя; вивчення демократії в школі та університеті, зокрема й участь у процесі прийняття рішень і в асоціаціях школярів, студентів і викладачів; партнерські зв'язки між навчальними закладами, місцевими громадами, неурядовими організаціями та політичними органами; взаємозв'язок між різними підходами до процесу виховання громадян у дусі демократії, заснованого на усвідомленні своїх прав і обов'язків, наприклад: освіта у сфері прав людини, громадянське виховання, освіта з урахуванням культурного різноманіття, викладання історії, підготовка у сфері демократичного управління, врегулювання конфліктів і зміцнення довіри; роль засобів масової інформації і нових інформаційних технологій у справі виховання громадян у дусі демократії, заснованого на усвідомленні ними своїх прав і обов'язків; зміна структурних методів роботи та їх вплив на розвиток суспільних відносин; форми добровільної роботи й участі в громадському суспільстві, особливо на місцевому рівні; спосіб життя молоді та різні форми її участі у діяльності суспільства.

У п. 4.3. Програми зазначено, що у сфері професійної підготовки і підвищення інформативності необхідна: розробка методів навчання і професійної підготовки з використанням, зокрема, аудіовізуальних засобів і нових технологій; розробка форуму практиків через Інтернет; збільшення кількості практичних заходів та семінарів із питань інформації та професійної підготовки на національному, регіональному та місцевому рівнях; пов'язування існуючих навчальних програм Ради Європи із зазначеними ключовими питаннями; підготовка практичних, цілеспрямованих матеріалів із підвищення інформованості; розробка плану підготовки європейської кампанії щодо виховання громадян у дусі демократії, заснованого на усвідомленні ними своїх прав і обов'язків.

У Декларації про поліцію, що затверджена резолюцією Парламентської

асамблеї Ради Європи від 8 травня 1979 року № 690 [44] наголошено на тому, що поліцейський повинен пройти в повному обсязі загальну підготовку, професійну та службову підготовки, а також отримати відповідний інструктаж із соціальних проблем, демократичних свобод, прав людини і, зокрема, з Європейської конвенції з прав людини

Резолюцією 34/169 Генеральної асамблеї ООН 17 грудня 1979 року затверджено *Кодекс поведінки посадових осіб у підтриманні правопорядку* [82]. Зокрема визначено, що важливими принципами і передумовами гуманного здійснення функцій з підтримки правопорядку є: ефективне підтримання етичних норм серед посадових осіб з підтримання правопорядку залежить від існування добре продуманої, всеохоплюючої і гуманної системи законів; норми, як такі, не матимуть практичної цінності доти, допоки їх зміст і значення через навчання і підготовку та шляхом здійснення контролю не стануть частиною кредо кожної посадової особи у підтриманні правопорядку.

У *Європейському кодексі поліцейської етики* [52] встановлено вимоги до кваліфікації, набору та забезпечення зацікавленості співробітників поліції. У ст. 22 Кодексу передбачено, що співробітники поліції, незалежно від їх рівня на момент влаштування на роботу в поліцію, повинні набувати компетентності та професійного досвіду, які мають бути зорієнтовані на цілі поліції. Також співробітники поліції повинні проявляти рішучість, відкритість, сміливість, почуття справедливості, комунікативні здібності, а за необхідності – керівні й організаційні якості. Водночас вони мають добре орієнтуватися в соціальних, культурних та загальних проблемах.

У розділі «С» Кодексу «Підготовка співробітників поліції» встановлено, що підготовка співробітників поліції повинна ґрунтуватися на основоположних принципах – демократії, верховенстві права та захисту прав людини – та розроблятися відповідно до цілей поліції. Загальна підготовка співробітників має бути максимально відкритою для суспільства. Добре було б, щоб після первинної загальної підготовки слідчі регулярно підвищували кваліфікацію, а за потреби – мали спеціальну підготовку та навчання у сфері керівної та управлінської

діяльності. Практична підготовка щодо застосування сили і допустимих її меж, з огляду на принципи, встановлені у галузі прав людини, зокрема в Європейській конвенції про права людини і у відповідній правозастосовній практиці, повинна бути складовою професійної підготовки поліцейських на всіх рівнях. До професійної підготовки поліцейських має входити і необхідність боротьби з расизмом та ксенофобією.

У *Рекомендаціях демократичних основ поліцейської діяльності* [213] значну увагу приділено питанню професійної етики та виховання у правоохоронній діяльності. Визначено, що для того, щоб мати довіру серед населення, поліція зобов'язана дотримуватися положень кодексу професійної поведінки та демонструвати професіоналізм і добропорядність. Цей кодекс повинен відображати найвищі етичні цінності у вигляді заборон, обов'язкових основ поліцейської діяльності. Поліція виконує особливі повноваження: на певний час позбавляє людей свободи; обмежує користування правами і за надзвичайних ситуацій може застосувати смертельну силу. Тому співробітники поліції зобов'язанні виконувати свої повноваження відповідно до міжнародних стандартів прав людини.

У пп. 118–123 Рекомендацій передбачено необхідність запровадження правового виховання для керівного складу поліції. Керівництво поліції повинне бути прикладом для молодших співробітників, воно зобов'язане демонструвати дотримання поліцейських кодексів поведінки і стандартів поліцейської служби у своїй повсякденній роботі. Для підтримання цінностей і етичних орієнтирів поліцейської роботи ці цінності необхідно регулярно озвучувати, щоб забезпечити їх чітке розуміння у всій організації. Це особливо стосується правових норм, зміст яких має широке тлумачення, з метою уникнення зловживання повноваженнями, що передбачають можливість діяти на власний розсуд. Керівні особи повинні заохочувати до атмосфери впевненості у власних силах, підтримки і особистого розвитку співробітників.

Серед міжнародних актів, слід виокремити *Роттердамську хартію «Охорона правопорядку силами поліції у поліетнічному суспільстві»* (Policing for a multi-ethnic Society) [212], прийняту на Роттердамській конференції 30 травня – 1

червня 1996 року. Цей документ, що визначає основні напрями дій, необхідні для того, щоб політика «охорони правопорядку силами поліції в поліетнічному суспільстві» стала реальністю в всій Європі.

У ст. 3 розділу IV Хартії визначено, що з метою зміцнення законності та підвищення професіоналізму слід активізувати увагу співробітників поліції до проявів расизму та удосконалювати методи боротьби з ними. Необхідна розробка спеціальних програм (і початкового рівня, і для курсів підвищення кваліфікації) з виховання в особового складу нетерпимості до расової дискримінації, а також щодо розпізнавання її проявів у конкретних ситуаціях. Кожен працівник поліції повинен володіти навичками роботи в таких ситуаціях і знаннями, необхідними для застосування законних методів і заходів проявів задля усунення дискримінації.

Для ефективного функціонування системи навчання та підготовки поліцейських у Кодексі поведінки посадових осіб щодо підтримання правопорядку [82] передбачено обмін досвідом на регіональному та міжрегіональному рівнях.

У поліцейській службі має бути сформована:

- система первинної професійної підготовки, система підвищення кваліфікації, що здійснюється регулярно;
- система спеціальної підготовки за необхідності.

Важливим обставиною, що стосується системи підготовки співробітників, є врахування потреб співробітників. Міжнародні документи встановлюють, щоб потреби у сфері навчання визначали самі співробітники.

Крім того, механізми оцінки ефективності навчання є окремим завданням, яке необхідно вирішувати у процесі організації системи підготовки співробітників поліції [213].

У міжнародних документах окрему увагу приділено змісту освітніх програм для поліцейських. Відтак рекомендується до програми курсу загальної підготовки включати такі тематики:

- система цінностей і етичні норми та їх застосування на практиці (права людини, гендерні питання, культурне різноманіття, партнерство зі суспільством,

корупція, віктимологія тощо);

– професійні навички (навички використання технічних засобів, навички спілкування з різними категоріями населення, навички управління стресом, навички оборони, надання першої допомоги, навички патрулювання тощо);

– основи розслідування та діловодства;

– польова підготовка.

Міжнародні документи рекомендують враховувати досвід інших країн під час формування навчальних програм [213].

Співробітники, які зобов'язані носити вогнепальну зброю, повинні отримати відповідний дозвіл лише після завершення спеціального курсу навчання [146, п. 19]. Крім того, під час навчання особливо слід зважати на «альтернативи застосування сили та вогнепальної зброї, зокрема мирне врегулювання конфліктів, розуміння поведінки великих мас людей і методи переконання, ведення переговорів і посередництва, а також технічні засоби, з метою обмеження застосування сили або вогнепальної зброї». Під час розробки й перегляду програм навчання необхідно враховувати конкретні інциденти [146, п. 20]. Це означає, що навчання повинне бути побудовано на розгляді типових практичних ситуацій, з якими стикається поліція у практичній діяльності.

Співробітники, які займаються справами неповнолітніх або спеціалізуються на запобіганні ювенальній злочинності, також мають проходити спеціальний інструктаж згідно з п. 12.1 Мінімальних стандартних правил ООН, що стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила) [121].

До програми курсів підготовки та підвищення кваліфікації співробітників на всіх рівнях ієрархії рекомендовано включати теми, які стосуються роботи поліції з меншинами і загалом роботи у різноманітному суспільстві, а також питання незаконної дискримінації і «расового профайлінга» як її проявів. Для того, щоб навчання було якнайтісніше з реальною практикою, необхідно здійснювати аналіз потреб навчання щодо роботи з меншинами.

Для співробітників, які часто працюють із представниками меншин, необхідно запровадити спеціальне навчання, наприклад, курси мови, якою

спілкуються представники меншин, курси культурного і релігійного плюралізму, навичок виявлення, запобігання і припинення міжетнічних зіткнень та медіації за таких ситуацій. Такі тренінги мають бути практичними і націленими не тільки на навчання навичкам, але і на руйнування негативних стереотипів. За змоги, до планування, проведення та оцінки результатів тренінгів повинні залучатися представники меншин.

Щоб мінімізувати проблему расового профайлінгу, в діяльності співробітників поліції необхідно передбачити підготовку, що допоможе їм визначати межі загрози задля застосування до особи заходів контролю та примусу. Під час такого курсу необхідно аналізувати та вивчати конкретні ситуації і належну реакцію поліції під час здійснення своїх функцій.

На курсах підготовки співробітників поліції має також вивчатися розуміння потреб потерпілих та керівних принципів надання їм належної оперативної допомоги. Співробітники поліції повинні мати уявлення про те, як впливають злочини на подальшу поведінку потерпілого, про ризики повторної віктимізації і навички мінімізації таких ризиків, а також про служби підтримки потерпілих та випадки, за яких із ними необхідно налагоджувати контакт.

Співробітники поліції, які працюють із жертвами певних категорій злочинів, наприклад, домашнього насильства, злочинів проти статевої недоторканності, злочинів на ґрунті расової та іншої дискримінації тощо, повинні отримувати особливе навчання щодо роботи з жертвами таких злочинів.

Курс підготовки поліцейських, які працюють із неповнолітніми потерпілими та свідками, мають передбачати такі теми, як права дитини, особливості етики роботи, ознаки, що свідчать про вчинення злочинів щодо дітей, навички та методи оцінки кризових ситуацій, конфіденційність, методи надання підтримки та захисту дітям під час кримінального процесу, навички спілкування з дітьми тощо.

Відповідно до стандартів організації навчання система навчання і підготовки повинна бути гнучкою настільки, щоб за необхідності охоплювала різноманітність спеціальних курсів, що відображають реальну поліцейську

практику. Доступ до таких курсів має бути вільним для співробітників, які цього потребують. Забезпечення поліцейської роботи актуальним для неї навчанням розглядається як умова якості та ефективності поліцейської служби [253].

Серед міжнародних угод надзвичайно важливе значення має співпраця МВС України з окремими правоохоронними органами іноземних держав. Відповідно до міжнародних договорів, а також установчих актів та правил міжнародних організацій поліції, членом яких є Україна, здійснюється співробітництво у сфері діяльності поліції та відповідними органами інших держав і міжнародними організаціями поліції [195, ст. 4].

Для прикладу, завдяки укладенню і дії міжнародних угод про співробітництво між Міністерством внутрішніх справи України та Міністерством внутрішніх справ Словацької республіки [284], Міністерством внутрішніх справ Угорської Республіки [286], Міністерством внутрішніх справ Латвійської Республіки [273], Міністерством внутрішніх справ Литовської Республіки [274], Міністерством внутрішніх справ Азербайджанської Республіки [272], Міністерством внутрішніх справ Республіки Киргизстан [278], Міністерством внутрішніх справ Республіки Узбекистан [281], Міністерством внутрішніх справ Республіки Молдова [279], Міністерством внутрішніх справ Республіки Чехія [282], Міністерством внутрішніх справ Республіки Болгарія [275] Міністерством внутрішніх справ Соціалістичної Республіки В'єтнам [285], Міністерством внутрішніх справ Румунії [283] відбувається співробітництво Сторін у таких формах:

- 1) обмін правовою та науковою інформацією;
- 2) обмін досвідом роботи, законодавчими і нормативними актами, навчальною літературою з питань діяльності органів внутрішніх справ, а також надання сприяння на взаємній основі підготовці, перепідготовці і підвищенню кваліфікації кадрів;
- 3) обмін науково-технічною інформацією з питань діяльності органів внутрішніх справ, спільного виконання кримінологічних досліджень;
- 4) розробка актуальних проблем, що становлять взаємний інтерес, обмін із

цією метою фахівцями, проведення спільних семінарів і робочих зустрічей;

5) сприяння професійній підготовці кадрів та науковим дослідженням.

Відповідно до ч. 2 ст. 3 Спільної заяви про співробітництво між органами Міністерства внутрішніх справ України і поліції Державного міністерства внутрішніх справ Баварії від 24 квітня 1992 року [240], співробітництво між Сторонами охоплює також питання:

– обміну досвідом щодо організації та змісту процесів навчання і підвищення кваліфікації, особливо за змістом та формою навчальних планів і програм, а також обміну експертами (викладачами) для участі у процесі навчання, та підвищення кваліфікації;

– обміну матеріалами та інформацією науково-технічного характеру і експертизами; науково-технічна документація та інформація, спеціальна техніка і експертизи не можуть бути передані третій Стороні без одержання згоди на те Сторони, яка ці дані, інформацію чи спеціальну техніку надала;

– обміну інформацією і досвідом по технічним та іншим допоміжним засобам поліції, а також при створенні спеціального технічного обладнання;

– регулярного обміну законами, навчальною літературою та іншими поліцейськими публікаціями;

– розвитку контактів між поліцейськими службами і установами Сторін;

– обміну інформацією щодо структури та організації державних органів і установ двох країн, якщо ці органи й установи впливають на виконання поліцейських функцій Сторін.

Окрім загальних питань, є угоди, що визначають співробітництво між Міністерством внутрішніх справ України та Міністерством внутрішніх справ Республіки Вірменія [276], Міністерством внутрішніх справ Республіки Таджикистан [280], Міністерством внутрішніх справ Республіки Грузія [277], Урядом Турецької Республіки [49] у боротьбі із злочинністю. Співробітництво Сторін у цій сфері здійснюється у таких формах:

– обмін досвідом роботи, законодавчими і нормативними актами, навчальною літературою з питань діяльності органів внутрішніх справ, а також

сприяння на взаємній основі підготовці, перепідготовці й підвищенню кваліфікації кадрів;

– обмін науково-технічною інформацією з питань діяльності органів внутрішніх справ, спільне виконання наукових досліджень, розробок і програм з актуальних проблем, що становлять взаємний інтерес.

У статті третій Угоди між Національною гвардією України і Земессардзе Латвійської Республіки про військове співробітництво від 17 серпня 1999 року [271] передбачено, що співробітництво між Сторонами здійснюється у таких основних формах:

- взаємні запрошення спостерігачів на тактичні навчання військ;
- навчання та стажування фахівців у військових навчальних закладах;
- участь у семінарах, колоквиумах, симпозіумах;
- культурні та спортивні заходи;
- інші форми за взаємною письмовою домовленістю Сторін.

Питання правового виховання регулюється не лише міжнародно-правовими актами, а й відповідно до нормативно-правової бази України. Тому вважаємо за необхідне спершу проаналізувати основні нормативно-правові акти загального характеру, а згодом приділити увагу відомчим актам МВС України з питань організації виховної роботи загалом та правового зокрема.

Програма правової освіти населення [203] передбачає створення необхідних умов для набуття широкими верствами населення правових знань та навичок у їх застосуванні, забезпечення доступу громадян до джерел правової інформації, а також визначає основні напрями правоосвітньої діяльності та першочергові заходи щодо їх реалізації.

Основними завданнями програми правової освіти населення в Україні є: підвищення рівня правової підготовки населення, насамперед учнівської та студентської молоді, громадян, які перебувають на державній службі, обрані народними депутатами України, депутатами місцевих рад, викладачів правових дисциплін та журналістів, які висвітлюють правову тематику; створення належних умов для набуття громадянами знань про свої права, свободи і

обов'язки; широке інформування населення про правову політику держави та законодавство; забезпечення вільного доступу громадян до джерел правової інформації; вдосконалення системи правової освіти населення, збереження та розвиток вітчизняних традицій у цій сфері [203].

Мету Програми передбачається досягти шляхом: утвердження гуманістичних правових ідей, загальнолюдських та національних правових цінностей, високих моральних засад у суспільному житті; визнання правової освіти населення одним із основних чинників формування високої правосвідомості і правової культури окремих громадян та всього суспільства; активної участі в організації і здійсненні заходів із правової освіти населення органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, навчальних та культурних закладів, наукових установ, міжвідомчих координаційно-методичних рад із правової освіти населення, видавництв та видавничих організацій, засобів масової інформації та поєднання комплексу заходів у сфері правової освіти, що здійснюють ці органи, організації, закладами й установи; органічного поєднання правової освіти зі загальною середньою, професійно-технічною і вищою; розроблення сучасної методологічної бази для реалізації усіх напрямів і форм правоосвітньої діяльності; надання правової освіти навчальними закладами і державної, й інших форм власності на платній або безоплатній основі; поліпшення умов для здійснення творчої, благодійної та іншої суспільнокорисної діяльності у сфері правової освіти; залучення громадян до участі в удосконаленні системи правової освіти; сприяння самоосвіті населення з питань права і держави; забезпечення відкритості правової інформації, доступу всіх верств населення до її джерел; систематичного і безперервного поширення серед населення знань про право і державу, зокрема через оприлюднення в офіційних виданнях, інших засобах масової інформації нормативно-правових актів, видання офіційних збірників актів законодавства та коментарів до них, широкого розповсюдження правової літератури; безпосередньої участі юристів у поширенні правових знань; всебічного міжнародного співробітництва з питань правової освіти.

Важливе місце в системі нормативно-правових актів, що регулюють питання правового виховання працівників ОВС в Україні, посідають Правила етичної поведінки працівників апарату Міністерства внутрішніх справ України, територіальних органів, закладів, установ і підприємств, що належать до сфери управління МВС, затверджені наказом Міністерства внутрішніх справ України від 28 квітня 2016 року № 326 [190]. Ці Правила, як зібрання основних професійно-етичних норм, визначають для працівників МВС принципи етики:

- служіння державі і суспільству;
- гідна поведінка;
- доброчесність;
- лояльність;
- політична нейтральність;
- прозорість і підзвітність;
- сумлінність.

Зміст кожного зі зазначених принципів детально визначено у розділі II Правил етичної поведінки працівників апарату Міністерства внутрішніх справ України, територіальних органів, закладів, установ і підприємств, що належать до сфери управління МВС [190]:

- 1) служіння державі і суспільству:
 - чесне служіння і вірність державі;
 - забезпечення державних інтересів під час виконання завдань та функцій держави;
 - сприяння реалізації прав і законних інтересів громадян та суб'єктів господарювання;
 - формування позитивного іміджу держави, в тому числі шляхом зміни філософії відношення до бізнесу, де працівники МВС є осередком безпеки та гарантами недоторканності для законослужняних підприємців при веденні ними господарської діяльності.
- 2) гідна поведінка:
 - повага до гідності інших осіб;

- ввічливість та дотримання високої культури спілкування;
- доброзичливість і запобігання виникненню конфліктів у стосунках з громадянами;

- недопущення, у тому числі поза роботою, дій і вчинків, які можуть зашкодити роботі чи негативно вплинути на репутацію працівників МВС.

3) доброчесність:

- спрямованість дій на захист публічних інтересів, пріоритет загального блага громадян над особистими, приватними або корпоративними інтересами;

- неприпустимість використання державного майна в особистих цілях;

- недопущення конфлікту між публічними й особистими інтересами;

- нерозголошення та невикористання інформації, що стала відома у зв'язку з виконанням працівниками МВС своїх обов'язків, у тому числі після припинення своєї діяльності (крім випадків, установлених законом);

- недопущення надання будь-яких переваг і виявлення прихильності до окремих фізичних та юридичних осіб, політичних партій, громадських і релігійних організацій.

4) лояльність:

- добросовісність щодо виконання рішень Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України та державних органів, в яких працюють працівники МВС, незалежно від своїх власних переконань і політичних поглядів;

- утримання від будь-яких проявів публічної критики діяльності державних органів, їх посадових осіб;

- коректне ставлення до керівників і співробітників державного органу під час виконання працівниками МВС своїх обов'язків.

5) політична нейтральність:

- недопущення впливу політичних інтересів на дії та рішення працівників МВС;

- відмова від публічної демонстрації політичних поглядів і симпатій;

- дотримання вимог стосовно обмежень щодо політичної діяльності,

встановлених законом стосовно окремих категорій працівників МВС;

– уникнення використання символіки політичних партій під час виконання працівниками МВС своїх обов'язків;

– забезпечення прозорості у відносинах з особами, що виконують політичні функції.

б) прозорість і підзвітність:

– відкритість та доступність інформації про діяльність працівників МВС, крім випадків, визначених Конституцією та законами України.

7) сумлінність:

– добросовісне, чесне та професійне виконання працівниками МВС своїх обов'язків, виявлення ініціативи і творчих здібностей;

– постійне підвищення рівня своєї професійної компетентності та удосконалення організації своєї діяльності;

– недопущення ухилення від прийняття рішень та відповідальність за свої дії та рішення.

За своїм функціональним призначенням Правила етичної поведінки:

– становлять методологічну основу формування професійної етики працівника Міністерства внутрішніх справ;

– орієнтують працівника в умовах конфліктів і етичної невизначеності та інших обставин морального вибору;

– сприяють формуванню у працівника потреби дотримання професійно-етичних норм поведінки;

– є засобом громадського контролю за моральною і професійною поведінкою працівника.

Неухильне дотримання принципів і норм цих Правил є важливим чинником якісного виконання працівником оперативно-службових завдань, необхідною умовою суспільної довіри та підтримки діяльності органів внутрішніх справ.

2.3 Механізм правового виховання працівників ОВС

Для розкриття особливостей функціонування інституту правового виховання працівників ОВС слід проаналізувати його систему (внутрішню будову) та механізм реалізації у рамках системно-структурного підходу. У науковій літературі триває дискусія щодо використання понять «система правового виховання» та «механізм правового виховання».

Механізм правового виховання у правовій літературі є найменш дослідженим. Більшість учених обмежуються використанням поняття «система правового виховання», відтак особливості реалізації механізму правового виховання у загальній концепції правового виховання повністю не розкриті.

Під терміном «система» слід розуміти сукупність конкретно визначених елементів, між якими існує закономірний зв'язок або взаємодія. Якісні характеристики цих елементів становлять зміст системи, сукупність закономірних зв'язків між елементами – внутрішню форму або структуру системи [293, с. 583].

Поняття «система» має статичний характер, а «механізм» – динамічний. О. Ф. Скакун систему правого виховання розглядає як сукупність основних структурних елементів правовиховного процесу (суб'єктів, об'єктів, форм, засобів, способів, методів), що забезпечують його відповідний порядок і організацію [231, с. 119].

Відповідно до структури суб'єктів у функціонуванні системи правового виховання формується багатопланова й багаторівнева диференціація об'єктів цього процесу. Багаторівневність об'єктів процесу правового виховання має свій прояв: у диференціації цінностей як результату осягнення світу в різних формах і видах відображення дійсності (йдеться про систему цінностей суспільства загалом, інституціональну систему цінностей, етнокультурну систему цінностей; систему правових цінностей, систему цінностей різних категорій та груп населення, окремі компоненти системи цінностей); у диференціації правовиховної діяльності за ступенем її загальності та спеціалізації; у

диференціації носіїв правовиховної діяльності; у диференціації умов, за яких здійснюється процес правового виховання.

Об'єкт правового виховання (громадяни) під час правовиховного процесу зазнає впливу двох факторів, від яких залежить ефективність правового виховання:

1) об'єктивний фактор – позитивні зовнішні умови, що сприяють правовиховній діяльності (демократизація суспільства, захист прав особи, успіхи правотворчої діяльності, юридичної практики та ін.), або негативні умови, що ускладнюють правовиховну діяльність (недосконалість законодавства, невідпрацьованість способів і засобів правового виховання тощо);

2) суб'єктивний фактор – позитивний внутрішній духовно-правовий стан особистості (її права вихованість, настанова на правомірну поведінку) або негативний (внутрішнє неприйняття права, права настанова на неправомірну поведінку, однією з підстав якої є правовий нігілізм).

Саме механізм правового виховання, як зазначає С. М. Легша, є засобом управління правовиховним процесом та визначає межі дій, місце та значення кожного компонента його системи для реалізації мети, завдань та змісту правового виховання. Механізм правового виховання формують такі основні елементи: суб'єкти; об'єкти; зміст, мета завдання, принципи та функції правового виховання; права база; педагогічні технології; засоби, форми і методи правового виховання; організованість та ефективність правовиховного процесу [259, с. 280–281].

Як окрема права категорія механізм правового виховання має специфічні особливості:

1) власна система принципів, серед яких існує дві основні групи – загальні та організаційно-правові принципи правового виховання (раціональна організація; комплексність та координованість механізму правового виховання; зворотність зв'язку; індивідуалізація у функціонуванні системи правового виховання; підбір і розстановка кадрів, що здійснюють діяльність у сфері правового виховання);

2) наявність функціональних елементів (суспільна права свідомість, права свідомість виховуваних, норми права, засоби і способи правового

виховання);

3) результат дії механізму правового виховання (рівень правової вихованості і правова культура);

4) функціонує через такі стадії: накопичення правових знань (інформаційний елемент); формування ставлення до права і виховання установок на правомірну поведінку (оціночно-регулятивний елемент); виховання почуття необхідності правомірної поведінки (когнітивний, поведінковий елемент).

На основі наведених ознак С. В Федосеева механізм правового виховання розглядає як певний процес, у результаті здійснення якого зі суспільної правосвідомості переносяться правові ідеї та настанови у свідомість правовиховуваних [288, с. 64].

Механізм управління правовим вихованням може бути послідовно зіставленим із механізмом соціального управління. Механізму правовиховного процесу властива багатоплановість і комплексність. Проблема реалізації цього механізму певним чином становить прогалину в концепції правового виховання. Питання, пов'язані з ним, необхідно вирішувати у рамках загального механізму соціального управління. Специфіка механізму управлінського впливу суб'єкта на об'єкт у сфері правового виховання полягає в тому, що воно здійснюється за допомогою конкретних засобів – інструментів, що сприяють перетворенню правових цілей на бажаний результат, що становить певну цінність і для учасників процесу правового виховання, і для суспільства загалом. Ці засоби, застосовувані суб'єктом управління, багато в чому обумовлені своєрідністю механізму управлінського правовиховного процесу. О. П. Окусовий запропонував засоби управління поділити на засоби примусу, переконання, інформування. Вважаємо, у механізмі правовиховного процесу слід орієнтуватися на другий і третій типи управління. Саме вони спрямовані на оптимізацію правовиховного процесу і формування здатності до самостійних дій, самостійного вибору належного варіанту поведінки, заснованого як на інформації, що надходить про правові явища, і необхідності здійснення того чи

іншого варіанту поведінки на основі вимог правових норм, так і на усвідомленні необхідності здійснення саме правомірного варіанту поведінки як умови існування правопорядку в суспільстві.

Водночас для визначення сутності механізму правового виховання працівників ОВС важливо виокремити систему принципів, за якою буде здійснюватися функціонування цього механізму: об'єктивність, конкретність, науковість, законність, гласність.

Отже, на підставі вивчення особливостей механізму правового виховання працівників ОВС вважаємо, що його слід розглядати як систему суспільних інститутів і взаємодій, організованих спеціальними суб'єктами з метою досягнення оптимально можливого результату виховного впливу суб'єкта правового виховання на працівників ОВС, для формування у них правосвідомості і високої правової культури з використанням специфічних правових засобів.

2.3.1 Мета та завдання правового виховання працівників ОВС

Деякі науковці мету правового виховання визначають крізь призму позитивістського підходу до розуміння права, без урахування природно-правових та морально-духовних його аспектів. Зокрема вважають, що мета правового виховання полягає у досягненні ґрунтовних знань людини про законодавство, права та обов'язки особи; у прищепленні поваги до закону як невід'ємної соціальної цінності, подоланні правового нігілізму і цинізму; формуванні у громадян орієнтації на правомірну поведінку, створенні атмосфери нетерпимості до усіх випадків порушення закону [170, с. 501].

Розкриваючи теоретичні засади правового виховання, С. М. Легуша мету правового виховання розглядає через ціннісні аспекти, зокрема як: формування необхідного рівня правової свідомості, правової та професійної культури і підготовки; виховання законслухняності, правомірної поведінки, а також соціально-правової активності; прищеплення особі любові та поваги до

Батьківщини, бажання та готовність розбудувати українську державу; становлення всебічно і гармонійно розвиненої особистості; профілактика причин, наслідків і явищ правового нігілізму серед населення.

Мету правового виховання С. М. Легуша диференціює за такими напрямками:

1) освітній – набуття необхідного рівня правових знань про положення, норми і принципи Конституції України, законодавства держав та галузі права, правові норми та приписи, норми, що містяться в статутах, наказах, настановах, інших нормативних документах, які регламентують їх діяльність;

2) виховний – прищеплення поваги до положень, норм і принципів Конституції України, законодавства держави, норм права та інших соціальних норм, правових приписів, статутів, наказів, настанов, нормативних документів і свідомого, добросовісного, беззаперечного їх виконання;

3) практичний – уміння застосовувати правові знання у практичній діяльності, тобто чітко орієнтуватися у законодавстві, вміти знаходити та використовувати необхідні правові норми та приписи, передбачені законом права, та виконувати покладені на них обов'язки, реалізовувати в межах згаданих повноважень завдання та функцій держави [259, с. 278–279].

Досліджуючи особливості формування майбутнього фахівця права, Є. М. Мануйлов визначає такі основні завдання виховної роботи:

– забезпечення розуміння кожною особою об'єктивних закономірностей історичного процесу становлення Української держави, необхідності свідомого виконання вимог Конституцій і законів України;

– розвиток діалектичного, наукового мислення, політичної і правової культури, прищеплення духовних і моральних цінностей, загальної культури;

– інформування і роз'яснення сутності і характеру суспільно-політичних процесів, що відбуваються в Україні, та завдань щодо виконання професійних обов'язків; вчити жити і діяти в умовах реальних суперечностей, демократизації та інформатизації, плюралізму думок;

– згуртованість навколо ідеї державної незалежності та усвідомлення

кожним особистої відповідальності за розбудову правової держави та громадянського суспільства;

– впровадження гуманітарної політики держави у сферах суспільного життя [114, с. 11–12].

Правове виховання має власну мету та завдання, вирішення і досягнення яких сприяє формуванню правової культури та правосвідомості. Правове виховання працівників ОВС спрямоване на поширення серед них правових ідей і теорій, правової інформованості й формування позитивного, ціннісного ставлення до права і закону, соціальної позиції про явища правового життя, виховання правових переконань, мотивів тощо. У процесі правового виховання працівники ОВС отримують необхідні знання про досягнення правової культури, про закони та інші нормативно-правові акти, міжнародні правові акти, права і свободи людини, правомірну поведінку, соціальну цінність права в життєдіяльності суспільства, у зміцненні законності та правопорядку. Загалом досягнення мети правового виховання сприяє формуванню правової культури. З цього приводу В. В. Стреляєва зазначає: формування на вищому рівні розвитку правової культури особистості – усвідомлення права, його ідей і принципів, вироблення переконання в необхідності дотримання норм права – найбільш важливе і складне завдання правового виховання [245, с. 50–51].

Правове виховання має на меті формування правосвідомості – важливого структурного компонента правової культури. Правосвідомість сприяє формуванню у свідомості працівників ОВС цінностей правової культури – соціальної цінності людини, прав і свобод людини, суб'єктивних прав і юридичних обов'язків, законів, юридичної відповідальності, законності, правопорядку тощо. І. А. Ільїн стверджував: «Людина не може обходитися без правосвідомості, бо будь-яка випадкова зустріч з іншою людиною, будь-яка розмова, не кажучи вже про угоди і про участь у будь-якій громадській організації, формує питання про право і неправу, про моє право і твоє право, про взаємні обов'язки тощо» [68, с. 49].

Правосвідомість має першочергове значення для акумуляції та відтворення накопичених правових ідей, уявлень, переконань, знань, їх

подальшої трансляції. Правосвідомість як відносно самостійний і найбільш раціональний компонент правової системи суспільства, наголошує Ю. К. Погрібна, акумулює весь попередній соціально-юридичний досвід, зберігаючи, певною мірою, коректуючи і відтворюючи його у правовій практиці, науці та освіті [150, с. 13].

Правосвідомість часто визначається як сукупність поглядів, ідей, уявлень, почуттів, емоцій, переживань що є виявом ставлення людей до права і правових явищ. Правосвідомість визначається також як сфера свідомості, що відображає правову дійсність [99, с. 5], або як система об'єктивованого знання про історію та сучасний стан права, а також правових оцінок і пропозицій про шляхи, способи розвитку чинного права [254, с. 135].

У певних дослідженнях розрізняють загальні та конкретні цілі правового виховання. Загальною метою правового виховання є вдосконалення правової культури та правосвідомості громадян. Конкретними цілями правового виховання є: правове інформування, правове навчання, залучення особистості до діяльності держави, тобто застосування отриманих знань на практиці [245, с. 40].

Як цілі правового виховання називають також формування поваги особистості до закону [105, с. 7], формування у громадян системи правових знань і переконань, розвиток мотивів, звичок правомірної й активної соціальної поведінки [35, с. 31–37; 264, с. 67]. Вирізняють також найближчу, проміжну і кінцеву мету правового виховання. Найближча мета передбачає формування правових знань, проміжна – спрямована на формування правової переконаності, а кінцева – це формування мотивів і звичок правомірної поведінки [35, с. 26]. Деякі науковці виокремлюють стратегічні, довготривалі, а також тактичні, найближчі, загальні та приватні цілі правового виховання [237, с. 400].

Кінцевою метою правового виховання є формування правової культури. Всі інші (найближчі, проміжні, тактичні та ін.) цілі правового виховання підпорядковані одній загальній, генеральній, стратегічній меті – формуванню правової культури. Формування правових знань і переконань, розвиток мотивів і звичок правомірної поведінки, повагу до закону, правове інформування,

правове навчання та інші цілі правового виховання підпорядковані кінцевій меті формування правової культури.

Правове виховання тісно пов'язане з правовою освітою. Відтак однією з важливих цілей правового виховання є формування правових знань, яке: по-перше, відбувається з урахуванням різних соціальних груп населення, різних категорій громадян за їх віковими, професійними та іншими ознаками; по-друге, через поширення і впровадження передбачає різний рівень правових знань для різних соціальних груп і прошарків. Ступінь оволодіння правовими знаннями суттєво варіюється у різних категорій громадян. У правоохоронців, які отримали необхідну освітню юридичну підготовку, вона, природно, висока порівняно з іншими соціальними групами.

Щодо рівня і повноти правових знань різних соціальних груп існують різні думки. Деякі автори вважають, що всі особи повинні достатньою мірою володіти знаннями про правові норми, які регулюють їх правовідносини, а також мати чіткі і повні уявлення про права та обов'язки, форми їх здійснення, передбачати правові наслідки [287, с. 46]. Існує також позиція, що громадянин держави має бути обізнаний про зміст конституції і законодавчих актів, що регулюють його правоздатність та дієздатність, розуміти основні принципи демократії, управління, правосуддя, законності [105, с. 171]. Н. Я. Соколов зазначає, що добре знання законів та інших нормативних правових актів усіма громадянами – одна з головних гарантій виконання ними своїх обов'язків, використання наданих прав і свобод без шкоди інтересам суспільства, держави або правам інших осіб [234, с. 7]. На думку О. А. Зорченко, знання загальних принципів права, змісту конкретних нормативних актів, відомості про структуру та функції органів державної влади та управління, інформація про практику застосування юридичних норм, робота щодо зміцнення правопорядку є необхідними умовами для формування правової культури [64, с. 16].

Формування правових знань – мета правового виховання та освіти. Працівник ОВС за природно своєї діяльності повинен володіти необхідними правовими знаннями про права і свободи людини, юридичні обов'язки,

конституції, закони тощо. відтак слід зауважити, що правова інформованість працівників ОВС має свої розумні об'єктивні межі, які залежать від вікових, професійних та інших соціальних показників. За формування правової держави із високим рівнем правової культури працівники ОВС зобов'язані, відповідно, мати необхідний рівень правових знань. Необхідний мінімум правових знань громадян буде завжди варіюватися залежно від вікових категорій громадян (школярі, студенти, старі), їх належності до певних соціальних груп (підприємці, банкіри, менеджери, управлінці, судді, слідчі, прокурори та ін.), соціального статусу (мігранти, безробітні, пенсіонери та ін.), службового становища. Попри перелічені чинники, працівники ОВС повинні володіти мінімумом правових знань, застосовувати їх у своїй повсякденній діяльності.

Відтак слушною постає думка Н. Я. Соколова про те, що правове виховання, пропаганда юридичних знань не ставлять перед собою мету знання усіма громадянами чинного законодавства у повному обсязі. Завдання правового виховання можна вважати успішно реалізованими, якщо всі члени суспільства будуть знати принципи законодавства і керуватися ними у своєму житті із чітким переконанням у їх правильності та необхідності [235, с. 4].

Правове виховання й освіта спрямовані на формування необхідного мінімуму правових знань залежно від особливостей соціальних груп. Зокрема, може йтися про визначення такого мінімуму правових знань, який можна вважати елементарно необхідним для всіх, без винятку, громадян і на основі якого можна було б «заміряти» рівні насиченості ними окремих соціальних груп і професій залежно від вікових, професійних та інших соціально-демографічних особливостей особи [299, с. 22].

Водночас формування правових знань не є самоціллю правового виховання. Набуті правові знання втрачають сенс, якщо вони не реалізуються на практиці відповідно до правових установок і переконань людей. Тільки тоді можна стверджувати, що правове виховання досягло своєї споконвічної мети. На думку В. А. Чефранова, якщо правові знання не переходять у ціннісні установки, не стають внутрішніми переконаннями, не отримують законодавчого змісту, не

закріплюються у правових звички і навичках нормативно-оцінного характеру, в уміннях, то це може свідчити лише про збитковість правової свідомості загалом [302, с. 13].

Мета правового виховання змінюється разом із розвитком суспільства, суспільними перетвореннями, зміною соціальних цінностей, системи правового виховання під впливом нових правових ідей і цінностей. В. В. Стреляєва стверджує, що мета виховання має конкретно-історичний характер; вона специфічна і для конкретної епохи з її соціальними, економічними і політичними процесами, і для конкретної соціальної системи, конкретних інститутів і установ [245, с. 29]. Зміна мети правового виховання впливає на процес формування правової культури, на коригування її цілей і функцій.

Мінливість мети правового виховання має об'єктивний характер, оскільки вона підпорядкована суспільним перетворенням, зміні конкретно-історичних умов життєдіяльності суспільства. На розвиток мети правового виховання впливають також суб'єктивні чинники, насамперед ідеологічні фактори, політичні установки, функції владних інститутів. Для прикладу: у соціалістичному суспільстві мета правового виховання мали ідеологізований характер, була підпорядкована партійним директивам і завданням соціалістичних перетворень, сприяла комуністичному вихованню. У радянському суспільстві правове виховання здійснювалось у рамках «ідейно-виховного впливу на свідомість трудящих мас з метою формування марксистсько-ленінського світогляду на державно-правові явища, почуття поваги до радянських законів [261, с. 113–124].

У пострадянській Україні відбулися істотні зміни з метою правового виховання. Становлення правової держави і громадянського суспільства, розширення прав і свобод людини і громадянина, свобода економічної, соціально-політичної, наукової, художньої діяльності, ринкові відносини, політичний та ідеологічний плюралізм, зміна правових цінностей сприяють модернізації мети правового виховання. Мета правового виховання працівників ОВС – це формування у них нових правових знань, правових установок і переконань щодо поширення

правових цінностей (невід'ємні права і свободи людини, верховенство права і правового закону, справедливість, рівноправність та ін.), що спрямовані на формування їх правової культури та правосвідомості як необхідної основи правової держави. Правове виховання за сучасних умов спрямоване на формування якісно нового рівня правових знань, активізацію правової діяльності підприємців, менеджерів та інших професійних груп, вихованню активних членів громадянського суспільства.

Правове виховання має світоглядний, емоційний і поведінковий рівні. Механічне засвоєння правових знань прирівнюється до роботи несвідомого «робота» або комп'ютера. Працівник ОВС – це жива особа, яка сприймає правові знання на свідомому й емоційному рівні. Правові знання зумовлюють відповідну емоційну реакцію працівника ОВС і мають формуватися у його свідомості так, щоби стимулювати його правову активність. Уся система правового виховання має бути вибудована так, щоби працівник ОВС, володіючи позитивними соціально-правовими установками, із об'єкта виховного впливу перетворився на активний діяльний суб'єкт правовиховного процесу, наділений умінням усвідомлювати й оцінювати загальновизнані правові цінності та ідеали, реалізовувати свої права і свободи з почуттям громадянської відповідальності. Система правового виховання спрямована на виховання соціально активної, інтелектуально розвиненої, вільної, самостійної, творчої особистості.

В умовах прояву культурно-цивілізаційних відмінностей, соціальних протиріч різного рівня толерантність і толерантна свідомість є важливими компонентами правової свідомості. Толерантність проявляється в сім'ї, на рівні міжнаціональних відносин, між різними типами культур і цивілізацій, між народами і націями, представниками різних соціальних груп. Пріоритетне завданням правового виховання – це виховання працівників ОВС, які поважають людську гідність, права і свободи особистості, що володіють високою моральністю, виявляють національну терпимість, шанобливе ставлення до мов, традицій і культури інших народів.

Необхідність модернізації теорії правого виховання зумовлена також швидкими темпами соціально-економічних умов життя суспільства, інформаційно-

технологічною революцією, формуванням глобального інформаційного суспільства і його можливостями надшвидко поширювати правові ідеї. Сучасна концепція правового виховання має зважати на суспільні зміни, можливості інформаційних технологій, розвиток комунікативних та мультимедійних засобів. Уповільнення використання інформаційних технологій у сфері правового виховання призведе до відставання правосвідомості, вищості світових держав у правовому інформуванні населення, проникненню в країну елементів іноземного права, а відтак до відставання у формуванні сучасної правової культури. Інформаційна війна, сьогодні, пронизує також правосвідомість і правову культуру. Тому система правового виховання покликана бути високотехнологічною та інформаційною, здатною протидіяти зовнішньому інформаційному впливу і, найголовніше, забезпечити інформаційну безпеку національної правової культури.

Сучасне правове виховання має сприяти формуванню у свідомості працівників нового праворозуміння, заснованого на ідеях і цінностях природно-правової концепції. Це пояснюється, головню, тим, що вимоги та ідеали природного права природним та соціально-природним середовищем. Перебуваючи у площині правосвідомості, його культурні коди набувають правового вигляду і, відповідно, – вигляду правових ідей, вимог і прообразів юридичних норм [2, с. 271–272].

Отже, правове виховання має власну мету та завдання, вирішення і досягнення яких сприяє формуванню правової культури та правосвідомості працівників ОВС. Правове виховання працівників ОВС спрямоване на поширення серед них правових ідей і теорій, правової інформованості та формування позитивного, ціннісного ставлення до права і закону, соціальної позиції про явища правового життя, виховання правових переконань, мотивів тощо. У процесі правового виховання працівники ОВС отримують необхідні знання про досягнення правової культури, про закони та інші нормативно-правові акти, міжнародні правові акти, права і свободи людини, правомірну поведінку, соціальну цінність права в життєдіяльності суспільства, у зміцненні законності та правопорядку.

2.3.2 Система суб'єктів правового виховання працівників ОВС

Питання про суб'єктно-об'єктні відносини правового виховання досі ґрунтовно не вивчені у спеціальній літературі. Зазвичай науковці приймають узагальнену схему, яка, на наш погляд, потребує уточнення і більшої категоріальної визначеності. Так, у визначенні «правове виховання – це цілеспрямована діяльність з передачі юридичного досвіду; систематичний вплив на свідомість і поведінку людини з метою формування певних позитивних уявлень, поглядів, ціннісних орієнтацій, установок, що забезпечують дотримання, виконання і використання юридичних норм» необхідно деталізувати особу (хто здійснює виховання), а також сам об'єкт впливу, який, своєю чергою, вже є суб'єктом учинення інших дій – поглядів, орієнтацій, установок.

Суб'єкти правового виховання – державні органи, громадські організації, соціальні групи, посадові особи та громадяни, котрі спрямовують свою діяльність на розроблення і реалізацію заходів щодо правового виховання. Суб'єкти правового виховання можуть мати правовиховну функцію як основну (освітні установи) або як одну з багатьох (місцеві ради, прокуратура, адвокатура, органи юстиції, МВС та ін.) [231].

Суб'єкти правового виховання – основна ланка, яка визначає загальний напрям правовиховної роботи.

Суб'єктом правового виховання насамперед є держава, що формулює юридичні норми і проявляє зацікавленість у їх виконанні працівниками. Активна роль (суб'єктність) держави відтак не має характеру особистісного, але визначається в межах тієї ж суб'єктності, що й неособистісна юридична особа. Виникає ситуація, коли держава, не будучи особистістю, все ж діє і виховує. Це, вважаємо, є виправданим, оскільки у свідомості працівників ОВС присутній загальнозрозумілий концепт «держава», який уже в змозі бути суб'єктом міркувань «держава вимагає», «держава зацікавлена».

Здійснюючи правове виховання працівників ОВС, держава як головний суб'єкт цього процесу має бути прямо зацікавлена у тому, щоби працівники ОВС

мали якомога ширший спектр знань і уявлень у сфері державно-правової дійсності. Це одна з найважливіших умов прогресивного розвитку держави. Належна правова інформованість всіх верств населення також необхідна, зокрема за нестабільності законів, відсутності дієвого механізму їх реалізації, що може призвести до правового беззаконня, а отже, криміналізації суспільства.

Органи державної влади у межах своїх повноважень у сфері правового виховання працівників ОВС України:

- забезпечують реалізацію державної політики у сфері правового виховання працівників ОВС України;

- здійснюють управління і контроль у сфері правового виховання працівників ОВС України;

- затверджують доктрину правового виховання працівників ОВС України;

- забезпечують функціонування закладів освіти, що здійснюють правове виховання працівників ОВС України;

- організовують підвищення кваліфікації і перепідготовку кадрів у сфері правового виховання працівників ОВС України;

- здійснюють інформаційне забезпечення у сфері правового виховання працівників ОВС України;

- здійснюють інші повноваження у сфері правового виховання працівників ОВС в Україні.

Сьогодні реально діючими суб'єктами процесу правового виховання працівників ОВС – носіями і генераторами ідей правового виховання – є вчені-правознавці, фахівці, які, за правило, представляють спеціалізовані науково-дослідні інститути юридичного профілю (Національна академія правових наук України, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького Національної академії наук України, Науково-дослідницький інститут вивчення проблем злочинності ім. академіка В. В. Стасиша, Науково-дослідний інститут державного будівництва та місцевого самоврядування, Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва ім. академіка Ф. Г. Бурчака, Науково-дослідний інститут інтелектуальної власності, Науково-дослідний інститут правового забезпечення

інноваційного розвитку, Науково-дослідний інститут фінансового права), державні та громадські фонди, центри (Інститут законодавства Верховної Ради України, Центр політико-правових реформ) і розгалужену вузівську систему – як загальнодержавну, і відомчу (Національна академія внутрішніх справ, Харківський національний університет внутрішніх справ, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка, Львівський державний університет внутрішніх справ, Одеський державний університет внутрішніх справ, Донецький юридичний інститут МВС України, Національна академія Національної гвардії України).

За правило, у період навчання та практичної діяльності у правоохоронців формуються науково обґрунтована система правових знань, переконань і почуттів, якими вони керуються надалі у своїй діяльності. Ця система розвивається у процесі пізнання правової системи суспільства, сутності та ролі права, спеціального вивчення різних юридичних дисциплін, під час практичної діяльності з реалізації права. Для професійного знання суб'єкта характерне засвоєння правових знань як системи, розуміння взаємозв'язків різних правових норм, уявлення про вплив права на суспільні відносини, на мотиви поведінки особистості в правовій сфері. Професійна правосвідомість працівників ОВС разом зі системою теоретичних знань про загальні принципи права, правового життя суспільства охоплює також певні систематичні пізнання у будь-якій конкретній сфері права, наприклад, цивільного, фінансового, трудового, сімейного, адміністративного, екологічного, кримінального тощо.

Варто зазначити, що правове виховання працівників ОВС має специфічну систему суб'єктів, що тісно пов'язана зі системою професійної підготовки працівників ОВС.

Суб'єктами здійснення виховної роботи в ОВС є:

- керівники органів і підрозділів – щодо безпосередньо підпорядкованого особового складу;
- працівники апаратів по роботі з персоналом – відповідно до

функціональних обов'язків;

– помічники заступників начальників органів і підрозділів по роботі з персоналом з організації виховної роботи та старшими інспекторами з виховної роботи;

– громадські організації, створені в органах і підрозділах відповідно до законодавства та нормативно-правових актів МВС України;

– наставники – щодо закріплених працівників.

До участі у виховній роботі можуть залучатись органи місцевого самоврядування, релігійні, громадські та інші організації, які створені і діють згідно із законодавством. Загальне керівництво виховною роботою з особовим складом та її координацію здійснює керівник органу, підрозділу. Організація виховної роботи в органі, підрозділі покладається на заступників керівників по роботі з персоналом [107, с. 34].

Відповідно до п. 3 Розділу I «Загальні положення» Положення про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України, службова підготовка – це система заходів, спрямованих на закріплення та оновлення необхідних знань, умінь та навичок працівника поліції з урахуванням специфіки та профілю його службової діяльності.

Система професійної підготовки працівників ОВС охоплює:

1) функціональну підготовку – комплекс заходів, спрямований на набуття і вдосконалення поліцейським знань, умінь та навичок у сфері нормативно-правового забезпечення службової діяльності, необхідних для успішного виконання ним службових обов'язків;

2) загальнопрофільну підготовку – комплекс заходів, спрямованих на набуття і вдосконалення поліцейським умінь та навичок практичного застосування теоретичних знань щодо формування готовності до дій у ситуаціях різних ступенів ризику, а також надання домедичної допомоги в процесі виконання службових завдань;

3) тактичну підготовку – комплекс заходів, спрямований на набуття і вдосконалення поліцейським навичок практичного застосування теоретичних

знань щодо правильного оцінювання конкретних подій із подальшим прийняттям правомірних рішень та психологічної готовності до дій у ситуаціях різних ступенів ризику;

4) вогневу підготовку – комплекс заходів, спрямований на вивчення поліцейським основ стрільби з вогнепальної зброї, правомірного її застосування (використання) та вдосконалення навичок безпечного поводження з нею, швидкісної та влучної стрільби по нерухомих і рухомих цілях, з різних положень, в обмежений час, в русі тощо;

5) фізичну підготовку – комплекс заходів, спрямований на формування та вдосконалення рухових умінь і навичок, розвиток фізичних якостей та здібностей поліцейського з урахуванням особливостей його професійної діяльності.

Керівники поліції всіх рівнів є відповідальними за організацію службової підготовки в підпорядкованих підрозділах.

Учасниками навчального процесу в системі службової підготовки є поліцейські, а також інші особи, які беруть участь у навчальних заняттях (навчальних зборах, перевірках рівня службової підготовленості) або залучаються до організації їх проведення в установленому порядку, а саме:

- 1) керівник органу (закладу, установи) поліції;
- 2) керівник навчальної групи;
- 3) особа, яка проводить заняття;
- 4) інструктор з особистої безпеки (у тому числі позаштатний);
- 5) особа, відповідальна за ведення обліково-планової документації;
- 6) особовий склад навчальної групи;
- 7) інші учасники (за необхідності).

Керівник органу (закладу, установи) поліції зобов'язаний:

1) підписати наказ про організацію службової підготовки на навчальний рік;

2) розглядати на оперативних нарадах (не рідше одного разу на квартал) питання службової підготовки поліцейських та заслуховувати керівників навчальних груп;

3) особисто здійснювати контроль за якістю проведення занять в системі службової підготовки;

4) створювати умови, які стимулюватимуть поліцейських до підвищення рівня професійних знань, удосконалення навичок і вмінь, необхідних для ефективного виконання службових обов'язків;

5) уживати дієвих заходів з розвитку навчально-матеріальної бази підпорядкованого органу (закладу, установи) поліції, її оснащення та обладнання.

Керівник навчальної групи призначається з числа осіб керівного складу структурного (у тому числі територіального) підрозділу органу (закладу, установи) поліції.

Керівник навчальної групи (особа, яка виконує його обов'язки) зобов'язаний:

1) знати вимоги документів з організації та методики проведення занять у системі службової підготовки, а також індивідуальні особливості та здібності особового складу навчальної групи;

2) розробляти розклад занять та подавати його на затвердження в установленому порядку;

3) своєчасно готувати місце для проведення занять, технічні та наочні засоби навчання;

4) організовувати та проводити заняття з функціональної підготовки, у тому числі з використанням мультимедійних комп'ютерних технологій;

5) забезпечувати участь особового складу навчальної групи в заняттях зі службової підготовки;

6) здійснювати контроль за відвідуванням занять та успішністю поліцейських, дотриманням ними однострою;

7) перевіряти наявність у особового складу навчальної групи службових зошитів та якість їх ведення, робити відмітки про результати перевірки, а в разі виявлення недоліків визначати терміни їх усунення;

8) перевіряти (щомісяця) у поліцейських, які були відсутні на заняттях зі службової підготовки, наявність конспектів навчального матеріалу з пропущеної

теми;

9) надавати поліцейським консультації з питань службової підготовки.

Особа, яка проводить заняття в системі службової підготовки, зобов'язана:

1) завчасно готувати методичне забезпечення занять (залежно від виду запланованого заняття);

2) розробляти дидактичні матеріали для їх використання під час занять;

3) забезпечувати необхідні умови для засвоєння поліцейськими навчального матеріалу та сприяти розвитку їх здібностей;

4) використовувати під час занять технічні засоби навчання, у тому числі мультимедійні комп'ютерні технології;

5) здійснювати оцінювання набутих поліцейськими знань, умінь та навичок за підсумком вивчення кожної навчальної теми шляхом їх опитування, тестування, виконання практичних завдань тощо;

б) власноручно відображати результати відвідування та успішності особового складу навчальної групи в журналі обліку відвідування та успішності поліцейських зі службової підготовки.

Інструктор з особистої безпеки, у тому числі позаштатний (далі – інструктор) – це особа, яка спільно з керівниками навчальних груп, а також самостійно проводить практичні заняття із вогневої, тактичної та фізичної підготовки у органах і підрозділах поліції та пройшла відповідний курс підготовки.

Інструктор зобов'язаний:

1) спільно з керівниками навчальних груп та/або самостійно проводити практичні заняття із тактичної, вогневої та фізичної підготовки;

2) надавати керівникам навчальних груп пропозиції до розкладу занять з вогневої, тактичної та фізичної підготовки;

3) проводити додаткові практичні заняття в навчальних групах за видами підготовки;

4) організовувати та проводити індивідуальні заняття з поліцейськими, які з об'єктивних чи суб'єктивних причин не засвоїли викладений на занятті матеріал;

5) інформувати керівництво органу (підрозділу) поліції про стан організації занять з вогневої, тактичної і фізичної підготовки та вносити пропозиції щодо покращення цього напрямку діяльності;

б) надавати керівникам структурних підрозділів пропозиції стосовно поліцейських, які мають низький рівень службової підготовленості, для прийняття рішення щодо першочергового направлення їх на навчальні збори;

7) брати участь у підготовці збірних команд органів та підрозділів поліції з професійно-прикладних видів спорту;

8) готувати звіти за результатами проведення практичних занять з вогневої підготовки.

Особа, відповідальна за ведення обліково-планової документації – це поліцейський з числа особового складу навчальної групи, який зобов'язаний:

1) оформляти належним чином журнал обліку відвідування та успішності поліцейських зі службової підготовки, своєчасно та власноручно здійснювати відповідні записи в ньому і забезпечити належне його зберігання;

2) розміщувати розклад занять на стенді для загального доступу.

Особовий склад навчальної групи чисельністю 25–30 осіб формується з урахуванням специфіки службової діяльності поліцейських.

Особовий склад навчальної групи зобов'язаний:

1) перебувати на заняттях зі службової підготовки в однострої відповідно до тематики;

2) оволодіти теоретичними знаннями і практичними навичками, необхідними для виконання службових завдань;

3) підтримувати достатній рівень загальної фізичної підготовленості (згідно із визначеними критеріями);

4) підвищувати свій культурний рівень, удосконалювати та нести особисту відповідальність за власну підготовленість;

5) дбайливо ставитися до обладнання, засобів навчання та інвентарю, що використовуються в навчальному процесі;

б) виявляти повагу до учасників навчального процесу;

7) щороку заводити зошити зі службової підготовки (прошнуровані, пронумеровані, скріплені печаткою, зареєстровані у підрозділі діловодства) та конспектувати в них викладений матеріал у обсязі, необхідному для самостійного вивчення;

8) інформацію, що містить таємницю, конспектувати в окремий зошит, який реєструється та зберігається в режимно-секретному підрозділі в установленому порядку. При переведенні поліцейського до іншого органу (закладу, установи) поліції зошит (за необхідності) передається за новим місцем служби в установленому порядку;

9) забезпечувати належне зберігання зошитів зі службової підготовки за місцем служби;

10) самостійно опановувати у разі відсутності на заняттях пропущені теми;

11) дотримуватися правил охорони праці та заходів безпеки під час навчання.

До проведення занять зі службової підготовки, крім зазначених учасників, можуть залучатися фахівці інших органів, закладів, установ та організацій (за згодою) (пункти 1–8 Розділу III «Учасники навчального процесу в системі службової підготовки» Положення про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України) [180].

Важливе місце серед суб'єктів правового виховання працівників ОВС України посідають вищі навчальні заклади МВС України, які є державними навчальними закладами, що підпорядковані МВС, засновані і діють згідно із законодавством України, реалізують відповідно до наданої ліцензії (ліцензій) освітньо-професійні програми підготовки фахівців за певними освітніми ступенями, забезпечують навчання, виховання та професійну підготовку осіб із урахуванням нормативних вимог у сфері вищої освіти з метою задоволення освітніх потреб особи, суспільства і держави, а також здійснюють наукову і науково-технічну діяльність (п. 1.1 Положення про вищі навчальні заклади МВС) [156].

Аналіз праць провідних учених дав змогу зробити висновок, що для

належної організації правового виховання у навчальних закладах різного рівня підготовки фахівців необхідно враховувати низку завдань. Найпершим і головним завданням правового виховання, безумовно, є забезпечення належної орієнтації в основних засадах і принципах правової системи української держави. Знання основних принципів правової системи дає змогу пізнати суспільну сутність права, його доцільність і необхідність, сприяє переходу правових знань у переконання.

По-друге, необхідно забезпечити розвиток високого рівня правової поведінки молоді, що гарантує не тільки свободу, але й належну організацію суспільних відносин, їхню підпорядкованість громадському порядку. Водночас високий рівень правової поведінки сприяє ґрунтовному розумінню справедливості і корисності правових настанов, усвідомленню відповідальності перед суспільством і державою за свої вчинки. Отже, високий рівень правової поведінки – це суспільно необхідний чинник, який обумовлює належне функціонування громадянського суспільства з розвиненою правовою культурою.

Третім завданням правового виховання є забезпечення грамотної боротьби громадян за свої законні інтереси, подолання правової пасивності. Найважливіший прояв правової культури – прийняття законності та справедливості – має перетворитися на потребу відстоювати власні права. Зауважимо, що вибір засобів цієї боротьби залежить від рівня сформованості правової культури. Шляхи реалізації цього завдання правового виховання були окреслені на міжнародному конгресі ЮНЕСКО 1978 року, де зазначалася необхідність надавати знання про права людини одночасно у національному і міжнародному вимірах; поглиблювати знання, завдяки яким реальні права людини можуть ставати політичною і соціальною дійсністю; давати знання про нерозривний зв'язок прав людини і прогресу, миру і роззброєння; підсилювати зв'язок оновленого міжнародного соціального та культурного ладу з можливістю для всіх народів користуватися їхніми людськими правами.

По-четверте, необхідно здійснювати роботу з профілактики правопорушень, яка передбачає подолання правового нігілізму, який, на жаль,

панує наразі у масовій свідомості, особливо це стосується молоді. Такий нігілізм базується на правовій неосвіченості, на бажанні проігнорувати ті чи інші закони, особливо якщо існує невеликий ризик правових санкцій [46, с. 72].

По-п'яте, необхідно активізувати правову поведінку, оскільки від принципової позиції кожного громадянина щодо порушень законності залежить стабільність правопорядку в суспільстві. Тому велике значення має здатність громадян допомагати державі в її правоохоронній діяльності.

Ректори ВНЗ МВС України серед обов'язків, що визначені у п. 4.4.2 Положення про вищі навчальні заклади МВС, зобов'язанні уживати заходів щодо постійного вдосконалення навчально-виховного процесу, втілення передових методів навчання і виховання слухачів (курсантів, студентів), забезпечувати викладання навчальних дисциплін на високому науковому і методичному рівні.

У ВНЗ МВС України керівники підрозділів курсантів (слухачів) ВНЗ (начальники курсів, заступники начальників курсів, командири навчальних взводів) є прямими начальниками курсантів (слухачів). Вони відповідають за стан навчання, службової дисципліни та виховання курсантів (слухачів), знання й точне виконання ними вимог статутів органів внутрішніх справ та Збройних Сил України.

Науково-педагогічні (педагогічні) працівники ВНЗ МВС України, крім обов'язків, передбачених ст. 51 Закону України «Про вищу освіту», зобов'язані: вивчати і впроваджувати у процес навчання і виховання курсантів (слухачів) досвід правоохоронної діяльності МВС, передовий педагогічний досвід; здійснювати під час навчально-виховного процесу виховання курсантів (слухачів, студентів), формувати у них готовність до захисту державних інтересів України.

Правове виховання курсантів у відомчих навчальних закладах Міністерства внутрішніх справ України спрямоване на перетворення правових знань на ґрунтовні особисті переконання, соціально значущі потреби та вміння налагоджувати взаємини і між курсантами, і в майбутньому між офіцерами-

фахівцями ОВС України. Для цього необхідно забезпечити ефективний вплив офіцера-наставника на процес формування правової свідомості, тому саме наставник у рамках своїх обов'язків, прав і повноважень зобов'язаний бути відповідальним та вимагати відповідальності від курсантів.

Важливу роль відведено післядипломній підготовці працівників ОВС у їх правовому вихованні.

Основними завданнями післядипломної освіти працівників ОВС є:

– оволодіння необхідними знаннями і спеціальними навичками для успішного виконання обов'язків із охорони громадського порядку і боротьби зі злочинністю та інших оперативно-службових завдань;

– удосконалення навичок управлінської діяльності, опанування методик навчання та виховання підлеглих, упровадження в практичну діяльність досягнень науки, передових форм і методів роботи, основ наукової організації праці;

– формування професійної самосвідомості працівників, почуття відповідальності за свої дії, розуміння необхідності постійного вдосконалення своєї професійної майстерності з урахуванням специфіки діяльності в конкретних підрозділах ОВС;

– навчання працівників прийомам та засобам забезпечення особистої безпеки під час виконання службових обов'язків, за надзвичайних подій і екстремальних умов;

– удосконалення навичок працівників поводження зі спеціальними засобами і спеціальною технікою, щодо експлуатації транспортних засобів, засобів зв'язку;

– зміцнення зв'язків із населенням, дотримання працівниками ОВС прав людини та громадянина під час виконання ними службових обов'язків, підвищення рівня загальної культури;

– формування високої психологічної стійкості працівників, розвиток у них спостережливості, пильності, пам'яті, мислення й інших професійно-психологічних якостей і навичок.

Відповідно до Розділу III «Види післядипломної освіти і форми навчання»

Положення про організацію післядипломної освіти працівників Національної поліції [185], систему післядипломної освіти становлять:

1) *спеціалізація* – складова спеціальності, що передбачає профільну спеціалізовану освітньо-професійну чи освітньо-наукову програму підготовки працівників поліції.

Спеціалізація працівників поліції проводиться у вищих навчальних закладах зі специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських.

Направленню на спеціалізацію підлягають працівники поліції структурних підрозділів центрального органу управління Національної поліції України та територіальних (міжрегіональних) органів Національної поліції України, що проходять службу (працюють) на посадах, які за класифікацією професій належать до категорій керівників, професіоналів та фахівців, які:

– переміщені на іншу посаду, виконання обов'язків за якою потребує нових знань, умінь і навичок (необхідність направлення такого працівника поліції на спеціалізацію визначається його безпосереднім керівником);

– уперше прийняті на службу в поліцію;

– призначені на посади в новостворені підрозділи поліції;

2) *перепідготовка* – професійне навчання, спрямоване на оволодіння працівниками поліції іншою професією.

Перепідготовка працівників поліції здійснюється в навчальних закладах, що здійснюють спеціальну підготовку поліцейських, вперше прийнятих на службу до поліції.

Направленню на перепідготовку підлягають працівники поліції, що вперше прийняті на службу в поліції на посади, які за класифікацією професій належать до категорії робітничих кадрів, за переведенням з центральних органів виконавчої влади, діяльність яких спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ України;

3) *підвищення кваліфікації* – підвищення рівня готовності працівника поліції до виконання її професійних завдань та обов'язків або набуття особою здатності виконувати додаткові завдання та обов'язки шляхом набуття нових знань

і вмінь у межах професійної діяльності або галузі знань.

Працівники поліції направляються на підвищення кваліфікації за потребою, але не рідше одного разу на 3 роки, а також перед призначенням на керівну посаду, у тому числі вищу керівну посаду, ніж займана.

Підвищення кваліфікації працівників поліції здійснюється:

– для тих, що проходять службу (працюють) на посадах, які за класифікацією професій належать до категорій керівників, професіоналів та фахівців, – у вищих навчальних закладах;

– для тих, що проходять службу (працюють) на посадах, які за класифікацією професій належать до категорії робітничих кадрів, – у навчальних закладах;

4) *стажування* – набуття працівником поліції досвіду виконання завдань і обов'язків певної професійної діяльності або галузі знань.

Стажування працівників поліції здійснюється з метою формування і закріплення на практиці професійних знань, умінь, навичок і компетенцій, здобутих у результаті теоретичної підготовки.

Стажування проходять:

– працівники поліції, які зараховані до кадрового резерву, – для просування по службі;

– працівники поліції, які вперше призначені на посади керівного складу Національної поліції України;

– інші працівники поліції – при призначенні на нову посаду.

До суб'єктів правовиховного процесу працівників ОВС належать Училища професійної підготовки працівників ОВС [189].

Основним завданням училища є формування у слухачів знань, умінь та навичок, необхідних для виконання службових (функціональних) обов'язків.

До основних напрямів діяльності училища належать:

1) здійснення початкової (первинної професійної) підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації;

2) навчання працівників органів внутрішніх справ України під час

навчальних зборів, що проводяться в системі службової підготовки за напрямками їх оперативно-службової діяльності;

3) організація навчально-виховної та навчально-методичної роботи;

4) організація підвищення кваліфікації педагогічних працівників, у тому числі їх стажування у ВНЗ МВС, органах та підрозділах ГУ НП;

5) матеріально-технічне та фінансове забезпечення навчально-виховного процесу;

6) організація харчування та побуту слухачів училища;

7) забезпечення, здійснення заходів з охорони праці.

Педагогічні працівники училища зобов'язані:

1) постійно підвищувати професійний рівень, педагогічну майстерність, загальну культуру;

2) знати вимоги нормативно-правових актів у сфері освіти;

3) забезпечувати необхідні умови для засвоєння слухачами училища навчальних програм та сприяти розвитку їх здібностей;

4) порадами і особистим прикладом утверджувати повагу до принципів загальнолюдської моралі: правди, справедливості, відданості, патріотизму, гуманізму, доброти, стриманості, працелюбності, поміркованості, інших чеснот;

5) дотримуватися педагогічної етики, моралі, поважати гідність слухачів;

6) уживати дієвих заходів щодо якісного навчально-методичного забезпечення навчально-виховного процесу, об'єктивно оцінювати знання та навички слухачів училища;

7) провадити просвітницько-виховну діяльність, зокрема позааудиторну, культурно-масову, фізкультурно-оздоровчу та гурткову роботу.

У Положенні про психолого-педагогічне супроводження навчально-виховного процесу у навчальних закладах МВС України встановлено, що одним зі завдань психолого-педагогічного супроводження є визначення психологічних передумов успішності, забезпечення диференційованого підходу до курсантів, слухачів із різними рівнями навчальних досягнень у навчально-виховному процесі та корегування зусиль професорсько-викладацького складу

навчального закладу МВС України у напрямі поєднання навчання та виховання [158].

Окрім реалізації державної політики у сфері боротьби зі злочинністю, захисту економіки та об'єктів права власності, підрозділи державної служби боротьби з економічною злочинністю МВС України вживають заходів із забезпечення відбору, розстановки і виховання працівників, створення резерву кадрів для висування кандидатами на посади, організації їх професійної підготовки та підвищення кваліфікації [199].

Згідно з положенням про органи досудового розслідування Міністерства внутрішніх справ України [184] на них покладено функцію забезпечення підбору, розстановки і виховання слідчих кадрів, підвищення їх кваліфікації та професійної майстерності.

Слідче управління (відділ) ГУ НП відповідно до покладених на нього завдань уживає організаційних і практичних заходів щодо комплектування органів досудового розслідування, виховання і професійної підготовки слідчих та підвищення їх кваліфікації. Крім цього, у системі досудового розслідування функціонують організаційно-методичні підрозділи, в яких слідчі-методисти контролюють стан організації в слідчих підрозділах роботи з підбору, розстановки, навчання і виховання кадрів органів досудового розслідування.

Своєю чергою, у процесі несення служби дільничні інспектори відділів (секторів) дільничних інспекторів ГУ НП здійснюють заходи з поліпшення добору, розстановки, виховання й підвищення професійної майстерності працівників служби дільничних інспекторів. Крім цього, начальники відділів (секторів) дільничних інспекторів відділів (відділень) ГУ НП беруть участь у межах компетенції у відборі, навчанні, вихованні кадрів для служби дільничних інспекторів [187].

Керівники спеціальних підрозділів МВС України також задіяні до процесу правового виховання працівників ОВС України. Командири спецпідрозділу «Грифон» зобов'язані у встановленому порядку організувати роботу щодо добору, розстановки, виховання та атестування особового складу спецпідрозділу, знати

ділові й моральні якості підлеглих, уживати заходів щодо підвищення їх професійного рівня, недопущення порушень законності, надзвичайних подій серед особового складу [188].

Начальники управлінь поліції охорони, окрім того, що організовує підготовку та проведення нарад і семінарів, також проводить виховання та керує вихованням особового складу. На заступників начальників управлінь поліції охорони покладено обов'язок зосереджувати зусилля на формуванні в підрозділах морально-психологічного клімату, виховання підлеглих у душі вірності Присязі, а також контролювати роботу громадських формувань для підвищення ефективності службової діяльності працівників, зміцнення дисципліни та законності, їх ролі у вихованні особового складу [200].

Керівники підрозділів цивільної охорони поліції охорони несуть відповідальність за організацію служби з охорони об'єктів, виховання, бойову, службову підготовки підлеглих, дотримання ними трудової дисципліни, правил техніки безпеки, за правильне використання технічних засобів охорони, зброї, іншого майна підрозділу, застосування службових собак [201].

Департамент поліції охорони Міністерства внутрішніх справ України організовує роботу з відбору, розстановки, навчання, виховання кадрів, зміцнення дисципліни та законності серед особового складу. Начальник цього департаменту здійснює розстановку кадрів департаменту та керівного складу, їх виховання та професійну підготовку, додержання законності, службової дисципліни і режиму секретності [182].

Однією з форм взаємодії дільничних інспекторів прикордонної служби державної прикордонної служби України (далі – ДПС) та дільничних інспекторів в системі МВС України (далі – ДІМ) є проведення спільних заходів з правового виховання місцевого населення та профілактики порушень законодавства України про державний кордон.

Спільні заходи з правового виховання місцевого населення та профілактики правопорушень здійснюються ДПС та ДІМ шляхом: зустрічей із населенням та трудовими колективами з метою профілактики порушень

законодавства України про державний кордон та інших правопорушень; виступів та опублікування відповідних матеріалів у засобах масової інформації; профілактичних бесід із категоріями осіб – потенційних порушників законодавства України з прикордонних питань і про правовий статус іноземців та осіб без громадянства [177].

Серед суб'єктів правового виховання працівників ОВС України чільне місце посідають керівники підрозділів внутрішньої або власної безпеки та оперативних підрозділів правоохоронних органів. Вони, відповідно до п. 2.2 Інструкції про порядок організації обміну інформацією між структурними підрозділами МВС, Служби безпеки України, Державної податкової адміністрації України, Державної прикордонної служби України, Держмитслужби в діяльності з виявлення та припинення корупційних діянь в правоохоронних органах [178], повинні уживати дієвих заходів щодо якісного підбору кандидатів на службу та навчання, виховання патріотичних почуттів, моральних, професійних якостей майбутніх працівників правоохоронних органів.

Працівники керівного складу служби безпеки дорожнього руху Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України відповідають за організацію роботи щодо забезпечення безпеки дорожнього руху і стану аварійності на території обслуговування підлеглими співробітниками, а також їх навчання і виховання [186].

Начальник територіального управління Національної гвардії України відповідає за бойову та мобілізаційну готовність управління, підпорядкованих з'єднань, військових частин і підрозділів, успішне виконання ними службово-бойових завдань, завдань територіальної оборони, за бойову та спеціальну підготовку, виховання, військову дисципліну, морально-психологічний стан особового складу, внутрішній порядок, стан і збереження зброї, боєприпасів, військової техніки, пального та інших матеріальних засобів, стан фінансового господарства, всебічне забезпечення, стан пожежної та екологічної безпеки, ужиття заходів щодо забезпечення режиму секретності [183].

Командири військових частин і підрозділів із охорони дипломатичних представництв, консульських установ іноземних держав, представництв міжнародних організацій в Україні Національної гвардії України відповідальні за бойову підготовку, виховання, військову дисципліну та за морально-психологічний стан особового складу [181].

Виховна робота в органах внутрішніх справ у сучасних умовах покликана допомогти працівнику правильно орієнтуватися в житті, сумлінно виконувати покладені на нього службові обов'язки, сформувати у нього любов до своєї Батьківщини, шанобливе, доброзичливе ставлення до громадян, високі професійно-моральні якості, внутрішню потребу дотримуватися законів [263, с. 351].

Самостійна підготовка – вид навчання, який проводиться самостійно працівником упродовж усього терміну служби в ОВС з метою безперервного, систематичного поповнення та поглиблення знань, умінь і навичок, необхідних для успішного виконання ним посадових обов'язків.

Самостійна підготовка працівника передбачає:

- вивчення нормативно-правових актів;
- ознайомлення з новими виданнями спеціальної літератури, методичними посібниками та рекомендаціями;
- практичну роботу з науково-технічними, спеціальними та техніко-криміналістичними засобами, засобами зв'язку і транспорту;
- підтримання та вдосконалення працівником рівня фізичної підготовки.

Перелік питань для самостійного навчання може бути обумовлений тематичними планами службової підготовки, зацікавленістю працівника, його прагненням до поглиблення своїх знань і навичок у тій чи іншій ділянці професійної діяльності.

Особи, які проводять заняття зі службової підготовки, можуть давати працівникам індивідуальні завдання, визначати необхідні для вивчення літературу та науково-технічні засоби, доручати підготовку рефератів із визначеної тематики та встановлювати терміни для їх виконання.

Ефективність самостійної підготовки працівників оцінюється в процесі

занять зі службової підготовки [143].

Загальні проблеми виховання є фундаментом для їх вирішення у кожному з інститутів суспільства. Це також стосується і роботи органів внутрішніх справ. Розбудова громадянського суспільства, демократичної правової держави вимагає проведення в ОВС сучасної кадрової політики, впровадження її в роботу ОВС. Тому виховна робота повинна розглядатись як складова кадрової політики в ОВС та у тісній взаємодії з нею і бути незалежною від впливу будь-яких політичних, громадських об'єднань [107, с. 33; 2].

Ефективність роботи ОВС залежить від високої моральної зрілості особового складу, суворого дотримання законності, підвищення інтересу до особистості, уміння враховувати соціальні чинники у суспільстві та підвищувати власний професійний рівень. Про необхідність урахування соціальних чинників у забезпеченні професійної надійності персоналу зазначено і в Законі України «Про Національну поліцію». Зокрема, особи, які вступають на службу до ОВС, складають присягу на вірність Українському народові, зобов'язуються «вірні служити Українському народові, дотримуватися Конституції та законів України, втілювати їх у життя, поважати та охороняти права і свободи людини, честь держави, з гідністю нести високе звання поліцейського та сумлінно виконувати свої службові обов'язки» (ч. 2 ст. 64 Закону України «Про Національну поліцію») [195].

На основі аналізу чинних нормативно-правових актів МВС України щодо організації виховної роботи з особовим складом ми виокремили основні напрями виховання загалом:

– громадянське та патріотичне виховання (організація культурно-масової та просвітницької роботи, забезпечення соціального захисту в органах і підрозділах внутрішніх справ);

– розумове, фізичне виховання (вивчення, узагальнення і поширення позитивного досвіду, забезпечення якісного рівня виховної роботи в ОВС, професійної та службової підготовки працівників поліції тощо);

– правове виховання (підвищення ефективності діяльності органів та

підрозділів внутрішніх справ України щодо виявлення, попередження та припинення, у межах їх компетенції, корупційних правопорушень та службових зловживань; підвищення рівня правової освіти; зміцнення дисципліни і законності тощо);

– моральне виховання (вивчення професійних та моральних якостей особового складу органів внутрішніх справ);

– превентивне виховання (розроблення проекту Програми профілактично-виховної роботи Міністерства внутрішніх справ України на 2012–2015 роки та Плану антикорупційних заходів у системі Міністерства внутрішніх справ на 2011–2015 роки) [107, с. 33].

Поняття «виховна робота з особовим складом ОВС» визначено у п. 1.1 Положення про організацію виховної роботи з особовим складом органів і підрозділів внутрішніх справ України, яке затверджено наказом МВС України від 25 листопада 2003 року № 1458 [157], та у Методичних рекомендаціях з організації та проведення індивідуальної виховної роботи з особовим складом органів і підрозділів внутрішніх справ України як комплексне, котре охоплює різні заходи: організаційні, морально-психологічні, інформаційні, педагогічні, правові, культурно-просвітницькі та соціальні, спрямовані на забезпечення формування і розвитку в працівників особистої відповідальності за свідоме виконання вимог чинного законодавства України, високої духовної культури і моральних якостей, почуття патріотизму, державного світогляду, засвоєння морально-етичних норм поведінки тощо [120].

У Програмі антикорупційних заходів у системі МВС на 2011–2015 роки, затвердженій наказом МВС України від 8 липня 2011 року № 409, наголошено на превенції виховання. Це, зокрема: забезпечення комплексного поєднання профілактичних, попереджувальних та правозастосувальних заходів, спрямованих, насамперед, на ліквідацію умов, що створюють сприятливе підґрунтя для вчинення правопорушень у сфері оперативно-службової діяльності, що передбачено Програмою профілактично-виховної роботи серед особового складу органів та

підрозділів внутрішніх справ на 2012–2015 роки, Інструкцією про порядок забезпечення органами та підрозділами внутрішніх справ України профілактики злочинних, корупційних діянь та інших протиправних дій серед особового складу, затвердженою наказом міністерства внутрішніх справ України від 23 лютого 2009 року № 76 та низкою інших регулятивних і розпорядчих актів, що дає змогу забезпечити підвищення якісного рівня виховної роботи в ОВС, професійної та службової підготовки працівників, зокрема їх правової освіти та правового виховання особового складу з питань профілактики корупційних правопорушень [107, с. 35].

Актуальність та необхідність пошуку більш ефективних методів удосконалення виховної роботи в органах внутрішніх справ загалом зумовлені:

– зниженням рівня морально-психологічного стану особового складу, яке проявляється у збільшенні кількості порушень дисципліни і законності;

– втратою професіоналізму і зниженням рівня загальної культури працівників;

– падінням у суспільстві рейтингу і престижу служби в органах внутрішніх справ, довіри населення до їх роботи;

– великими фізичними, моральними і психологічними навантаженнями, дедалі сильнішим тиском на працівників органів внутрішніх справ з боку протиправних елементів. Все це посилюється політичною й економічною нестабільністю в країні, загостренням криміногенної обстановки, що, своєю чергою, знижує впевненість частини працівників у необхідності і корисності їх праці, породжує апатію, байдужість до результатів службової діяльності;

– призупиненням законодавчим органом та рішеннями органів виконавчої влади та місцевого самоврядування на місцях соціальних гарантій, пільг і компенсацій особовому складу [263, с. 354].

У виховній роботі з особовим складом органів внутрішніх справ на сьогодні існує ще багато невирішених проблем, недоліків. Це, зокрема, невміння і небажання керівного складу провадити роботу з підлеглими, формальний підхід до неї, відсутність індивідуального підходу до працівників. Натомість ґрунтовна

теоретична підготовка, широкий кругозір, висока загальна і педагогічна культура керівників органів і підрозділів внутрішніх справ дасть змогу їм успішно вирішувати завдання щодо виховання особового складу. Ці завдання більш ефективно вирішуються, якщо начальник добре знає рівень загальноосвітньої та спеціальної підготовки працівника, його інтереси та здібності, якщо враховує у своїй роботі вікові, фізіологічні та психологічні особливості підлеглих.

Відтак доцільно буде розробити Положення про організацію індивідуально-виховної роботи в органах і підрозділах внутрішніх справ України, враховуючи специфіку службової діяльності окремих органів і підрозділів [263, с. 355].

На якість виховної роботи водночас впливає те, що основний її тягар лягає на плечі безпосередніх начальників, які мають виконувати ще й значний обсяг роботи відповідно до своїх функціональних обов'язків.

За такої ситуації про необхідність виховного впливу на підлеглих забувається, натомість вчасно проведені виховні заходи сприяли б запобіганню таким учинкам, що суперечать високому званню працівника органів внутрішніх справ.

Одним із найбільш важливих з-поміж завдань виховної роботи є також профілактика професійної деформації працівників органів внутрішніх справ, оскільки це явище охоплює широке коло і молодих працівників, і з доволі значним стажем службової діяльності. Для ефективного виховного впливу на осіб, які піддалися професійній деформації, керівнику необхідно володіти знаннями щодо механізму та причин цього явища, з'ясувати його ознаки, щоб мінімізувати негативні наслідки впливу, а відтак уміти протидіяти його руйнівному впливу. У цьому контексті однією з найважливіших організаційних форм виховної роботи в органах внутрішніх справ є наставництво, яке виконує значущу роль у вихованні, становленні та адаптації молодих працівників до роботи в органах та підрозділах внутрішніх справ. Нині однак можна констатувати, що виконання наставниками своїх функцій зазвичай має формальний характер. Це, зумовлено тим, що, за правило, наставники не зацікавлені у виконанні своїх наставницьких

функцій через відсутність матеріального чи морального стимулювання до цієї діяльності. Водночас завантаженість на своєму робочому місці просто не дає змоги наставнику приділяти належну увагу молодому працівнику, а також те, що навіть у найдосвідченіших і підготовлених працівників можуть бути просто відсутніми навички та здібності до виховної роботи [263, с. 356].

Важливу роль як суб'єкти правового виховання працівників ОВС України виконують громадські організації та об'єднання, які відповідно до їх мети діяльності сприяють формуванню, розвитку та здійсненню правового виховання працівників ОВС, залучені до громадського контролю у цій сфері, проводять громадські експертизи проектів програм виховання усіх рівнів та обміну досвіду.

Посильну увагу правовому вихованню працівників ОВС України приділяють міжнародні організації. Так, зусилля ОБСЄ, зокрема, орієнтовані на виховання молоді задля прищеплення їй розуміння необхідності проявляти толерантність, а також важливості примирення й мирного існування. Світогляд молоді і її уявлення про майбутнє мають ключове значення. Тому за необхідності діяльність ОБСЄ активізуватиметься у галузі освіти [242, ст. 40].

Особливої уваги потребує такий напрям, як пропаганда прав людини. Відтак у процесі взаємодії та співпраці між органами державної влади та громадськими організаціями відбувається підготовка і реалізація рішень (національних доктрин правового виховання та інших документів), науково-методичного забезпечення у сфері правового виховання працівників ОВС України.

2.3.3 Форми, методи, прийоми та засоби правового виховання працівників ОВС

Сучасний кризовий стан та його прояви спричиняють стійкий соціальний та правовий песимізм, що трансформується сьогодні з площини емоцій, почуттів, відчуттів, переживань (правова психологія) у площину переконань, ставлення, уявлень, стереотипів (правова ідеологія). Це й зумовлює певну ту чи іншу, на жаль,

не завжди бажану для суспільства, поведінку. Песимістичні настрої багато в чому нівелюють, відкидають повагу до права як найбільш дієвого регулятора суспільних відносин, а отже, перешкоджають формуванню правового світогляду, що відповідав би сучасним реаліям.

Відтак, як зазначає Н. Оніщенко, необхідне відродження поваги до права, принципу верховенства права, принципу законності, підвищення авторитету закону, що є найголовнішим завданням представників вітчизняної науки. Учена не пропонує нових «рецептів миттєвого одужання суспільства», вважаючи, що цей процес не одного дня, тижня або місяця, що суспільство не може одужати за «помахом чарівної палички», а довіра до права, закону і режиму законності не може виникнути миттєво за бажанням як представників влади, так і її опонентів, або представників соціуму [140, с. 17–18], а за застосування відповідних форм, методів, прийомів та засобів правового виховання, зокрема й працівників ОВС.

Р. А. Сербин до структурних елементів правовиховного процесу відносить:

– організаційну систему правового виховання, що складається із суб'єктів, об'єктів і правовиховної діяльності;

– форми правового виховання – способи зовнішнього виразу правовиховної діяльності (індивідуальна, групова, масова і серед них – правове навчання, правова пропаганда, контрольована соціально-правова практика);

– методи правового виховання – сукупність певних способів, прийомів впливу на правосвідомість і поведінку об'єктів;

– засоби правового виховання – всі матеріальні та духовні засоби, що використовуються у процесі правового виховання [224, с. 44–45].

З огляду на це, у формуванні правового виховання працівників ОВС важливу роль виконують форми, методи, засоби правового виховання.

Форма правового виховання розглядається як зовнішній виховний вплив (педагогів, вихователів, батьків тощо) на формування і розвиток правосвідомості вихованців. В. Н. Кудрявцев і В. П. Казимирчук до форм правового виховання відносять навчання, освіту і пропаганду. На думку інших учених, формами правового

виховання є правова пропаганда, правова освіта, правова інформація, видання літератури тощо [257, с. 554–555]. Як форми правового виховання виокремлюють також: правове навчання або просвіту; правову пропаганду; залучення громадян до управління державними і громадськими справами, а також правоохоронної діяльності; правозастосовну діяльність з її виховною спрямованістю (наприклад, виїзні судові процеси), правову агітацію [1, с. 138].

Складність і багатогранність правового виховання працівників ОВС визначається застосуванням різноманітних форм, методів і засобів виховного впливу. Педагогічний аспект цього питання полягатиме у забезпеченні адекватних взаємовідношень між застосовуваними формами, методами, засобами, прийомами правового виховання, з одного боку, та правовими, з наукової точки зору, які визначають сутність особистого вихованця, – з іншого [4, с. 199]. Що стосується форм правового виховання, то існують різні підходи до визначення самого поняття цієї категорії та їх класифікації. Вчені встановили, що форми правого виховання курсантів – це насамперед зовнішній вияв організаційної діяльності, яка забезпечує формування у населення поважного ставлення до правових актів України та інших норм, а також сприяє формуванню у них належного рівня правової свідомості та правової і професійної культури, зокрема законслухняності. Під формами правового виховання водночас розуміють способи зовнішнього його існування і вияву змісту, за правило, у вигляді конкретних заходів чи групи конкретних заходів зі змістом правового виховання.

До форм правового виховання належать: правове навчання; правова пропаганда; організована, контрольована соціально-правова практика населення; діяльність суспільних інститутів і публічно-правових інститутів держави (суди, правоохоронні, виконавчі, законодавчі та інші органи). Засоби правового виховання – це матеріальні форми, що використовуються для досягнення завдань правовиховної роботи (законодавчі акти, правова література, теле-, відео- й кінофільми, телепередачі правового характеру та ін.). Методи правового виховання становлять сукупність прийомів та способів впливу на правосвідомість і поведінку людини з

метою формування у неї правової культури [170, с. 498].

Вагоме значення мають засоби технічного забезпечення у вигляді відеокасет, відеомагнітофонів, телевізійних передач, комп'ютерних дисків, література правового жанру, місця проведення заходів із правового виховання – палаци, оснащені кабінети правового виховання, клуби, інші засоби впливу на психіку працівників ОВС [10, с. 46].

Класифікація форм правового виховання:

1) за призначенням, метою, змістом:

– загальні (основні) – правова освіта (навчання); правова пропаганда; правова агітація; правова просвіта; індивідуально-виховна робота; правова практика; правове самовиховання;

– спеціальні – службова підготовка, правова практика, проведення науково-практичних семінарів.

2) залежно від кількості охоплення осіб:

– масові;

– групові;

– індивідуальні.

Є. М. Мануйлов з-поміж форм та методів правового виховання студентів виокремлює: усну пропаганду основних положень Конституції України і українського законодавства; лекції та доповіді на правові теми; групові та індивідуальні бесіди з проблем чинного законодавства; тематичні вечори, диспути з правової проблематики; юридичні консультації стосовно вирішення актуальних проблем сьогодення; стенди, плакати та кімнати правового знання [114, с. 19].

Форми правового виховання працівників ОВС у поєднанні з методами правового виховання оптимізують цей процес і дають змогу якнайшвидше досягти поставленої мети [135, с. 214]. Форми правового виховання працівників ОВС – це способи організації виховного процесу, в яких відбувається взаємодія вихователя і вихованців у різних умовах.

Курсантам, як молодим правоохоронцям, слід подавати повний спектр дисциплін які забезпечують статус вищої освіти України, та перш за все необхідно

скеровувати свої наукові здобутки на стимулювання (навчання) курсантів до правильного стилю думки, за допомогою якого сьогодні молодий правозахисник, а в майбутньому вже фахівець органів внутрішніх справ, буде змушений впливати на поведінку інших людей, а не рідко й на поведінку співпрацівників поліції [143, с. 140–141].

Багаторічний аналіз правовиховного процесу у відомчих навчальних закладах системи МВС України дає змогу стверджувати, що це – комплекс освітніх, виховних, пропагандистських та організаційних заходів, які здійснюються у таких основних формах:

– правова освіта, яка є пріоритетною в умовах вищого закладу освіти юридичного профілю і охоплює різні види занять (лекції, семінари, практичні заняття, самостійну підготовку). Правова освіта є невід’ємною частиною загальної культури громадянина, умовою формування правосвідомості та правового світогляду. Життя у громадянському суспільстві формує правову свідомість (позитивну чи негативну) залежно від того, як відбувається цей процес – стихійно чи цілеспрямовано в рамках правової освіти. Але правова освіта є запорукою того, що право стає регулятором життя індивіда, а не перешкодою на шляху вирішення його особистих завдань [140, с. 19]. За сучасних умов саме правова освіта може стати найважливішим чинником правового виховання. Своєю чергою, саме від якості правової освіти залежить адекватне сприйняття правової дійсності через правове виховання;

– правова пропаганда, яка розглядається як діяльність із поширення знань (науково-теоретичні конференції, диспути, наукові гуртки, виступи учених, працівників правоохоронних органів);

– правозастосовна практика, яка реалізується у процесі виконання оперативно-службових завдань (навчальна практика, стажування на посаді, участь в охороні громадського порядку, виконання громадських обов’язків);

– участь у роботі громадських формувань (органи курсантського самоврядування на курсах та факультетах, ради зборів курсу, ради наставників, ради молодших командирів);

– участь курсантів у діяльності з правового виховання населення (особливо учнів середніх шкіл, молоді).

До форм правового виховання відносять також правову агітацію, правову просвіту, індивідуально-виховну роботу, правову профілактику, історію української та світової культури з правової тематики та правове самовиховання [205, с. 56–57].

Зважаючи на специфіку підготовки фахівців-юристів у вишах МВС України, практичну спрямованість їх на майбутню працю у різних сферах правоохоронної діяльності, найважливіше місце у правовому вихованні курсантів, відтак, має бути відведене правовій освіті. Цілісну систему правових знань насамперед забезпечує освітньо-професійна програма, основним компонентом якої є навчальний план підготовки фахівця-юриста за спеціальністю «Правознавство». Він, зокрема, охоплює, окрім соціальних, військових та спеціальних навчальних дисциплін, понад 50 навчальних предметів із різних галузей юриспруденції, вивчення яких є обов'язковим для курсантів.

Серед форм правового виховання особливе місце посідають юридичні клініки, одним із напрямів діяльності яких є проведення заходів із правової освіти та правового виховання працівників ОВС в Україні.

Юридична клінічна освіта є новітнім та інтерактивним методом навчання майбутніх юристів та правознавців. Вона дає можливість курсантам юридичних вузів Міністерства внутрішніх справ України отримати цінні практичні навички, які в подальшому допоможуть їм стати високопрофесійними, компетентними та сумлінними правоохоронцями. Переслідуючи основні цілі, зокрема навчання курсантів практичним навичкам, етичним нормам професійної поведінки, методиці та тактиці роботи в юридичній галузі, юридичне клінічне навчання гармонійно поєднує дві основні складові – практичну та теоретичну [22, с. 8–9].

Юридичне клінічне навчання суттєво відрізняється від традиційних методик освіти, адже курсант насамперед працює не з теоретичною юридичною фабулою з підручника, а з реальною життєвою ситуацією, проблемою, яка відображена у зверненні громадянина до юридичної клініки.

Робота у складі юридичних клінік дає змогу курсантам отримати нові знання в галузях права безпосередньо через його практичне застосування, аналіз, осмислення. Курсанти набувають навичок бесіди з клієнтом, отримання юридично важливої інформації з його розповіді, аналізу зібраного інформаційного масиву та вироблення на його основі власної юридичної позиції. Водночас удосконалюється їх дослідницька майстерність, уміння ораторського мистецтва, правове мислення та розуміння юридичних процесів [291, с. 7].

Основними напрямками роботи юридичних клінік є правове виховання, а саме формування навиків та вмінь реалізації права, виховання професійно значущих властивостей, зокрема правової культури, надання юридичних послуг під керівництвом досвідчених викладачів-практиків.

Визначальними цілями правового виховання юридичних клінік є запровадження методів практичної юридичної освіти, формування у курсантів навиків самостійної роботи, що підвищить рівень їхньої кваліфікації, виховання належного рівня правової культури, забезпечення належного правового захисту громадян.

Методика правового виховання в юридичних клініках здійснюється різними методами та засобами, що сприяють отриманню знань і навичок, необхідних у професійній діяльності. Серед методів доцільно виокремити інтерактивні.

Навчання один одного. Спільна робота в юридичній клініці консультантів та курсантів передбачає їх співпрацю. Консультант – це досвідчений і підготовлений для роботи працівник, а курсант лише набуває досвіду. Отже, зв'язок «консультант-курсант» має приблизно таке ж значення, як і «курсант-викладач». Це передбачає, що консультант надає поради, як слід проводити консультації, допомагає складати перші процесуальні та інші документи, ділиться власним досвідом. У такий спосіб здійснюється взаємне навчання у межах самої клініки.

Мозковий штурм. Цей метод варто застосовувати на початкових стадіях вирішення питань. Головне завдання – запропонувати найбільше варіантів, не вдаючись до їх аналізу та критики. А вже під час роботи віднайти

найоптимальніші варіанти.

Дебати. Вони можливі за наявності двох різних чи протилежних позицій щодо одного і того ж питання. У ході дебатів кожна зі сторін намагається довести правильність своєї позиції. У дебатах також бере участь незалежна група, котра є арбітром і приймає рішення з окресленого питання. Часто вирішальне слово належить викладачу права, який є куратором юридичної клініки.

Використання слайдів і відеоматеріалів. Використання наочних матеріалів – один із ефективних методів навчання. Слайди містять різноманітні схеми, таблиці, а також відеозаписи роботи з клієнтами. Корисним є перегляд і обговорення художніх фільмів на правову тематику.

Зустрічі з юристами-практиками, суддями, працівниками практичних підрозділів внутрішніх справ. Доволі актуальними і корисними є зустрічі працівників клініки з працівниками практичних підрозділів внутрішніх справ, під час яких можна отримати відповіді на питання, що виникають у роботі. Це водночас можуть бути короткі лекції, круглі столи, бесіди тощо [59, с. 89–91].

Сутність усіх методик правового виховання юридичних клінік зводиться до такого: курсантам пропонується досліджувати не підготовлені задачі, а реальні життєві правові ситуації. Відтак вони під керівництвом досвідчених викладачів безпосередньо працюють із учасниками правовідносин, надаючи безкоштовні юридичні послуги представникам тих верств населення, отримання платної юридичної допомоги для яких є практично неможливим. Робота молодих юристів у юридичній клініці дає змогу з'ясувати цінність і значення отриманих теоретичних знань і оволодіти технікою вживання цих знань на практиці. Така форма навчання набагато цінніша, оскільки дає змогу спілкуватися з людьми, які дійсно потребують допомоги [308, с. 128–129].

Робота в юридичній клініці дає змогу курсантам, зокрема, навчитися: спілкуватися з громадянами, які потребують консультації, а саме правильно ставити запитання, щоб одразу отримати необхідну для вирішення проблеми інформацію; ввічливо, тактовно вести розмову, обґрунтовано, чітко і просто викладати своє бачення вирішення справи людям різного рівня освіти, віку,

способу життя, характеру тощо; практично застосовувати знання професійної етики юриста у взаєминах із клієнтами та колегами; будувати стратегію вирішення поставленої проблеми, аналізувати обставини справи, визначати засоби, скласти план дій для отримання бажаного результату в складних справах; аналізувати законодавство, навчальну літературу, віднаходити нормативно-правові акти та статті, які безпосередньо регулюють відносини, покладені в основу справи; готувати юридичні документи [34, с. 65].

Загалом участь у роботі юридичної клініки не тільки дає змогу курсантам отримати навички практичної роботи, які будуть необхідні їм для подальшої діяльності, але й полегшує засвоєння основних дисциплін під час навчання. Перефразовуючи відому приказку, можна сказати: ліпше раз побачити реалізацію правової норми, аніж сім раз її прочитати. Більше того, вона змінює стиль життя курсанта, оскільки отримані успіхи на практиці дають змогу йому подолати психологічний комплекс «молодого фахівця» та панічний страх перед отриманням нового завдання навчитися організовувати свій час, відповідально й цілеспрямовано ставитися до професійного становлення.

Під час проходження практики в юридичній клініці студента чи курсанта, який вислухав клієнта, проконсультувавши його, склав позовну заяву чи інший правовий документ і представив інтереси клієнта в суді, готують як спеціаліста не лише викладачі, але й багато високопрофесійних юристів-практиків. Адже у цих випадках студент чи курсант наочно перевіряє якість власноручно складеного документа, бачить застосування права на практиці, спілкується з колегами по справі, іншими учасниками процесу, вступає з ними в дискусії і завдяки цьому професійно зростає. Зіткнувшись із конкретною життєвою ситуацією, він починає по-іншому сприймати право, закон. На відміну від академічної освіти, тут процес пізнання відбувається від практики до теорії. Студент починає замислюватися над тим, яких знань йому бракує. У нього, за правило, виникає потреба укотре вдаватися до теорії, яку він свого часу, ймовірно, неналежно осмислив. А ефективність підготовки за допомогою цього методу – разюча. Саме це і дає підстави стверджувати, що «клінічна» освіта забезпечить можливість готувати саме юристів, а не просто випускників юридичних

вузів із дипломами, але без навичок юридичної діяльності [56, с. 134].

В умовах навчального закладу курсанти зобов'язані суворо дотримуватись певного організаційного та дисциплінарного розпорядку, метою якого є правове виховання, виховання морально-вольових якостей, професійних звичок. Військовий режим, що панує у закладах, сприяє розвитку таких позитивних рис характеру курсантів, як дисциплінованість, стриманість, відповідальність, старанність та сумлінність. Однак слід пам'ятати, що недопустимим є формальне відпрацювання умінь і навичок, особливо у фізичній, вогневій та оперативній підготовці. Вправи мають поєднуватися з пропагандою духовних цінностей, глибокою правовою підготовкою. Адже правове виховання – один зі шляхів активної соціалізації особи, причому такої соціалізації, якої вимагає на даний час суспільство [145, с. 69].

За формування правової держави в Україні постала потреба щодо нових правових знань, понять, концепцій, адекватних зміненим історичним умовам. За сучасних умов динамічно розвиваються і інтелектуальні, раціональні, і психологічні (емоційні, вольові та ін.) компоненти правосвідомості працівників ОВС. На тлі динамізму змістовних компонентів правового виховання відповідно розвиваються також форми правового виховання. Відтак затребуваною постає модернізація форм правового виховання.

Традиційні форми правового виховання повинні бути адаптовані до нових умов життя суспільства. Так, лекції, бесіди як традиційні форми правового виховання повинні поєднуватися з інформаційними технологіями, більш сучасними інформаційними формами поширення правових знань. Необхідні також нові форми правового виховання, які можуть здійснюватися за допомогою комп'ютерних і телекомунікаційних технологій. Доцільно використовувати можливості цифрового телемовлення. Завдяки інформаційним технологіям суттєво зросла швидкість поширення правової інформації. За інформаційної глобалізації, формування світового інформаційного суспільства можливості інформаційних технологій у сфері поширення інформації у глобальному масштабі все більше зростають.

У юридичній літературі методи правового виховання визначаються як способи цілеспрямованого впливу на правосвідомість людини. Розрізняють методи формування правосвідомості (переконання, доказ, бесіди, лекції, розповіді, диспути на правові теми, обговорення друкованих матеріалів, творів літератури і мистецтва на правову тематику, навіювання), методи формування мотивів, навичок, звичок правомірної поведінки (вимоги, привчання, приклад, змагання), методи стимулювання і стягнення [125, с. 50].

О. І. Гарасимів зазначає, що під час виховання почуття відповідальності у діяльності органів внутрішніх справ необхідно зважати на вибір правильного методу, зокрема правового виховання співробітників ОВС. Адже, через помилку під час вибору методу правова пропаганда, наприклад, може виявитися неефективною, якщо не матиме негативний ефект. Під методом правового виховання, на думку вченої, необхідно розуміти сукупність прийомів і способів, за допомогою яких суб'єкт правового виховання впливає на об'єкт, спонукаючи його розвивати й удосконалювати свою правосвідомість і правомірну правову практику [33, с. 159].

Методи, способи, форми, прийоми та засоби діяльності суб'єктів системи правового виховання визначаються передусім системою суб'єкт-об'єктних відносин та закономірностями функціонування конкретного суспільства на певному історичному етапі.

Метод правового виховання – це сукупність способів і прийомів правовиховного впливу, які забезпечують реалізацію та досягнення мети правового виховання. До методів правового виховання належать: переконання, покарання, наочність, позитивний приклад, вирішення юридичних казусів, заохочення, критика й самокритика, наслідування тощо [292, с. 37].

Методи правового виховання слід відрізнити від засобів цього напряму виховання, хоча вони тісно пов'язані. Адже засоби – це насамперед предмети, наукова та навчальна література тощо, тобто те, що використовується для вирішення конкретних практичних правовиховних завдань.

Методи правового виховання працівників ОВС – це сукупність способів і

прийомів впливу на свідомість, волю, психіку і поведінку працівників міліції, що здійснюються з урахуванням їх індивідуальних здібностей, загальних та індивідуальних властивостей, конкретної правовиховної ситуації та полягають у вирішенні завдань і досягненні мети цього напрямку виховання.

Багатолітня практика виховання людей у суспільстві і наука про методи його виховання – методологія – розробили і випробували чимало прийомів і способів дії на свідомість і поведінку людини для нормального активного життя в людському суспільстві. Багато з цих методів широко використовуються і в правовому вихованні у діяльності органів внутрішніх справ як одному з важливих видів виховання людини в правоорганізованому суспільстві. У цьому процесі використовуються насамперед методи правового переконання, правового заохочення, позитивного правового прикладу, правового навіювання, правового примусу тощо [33, с. 159].

На думку деяких науковців (О. В. Дамаскіна та В. Р. Зюбіна), вплив на працівників ОВС із метою розвитку в них правових якостей здійснюється за допомогою методів:

– переконання, а саме засобів і прийомів, спрямованих на формування позитивних якостей у процесі навчання та служби, активізацію і створення ідейних мотивів їх прояву;

– вирішення практичних завдань засобами і прийомами, пов'язаними зі створенням визначених умов, що вимагають прояву позитивних правових якостей;

– стимулювання, тобто використання засобів і прийомів, що забезпечують ефективність практичної діяльності, вимагають прояву правових якостей [1, с. 27].

Метод переконання передбачає гуманний («м'який») вплив суб'єкта на свідомість, почуття і волю об'єкта невербальними і вербальними засобами з метою формування у нього активної позиції та позитивних якостей законослухняної особистості. Особливість цього методу полягає в тому, що, впливаючи на свідомість, психіку, почуття, ідеї, досвід, логіку особистості, вона добровільно перевтілює їх у очікувані суспільством позитивні мотиви поведінки, які надалі керують її діями. Психологічна основа цього методу – принцип

випереджуючого відображення у свідомості працівника поліції тих дій і вчинків, які він має намір здійснити. Йдеться, зокрема, про очевидне обмеження працівника поліції у праві вибору: як діяти за нього вирішує вихователь і, тим самим, прищеплює йому відповідні навички [26, с. 190].

Метод заохочення – це комплекс прийомів і засобів морального і матеріального стимулювання кращих результатів різнобічної діяльності особистості, її успіху у вихованні. Однак варто зазначити, що важливою умовою заохочення працівників поліції є паралельне та поступове підвищення до них вимогливості, що, своєю чергою, є необхідним чинником, який стимулює цю категорію осіб до навчання та праці. Суть заохочення полягає передусім у тому, що воно дає змогу зберегти у свідомості працівників поліції приємні спогади, пов'язані з цим типом поведінки, а отже, це сприятиме формуванню позитивної установки.

Метод примусу – це система прийомів і способів, за допомогою яких суб'єкт примушує об'єкта розвивати й удосконалювати свої кращі якості та відмовлятися від поганих, шкідливих звичок. Примус у правовиховній роботі – це використання таких заходів, які впливають на свідомість та поведінку не достатньо вихованих представників населення і примушують їх виконувати покладені на них обов'язки, норми та висунуті перед ними завдання всупереч їх волі. Примус спрямований на те, щоб об'єкт правовиховного впливу спочатку під зовнішнім тиском дотримувався належних правил поведінки, що згодом повинно перейти у стійкі стереотипи законослухняної поведінки.

Основними прийомами примусу, що використовуються у правовиховній роботі з працівниками поліції, є: нагадування, попередження, вимога усунути недоліки, заборона, створення відповідної громадської думки, попередження про притягнення до дисциплінарної відповідальності, застосування дисциплінарного стягнення.

Метод прикладу — це цілеспрямований, планомірний, систематичний та системний вплив на свідомість і поведінку особистості сукупністю позитивних особистих прикладів із боку керівників, педагогів, вихователів, представників

старшого покоління, авторитетних особистостей. Практика правовиховної діяльності свідчить, що саме авторитетним людям тут належить провідна роль, особливо якщо мова йде про правовиховну роботу з молодим поколінням. Вивіреним і особистісно спрямованим виховним впливом на неформального лідера молодіжної групи обов'язково дасть суттєві результати в плані правового виховання молоді, і зазвичай такі результати є набагато більш плідними, аніж ті, які отримані від застосування методів примусу, заохочення, переконання тощо [292, с.37].

Метод змагання у правовиховній роботі дає змогу створити атмосферу здорового суперництва, рівняння на лідерів, стимулювання співпраці між усіма учасниками правовиховного процесу, а також, що є однією з найголовніших умов, забезпечує згуртованість, взаємоповагу та взаєморозуміння у колективі.

Метод спостереження передбачає цілеспрямовану, систематичну та системну діяльність відповідно до попередньо розроблених планів чи програм, фіксацію тих явищ, феноменів, які цікавлять педагогів, керівників, інших учасників правовиховного процесу, з метою їх обробки, дослідження, аналізу й подальшого використання у практичній правовиховній діяльності. Оскільки завданням нашого дослідження не є розгорнутий аналіз усіх прийомів та засобів діяльності у структурі механізму правового виховання, зазначимо, що засоби правового виховання – це все те, що безпосередньо використовується суб'єктами системи правового виховання з метою забезпечення її оптимального функціонування. До цих засобів можна віднести сукупність матеріальних і духовних конструкцій, прийомів, стимулів тощо, які використовуються безпосередньо для забезпечення того чи іншого конкретного аспекту правового виховання. Кожний елемент політико-правової системи має у своєму арсеналі власні засоби, опрацювання яких належить до прикладних галузей знань [292, с. 38].

Застосування методів правового виховання залежить від цілей, завдань, видів правовиховної діяльності, вікових груп вихованців, їх особистісних, педагогічних, психологічних якостей, умов і місця організації правового

виховання. Методи правового виховання мають педагогічну, психологічну, етичну спрямованість, передбачають різні способи впливу на свідомість і поведінку працівників ОВС.

Слід констатувати, що правовому вихованню завадять такі чинники, як низький рівень правосвідомості більшості працівників ОВС, правовий нігілізм, високий рівень корупції та інших правопорушень, деформація професійної правосвідомості, неефективна правовиховна робота відповідних державних органів та юридичних служб, самоусунення низки інститутів громадянського суспільства від правового виховання, неефективні форми залучення інститутів громадянського суспільства до правовиховної діяльності, недосконалість форм, методів, засобів правовиховної діяльності тощо. На ефективність правового виховання впливають соціальні витрати перехідного періоду, а також наслідки ринкових перетворень, зокрема, прагнення до збагачення, наживи, матеріального достатку, що призводить до духовного зубожіння, кризи духовного життя. Як зазначається в літературі, нині «спостерігається невисокий рівень правової свідомості, на який впливає ідеологію ринку» [299, с. 139]. У процесі переходу до нової економічної системи через відсутність нової концепції правового виховання утворився певний вакуум у сфері правосвідомості працівників ОВС. Цей вакуум був стихійно заповнений ідеологією неконтрольованого, неорганізованого, нерегульованого ринку. Зрештою, свідомість працівників ОВС стали поступово заповнювати установки і переконання, що суперечать національним традиціям.

На формуванні правового виховання працівників ОВС негативно позначаються різкі зміни у правовій свідомості, швидка, не зрозуміла зміна правових цінностей, різкий стрибок від соціалістичної правової системи до постсоціалістичної. Як зазначає В. А. Туманов: коли суспільство відмовилося від тоталітарних методів неправового державного управління і спробувало стати на шлях правової держави, а скуті раніше в політичному і економічному плані люди отримали більш-менш реальну можливість користуватися правами і свободами, одразу стали відчутними низький рівень правової культури

суспільства, десятиліттями пануюча у ньому зневага до права, її недооцінка [270, с. 52]. Сучасне суспільство стикається з багатьма протиріччями у сфері правового виховання, зокрема між зростанням духовних запитів громадян і реальними можливостями для їх задоволення, які пояснюються глибиною і тяжкістю деформацій минулих років, занедбаністю справ у різних сферах економіки та соціального життя, у тому числі і в правовій сфері [116, с. 495]. Внаслідок цього у правовому вихованні відсутні незаперечні норми і цінності, а в свідомості багатьох людей змішалися такі поняття, як «добро» і «зло», «правомірне» і «неправомірне», «законне» і «незаконне», «справедливе» і «несправедливе»; істотно знецінені такі поняття, як «милосердя», «порядність», «правда» [116, с. 495].

На формування правового виховання працівників ОВС вирішальний вплив, з одного боку, мають рівень суспільної та індивідуальної правової культури, профілактика правопорушень, зміцнення законності, правопорядку і державної дисципліни, захист прав особистості, масова просвіта та правове виховання населення, підготовка юридичних кадрів, продумана правова реформа. З іншого боку, рівень правового виховання залежить від матеріальних (економічних) умов життя суспільства і його складових, що може мати вирішальне значення для його підвищення або, навпаки, зниження [116, с. 496].

Негативний вплив на правове виховання працівників ОВС мають різні форми деформації правосвідомості: правовий інфантилізм (перекручена правосвідомість внаслідок недостатності правових знань); правовий нігілізм (усвідомлене ігнорування вимог закону); перетворення свідомості (заперечення закону за мотивами користі, жорстокості, жадібності) [11; 12, с. 482–483], а також деформована правосвідомість, що переходить у злочинну установку [237, с. 403].

Один лише факт володіння правовими знаннями не є показником необхідного рівня правового виховання. Якщо у працівника не вироблені достатні і стійкі правові переконання і звичка правомірної поведінки, то не буде жодної користі від правових знань. Саме відсутність стійких правових переконань

і звичок призводить до того, що на шлях вчинення злочинних діянь йдуть навіть працівники правоохоронних органів.

Динаміка загального рівня злочинів за участю співробітників ОВС відтак відповідає закономірностям, за якими змінюється рівень злочинності на території України. Цей взаємозв'язок загалом має сталу тенденцію, за винятком 2006–2008 років, коли кількість засуджених працівників ОВС зросла в результаті активної протидії МВС України цим негативним явищам [115].

Вивчення стану справ на місцях та аналіз статистичних даних засвідчують, що в органах і підрозділах внутрішніх справ і надалі є непоодинокі випадки, коли окремі працівники перевищують службові повноваження, зраджують інтересам служби, вчиняють посадові та інші злочини й потрапляють на лаву підсудних.

2014 року судами визнано винними та засуджено 260 (2013 – 366) колишніх працівників ОВС, із них за злочини, вчинені у 1991–2012 роках, – 147, у 2013 – 69 та 2014 – 44 особи. Зокрема, у м. Києві – 31, Харківській області – 18, Дніпровській та Донецькій – по 16, Київській, Кіровоградській, Одеській, Рівненській, Хмельницькій областях – по 11.

Найбільше притягнуто до кримінальної відповідальності працівників карного розшуку – 52, дільничних інспекторів – 45, слідства – 32, боротьби з незаконним обігом наркотиків – 24, служби боротьби з економічною злочинністю – 15.

Більшість з-поміж засуджених (199, або 76,5%) становлять особи віком до 35 років та особи, які прослужили в ОВС до 15 років (207, або 79,6%) й мали вищу юридичну освіту (145, або 55,7%)

Працівники вчиняють злочини здебільшого у сфері службової діяльності, за які засуджено 190 осіб, або 73,1% від їх загальної кількості, у тому числі за одержання неправомірної вигоди – 71, зловживання владою – 50, перевищення влади – 46, службову недбалість – 12, службове підроблення – 7.

Крім того, 20 працівників засуджено за злочини, пов'язані з незаконним обігом наркотичних засобів, 16 – дорожньо-транспортні пригоди, 7 –

спричинення тілесних ушкоджень, 5 – хуліганство, 3 – крадіжки, 2 – вбивство.

Наведені дані свідчать, що деформація правосвідомості, спотворене уявлення про правові цінності, відсутність позитивних правових переконань і звичок, попри знання законодавства і правову обізнаність, негативно позначається на правовому вихованні.

В. В. Стреляєва наголошує, що нині громадяни не сприймають закони як раціональні і справедливі, а розглядають як приписи авторитетної особи – держави – і виконують через повагу до неї. Подібні уявлення існують поряд із уявленнями про бездіяльність, неефективність та корумпованість державного апарату, а також із відсутністю страху перед негативними наслідками у разі порушення закону. Все це призводить до небажання підкорятися вимогам закону [245, с. 92].

Суперечності і прогалини у законодавчих актах, використання у них понять і термінів є складними для сприйняття, очевидні недоліки у доборі мовних елементів для оформлення текстів законів завадять належному осмисленню законодавчих актів. Від якості законів, їх доступності та зрозумілості для населення залежить формування його правосвідомості та правової культури. І. А. Ільїн із цього приводу зазначає: необхідно наблизити право до народу, щоб зміцнити масову правосвідомість, щоб народ розумів, знав і цінував свої закони, щоб він добровільно дотримував свої обов'язки і заборони, розумно користувався своїми повноваженнями» [68, с. 31]

Надшвидкі темпи правотворчої діяльності випереджають процес їх усвідомлення населенням країни загалом та працівниками ОВС зокрема, а відтак і освітній процес, в результаті чого часто виникає проблема оновлення навчального матеріалу. Численні зміни положень чинних законів та інших нормативних правових актів позначаються на процесі їх реалізації. Це призводить до певних проблем у сфері правозастосовної діяльності, до відставання професійної правосвідомості працівників ОВС від високих темпів правотворчості. Тому є потреба суттєвого й оперативного коректування освітнього і правозастосовного процесу, спрямованого на підвищення рівня правових знань сучасних представників

правоохоронних органів.

З-поміж завдань правового виховання – це спрямоване на подолання негативного впливу правового нігілізму, яке як властивість суспільної, групової та індивідуальної свідомості має різні форми прояву: від байдужого ставлення до ролі і значення права через недовіру до його потенційних можливостей до повної зневіри у ньому і, відповідно, негативного ставлення до права [257, с. 558–563]. Нехтування законністю і правопорядком, збільшення кількості правопорушень, бездіяльність, свавілля, бюрократизм, тяганина, корупція та інші негативні явища у діяльності державних, особливо правоохоронних, органів, сприяють поширенню правового нігілізму.

Зрозуміло, в умовах правового нігілізму важко виховувати у свідомості працівників ОВС позитивне ставлення до цінностей правової культури (права людини, верховенство закону, законність, правопорядок та ін.). Правовий нігілізм створює перешкоди на шляху формування правової культури. Тому подолання форм прояву правового нігілізму є затребуваною метою правовиховної діяльності серед працівників ОВС задля формування їх правової культури.

Зазначені обставини актуалізують соціальну цінність правового виховання в сучасному суспільстві, його роль у формуванні правової культури та правосвідомості працівників ОВС. Правове виховання є найбільш ефективним засобом подолання деформації правосвідомості та правового нігілізму. Це важливе джерело поширення позитивної правової інформації в суспільстві, підвищення правової інформованості людей, виховання у них почуття поваги до права і закону, до прав і свобод людини, формування у свідомості членів суспільства правових переконань, цінностей, установок, звичок. Правове виховання є також засобом подолання правового ідеалізму або романтизму, яке формується внаслідок надмірної переоцінки ролі і можливостей права і закону, віри громадян у «ідеальні закони», нібито здатні вирішити всі проблеми повсякденного життя, а також поширення утопічних ідей і вчень, уповань виключно на закони. Правовий романтизм сприяє спотвореному відображенню у свідомості людей реальної правової дійсності,

що суперечить споконвічній меті правового виховання щодо адекватного сприйняття правового життя.

Правове виховання працівників ОВС слугує також цілям формування повноцінної правосвідомості, подолання її суперечливості і незавершеності, обумовлених проблемами перехідного періоду, зокрема порушенням єдиного духовно-правового простору внаслідок відкидання колишніх правових цінностей і неоднозначного ставлення до нових, запозичення цінностей західної правової культури на шкоду національній правовій культурі.

Різка зміна стійких правових цінностей має сильний психологічний вплив на особу правоохоронця, змушує його у примусовій формі змінювати власний погляд на правову картину світу. Відтак нездійснені надії на ці зміни, на нові правові цінності, а також внаслідок цього накопичені щоденні проблеми облаштування життя призводять до зниження довіри працівників ОВС до права і закону, інших правових цінностей (справедливості, добропорядності й ін.) і, найгірше, до занепаду уявлень працівників ОВС про власну цінність. За такого психологічно й емоційно пригніченого стану працівники ОВС неадекватно сприймають заходи з правового виховання. Формуються байдужість або недовіра до правових заходів впливу. На характер і результативність правового виховання і, відповідно, рівень правосвідомості та правової культури вирішальний вплив мають також особливості правового менталітету. Відтак правове виховання у взаємозв'язку з усіма іншими видами соціального виховання покликане сприяти адаптації особистості за постійно змінних соціально-економічних, політичних і духовно-культурних умов.

Правове виховання пронизує процес формування правової культури і правової свідомості працівників ОВС. Від рівня правової вихованості залежить рівень їх правової культури. Ефективність правового освіти і навчання є запорукою формування правової культури суспільства. Сучасне правове виховання покликане довести до свідомості кожного працівника ОВС якісні характеристики права, правові цінності, ідеї та положення. Важливу роль у цьому виконують правова інформованість на основі використання сучасних інформаційних технологій, вироблення нових форм, засобів, методів правового виховання, а

також рівень теоретичних розробок розуміння права, якість наукових теоретико-правових досліджень. Наукові дослідження ролі і цінності права в житті суспільства мають принципове значення для налагодження ефективної, науково обґрунтованої системи правового виховання та формування правової культури. Право має потужний виховний потенціал. Правові цінності слугують основними каналами правового виховання. Відтак виховна роль права загалом є очевидною [208; 30].

Удосконалення традиційних форм і методів правового виховання, їх адаптація до змін, вироблення більш ефективних форм, засобів, методів правової інформованості працівників ОВС – вимога сьогодення.

У процесі правового виховання працівників ОВС важливу роль виконують різні засоби, а практика вирішення окресленого завдання виробила різноманітні форми діяльності. Засобами правового виховання є все те, за допомогою чого здійснюється цілеспрямований вплив на свідомість, волю і поведінку працівників ОВС або за допомогою чого передається інформація про право та інші чинники, що мають юридичне значення, що впливає на формування активної правової позиції працівників ОВС як індивідів.

До засобів правового виховання належать: правова пропаганда, правове навчання, юридична практика, самовиховання. Основу застосування всіх засобів становить правова інформованість, що передбачає передачу, сприйняття, перетворення й використання інформації про право і практику його реалізації. Особливе місце тут посідає проблема «правового мінімуму», якогось обов'язкового рівня знання права (рівня правової обізнаності), яким повинен володіти кожен громадянин будь-якого суспільства незалежно від його соціального статусу. Диференціація підходу щодо застосування цих засобів повинна здійснюватися, щонайменше, стосовно чотирьох основних груп: законослухняні громадяни, засуджені, потенційні й реальні правопорушники і юристи-професіонали.

Свого часу Ш. Монтеск'є писав, що для людства немає нічого важливішого, аніж правосуддя. Тому виховання пошани до суду й розуміння

необхідності вирішувати всі конфлікти в суді є необхідним компонентом у змісті стійко позитивного ставлення до практики реалізації права [292, с. 38].

Нарешті, слід зауважити на такому засобі, як самовиховання, яке є найбільш ефективним для формування правосвідомості всіх суб'єктів права. Самовиховання полягає у формуванні в кожного глибокої поваги до права, потреби чітко слідувати правовим приписам шляхом самонавчання, самостійного аналізу правової дійсності й особистої практики.

На основі такого розуміння засобів правового виховання працівників ОВС до них належать: а) діяльність державних органів, установ та громадських об'єднань; б) теле- і радіомовлення; в) друковані видання; г) кіно; г) література; д) мистецтво; е) засоби наочної пропаганди та агітації.

Діяльність державних органів, установ та громадських об'єднань. Для формування правосвідомості та подолання правового нігілізму серед працівників ОВС насамперед необхідна налагоджена співпраця між органами державної влади, установами та іншим формуваннями, які згідно з Конституцією України (ч. 2 ст. 3) повинні гарантувати «утвердження і забезпечення прав і свобод людини». Водночас важливу роль у правовому вихованні має спільна мета спільної діяльності різних громадських об'єднань. Навіть за відсутності у державі економічних передумов і достатньо розвинених механізмів цілеспрямованого впливу на правову свідомість працівників ОВС вона (мета) має бути спрямована на потенціал суспільства в особі його громадських об'єднань. Відповідно до ч. 1 ст. 1 Закону України «Про громадські об'єднання» громадські об'єднання – це добровільне об'єднання фізичних осіб та/або юридичних осіб приватного права для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних, та інших інтересів [171].

З-поміж цих організацій можна виокремити групу громадських об'єднань, для яких діяльність зі захисту порушених прав громадян є основною метою. Їх можна назвати правозахисними у прямому сенсі цього слова. Крім того, безумовно, йдеться і про громадські об'єднання неюридичного профілю, які

повинні бути не тільки джерелом інформації про права людини, але й сприяти усвідомленню та виробленню поваги до права як такого шляхом законного здійснення своєї діяльності. Вони повинні розвивати правосвідомість працівників ОВС і позитивно на неї впливати, формуючи позитивну думку громадськості про право.

Телемовлення та радіомовлення, органічно поєднуючи змогу почути і побачити з можливістю прокоментувати, що відбувається, викликає почуття співпереживання, зумовлюючи певні почуття: задоволеності позитивним або обурення з приводу чужого способу життя чи явищ і, відтак, активізує життєву позицію особистості. Воно – єдиний із усього арсеналу засіб передачі інформації, що дає змогу: по-перше, поєднувати наочність і пряму трансляцію з місця події; по-друге, забезпечити глядацьку повсюдність.

За сучасних умов майже усе населення України має доступ до теле- і радіомовлення, яке, виконуючи різноманітні соціальні функції, здатне виступати як правовий лекторій та замінити інші форми правового виховання. Теле- і радіопередачі на правову тематику можна поділити на чотири основні групи: інформації, бесіди, репортажі, інтерв'ю. Поряд із повсякденною передачею поточної інформації правового характеру за допомогою радіо здійснюється прямий правовиховний вплив на свідомість, волю і поведінку мільйонів людей.

Друковані правові видання у демократичному суспільстві повинні розвиватися на принципах масовості та правдивості, що дає змогу використовувати їх як важливий засіб правового виховання. Основними напрямками використання друкованих видань як засобу правового виховання повинні бути:

- пропаганда чинного законодавства;
- інформування про діяльність законодавчої, виконавчої та судової влади, зокрема правоохоронних органів;
- інформування про діяльність громадських об'єднань та самоврядних організацій у сфері зміцнення законності та правопорядку;

- поширення передового досвіду правової роботи;
- правова хроніка.

Ознайомлення з друкowanими періодичними виданнями правового спрямування дає змогу кожному правоохоронцеві ґрунтовно розібратися у правовій інформації шляхом неодноразового прочитання і повторення прочитаного, сприяє розвитку його аналітичних здібностей, допомагає «відчутти і виробити особисте ставлення до прочитаного, а низку моментів і запам'ятати».

За формування демократії в Україні значним попитом користуються журнали, зібрання нормативно-правових актів та офіційних документів, міжвідомчі збірники, щорічні наукові праці, газети та деякі інші видання правового характеру. Це, зокрема: «Відомості Верховної Ради України», «Офіційний вісник України», «Бюлетень законодавства і юридичної практики України», «Юридична Україна», «Право України», «Юридичний вісник України», а також газети «Урядовий кур'єр», «Голос України» і журнал «Іменем закону».

Нині не існує жодного аспекту функціонування права, який би не був відображений у пресі. Преса несе в маси інформацію з усіх питань, пов'язаних із правом. Це – опублікування нормативно-правових актів, виклад їх змісту, коментарі до законодавства, спеціальні роботи з усіх питань теорії права і практики його реалізації, відповіді на запитання читачів, критичні матеріали, правова хроніка.

Для значної кількості працівників ОВС друкowanі правові видання є одним із головних засобів отримання правової та іншої інформації, пов'язаної з правовим вихованням.

Кінофільми. У процесі правового виховання кінофільми (документальні фільми на правові теми, а також правові хроніки та інші кіно сюжети) можуть широко використовуватися як засіб виховного впливу шляхом показу художніх та. Однак останніми роками кінематографа все частіше цікавлять теми моралі та права.

В. С. Бігун аналізує кінематографічні образи права, прав людини та

правосуддя, констатує, що художня парадигма права в популярній культурі яскраво відображається у, так званих, юридичних фільмах – фільмах про право і правників. Такі теми, як «право», «правники» і «правосуддя» відображені в юридичних фільмах у різних контекстах, зокрема: свобода волі як основа юридичної діяльності, особистість як гарантія правопорядку та правосуддя, суд совісті як вищий суд, обвинувачення судовій системі, «суд на суддями», реалії правосуддя, потойбічного права та юридичної кар'єри. Окрему увагу дослідник приділяє фільмам на юридичну тематику, що розкривають внутрішній світ юриста, висвітлюючи приховану алхімію життя права через життя правника, його численні дилеми. Це, зокрема, такі: право постає не лише загальнообов'язковими писаними правилами, які існують і діють у певний втаємничений чи відкритий спосіб, але й залежать від людських стосунків («Читач»), підходів до вирішення моральних дилем («Адвокат диявола», «Довга, довга справа»), характеру людини, особистості («Сократ», «Ганді», «Людина на всі часи»). Ідеальні та реальні образи права в юридичному кіно синтезуються, утворюючи певну синергію, що досягається глядачем фрагментами – через кожний юридичний фільм. Цей вимір юридичного кіно функціонально багатоаспектний: антропологічний (людиномірний), гносеологічний (пізнавальний), аксіологічний (ціннісний), онтологічний (буттєвий) чи інший. Він відображає макро- та мікросвіт життя права: воно наче живе власним окремим життям, невід'ємною частиною якого водночас є життя кожного правника як людини [18, с. 196–197].

Варто зазначити, що попри безмежні можливості кіно як засобу передачі інформації морально-правового характеру, у сучасному процесі правового виховання воно використовується недостатньо ефективно.

Важливим засобом виховного впливу на формування і функціонування особистості працівника ОВС є політична, науково-популярна, юридична та художня *література*. У політичній літературі розкривається роль вітчизняного права в закріпленні, функціонуванні та розвитку політичної системи вітчизняного суспільства, політичне значення правової основи державного і суспільного життя демократичного суспільства, значення права для охорони та всебічного розвитку

демократії та самоврядування народу, у підвищенні політичної активності населення. У юридичній – публікуються тексти нормативно-правових актів, науково-практичні коментарі до них, наукові праці з усіх галузей права, аналізується практика правового регулювання і в його межах практика реалізації права у процесі діяльності органів держави, громадських об'єднань, посадових осіб і в поведінці громадян. Значну роль у вихованні поваги до закону відведено науково-популярній літературі з політичних і морально-правових проблем. Науково-пізнавальне значення має також художня література, мета якої найперше підтримувати звичаї свого часу. Впливаючи на почуття і поведінку людей через систему художніх образів, література постає як ефективний засіб правового виховання працівників ОВС.

Засоби наочної пропаганди і агітації. У масово-політичній та агітаційній роботі широко використовується багатий арсенал наочних засобів. До найбільш поширених із них належать: плакати, гасла, транспаранти, діаграми, фотогазети, стенди. Відповідно, меншою мірою використовуються картини, макети, схеми, тематичні панно та альбоми.

В епоху інформаційних технологій вагому роль у правовому вихованні виконують *засоби масової інформації*. Однак діяльність ЗМІ неоднозначна і залежить від якості правової інформації. Коли ЗМІ переслідують власні вузько корпоративні інтереси, намагаються вгодити інтересам певних, в основному, впливових, політичних сил (олігархів, владних структур тощо), то цілком очевидно, що спотворюється правова дійсність, об'єктивність правової інформації ставиться під сумнів. Відтак частина правової інформації стає невисвітленою або проігнорованою внаслідок прагнення ЗМІ до сенсаційних новин.

Загалом засоби масової інформації можуть мати і позитивний, і негативний вплив на рівень правової культури і якість правового виховання. Як стверджує Б. К. Мартиненко, в суспільстві, в якому немає належного уявлення про дійсний зміст цінностей, свобода пов'язується швидше зі свавіллям, свобода слова нерідко набуває маніпулятивного характеру. Це може спричинити негативні

наслідки, оскільки саме ЗМІ мають потужний вплив на суспільну свідомість [116, с. 495–496].

2.4 Особливості правового виховання працівників ОВС в зарубіжних країнах

Аналіз зарубіжного досвіду правового виховання співробітників поліції все більш широко застосовується у процесі організації виховної роботи з працівниками ОВС. Це зумовлено тим, що, попри реалізовані реформи, діяльність вітчизняної поліції не завжди відповідає необхідним вимогам і потребує подальшого вдосконалення. Певні орієнтири в цьому напрямі можна отримати на основі досвіду зарубіжних колег.

У деяких країнах окреслена проблема пов'язана з докорінною реорганізацією поліцейських служб, зміною їх функцій. Поліція перетворюється з державної структури, спрямованої на протидію порушенню законів, на організацію, що служить населенню в широкому сенсі, постійно контактує з ним. Тому офіцери поліції потребують ґрунтовних правових знань та оволодіння навичками правової поведінки [29].

Найбільший, порівняно з іншими країнами, досвід у сфері організації та професійної правової підготовки керівних кадрів поліції накопичено в США. Сполучені Штати були першою країною, що почала на фаховому рівні здійснювати професійну підготовку управлінських кадрів поліції у вищих освітніх установах, і досі вони значно випереджають інші країни за масштабами діяльності у цій галузі. Зокрема, всі керівники вищої ланки Канади традиційно проходять навчання та підвищення кваліфікації у США (в канадській відомчій системі професійної підготовки співробітників поліції відсутній третій – вищий рівень). Серед старшого начальницького складу поліції країн Близького Сходу й Африки більшість здобуває освіту та управлінську професійну підготовку в США. У Центральній і Східній Європі за допомогою американців організована і функціонує низка освітніх установ і

курсів із професійної підготовки поліцейських управлінців. Американські технології застосовують у професійній підготовці багатьох країн, вони займають у світі домінуюче становище [85].

Сучасна система професійної підготовки кадрів поліції, що склалася практично у всіх європейських країнах, охоплюють:

1-й рівень – первинне навчання вступників на службу до поліції у навчальних центрах, академіях та інших спеціальних навчальних закладах, за правило, територіальних поліцейських органів. Цей рівень відповідає повному загальноосвітньому й/або початковому рівневі професійної освіти, але може бути і вищим;

2-й рівень – багатoproфільна підготовка поліцейських різних спеціальностей, середнього керівного складу поліції у відомчих освітніх установах або навчальних центрах під егідою центральних (федеральних) органів поліцейського управління. Цей рівень зазвичай відповідає ступеню бакалавра або трохи нижчому;

3-й рівень – підготовка управлінських кадрів поліції, старших і вищих офіцерів у поліцейських академіях, навчальних центрах або інших відомчих освітніх установах. Мінімальним тут зазвичай є диплом бакалавра, а максимальними – диплом магістра або будь-який учений ступінь (фундаментальну наукову освіту).

Паралельно з основними рівнями професійної освіти/підготовки діє встановлена законодавством широка багатoproфільна мережа додаткової освіти або, як її називають у всьому світі, післядипломної освіти: тобто підвищення кваліфікації, удосконалення та перепідготовки поліцейських кадрів, яка функціонує і на базі поліцейських навчальних закладів, і у формі службової підготовки безпосередньо на місцях. Професійна підготовка керівників поліції під час проходження служби стає в Європі основним елементом політики формування функціонерів поліції вищої ланки. Так, у Франції система підвищення кваліфікації керівників поліції в процесі їх служби організована і функціонує на основі Реформи поліцейського навчання, реалізованої у червні

1979 року. (Директива МВС Франції 365/79). У Європі, крім можливості отримати відомчу освіту, все більше поліцейських відряджаються до загальногромадянських університетів, інститутів, коледжів (або виявляють бажання навчатися у них). Почастішали випадки прийому на роботу у поліції людей, які вже мають одну або, навіть, дві вищі освіти, кандидатські та докторські ступені [85].

У європейських вишах, що готують поліцейських, правове виховання розглядається у взаємозв'язку з іншими компонентами діяльності поліцейської організації, що охоплює і професійну підготовку кадрів. Керівники та викладачі поліцейських вишів Європи дотримуються концепції постійного і безперервного правового навчання у процесі професійного навчання співробітників поліції на всіх етапах їх навчання і професійної кар'єри.

Елементи системи правого виховання в європейських поліцейських вишах охоплюють більшість курсів на всіх етапах навчання – початковому, пролонгованому і спеціалізованому. Правове виховання офіцерів поліції в Австрії, Бельгії, Греції, Угорщині, Норвегії, Іспанії, Португалії, Швеції, Фінляндії, Великобританії – це безперервний процес, який починається з початкового етапу професійної підготовки; на провідних етапах вводяться спеціалізовані курси для старших офіцерів поліції [141].

У багатьох європейських вищих навчальних закладах поліції діє підхід, що інтегрує правові принципи та методики професійного навчання співробітників поліції в єдиний процес. Організаційна структура правового виховання в європейських поліцейських академіях і коледжах, як здається на перший погляд, складається стихійно, залежно від низки чинників, які впливають на організацію правового виховання і обумовлюють, яку саме організаційну модель буде обрано.

Виокремимо специфіку сучасного етапу професійного виховання поліцейських кадрів Європи:

– у навчанні особливу увагу приділяється правам людини і співробітництва з низкою правозахисних організацій і європейських, і

міжнародних;

– ураховуються особливості роботи поліції в мультиетнічному суспільстві. Національний склад Європи стрімко змінюється, і реальністю сьогодення стають молодіжні антиглобалістські та етнічні рухи. Поліції доводиться працювати за нових умов мультиетнічного суспільства і протестантських молодіжних рухів;

– у зв'язку з широким упровадженням комп'ютерних технологій та Інтернету з'явилася можливість здійснювати дистанційне навчання офіцерів поліції і, зокрема, дистанційно навчати їх поліцейської етики (Іспанія, Італія, Норвегія, Швеція, Фінляндія).

Свідченням посилення інтеграційних процесів, і у сфері поліцейської діяльності, і з питань поліцейського освіти в Європі, а також плідної міжнародної співпраці європейських поліцейських організацій стало прийняття 2001 року після багаторічного широкого обговорення в Європі та використання його як загального нормативно-орієнтованого документа для поліцейських Європи Європейського кодексу поліцейської етики (далі – ЄКПЕ). За його впровадженням у практику правоохоронних органів і його дотриманням стежить Рада Європи, яка створила для цієї мети спеціальну комісію.

На основі ЄКПЕ власні кодекси офіцера поліції були вироблені у країнах, що не мали раніше подібних документів. Форсування роботи у цій сфері і формування своїх кодексів поліцейського в деяких країнах також свідчить про інтеграційні процеси щодо вирішення проблеми впровадження поліцейської етики у діяльність поліції і правове виховання співробітників поліції на всіх етапах навчання. Більшість принципів ЄКПЕ знайшли відображення і в національних кодексах: повага до основних прав і свобод особистості; презумпція невинуватості; право на життя; неупередженість, прозорість, чесність, ввічливість, справедливість, відповідальність, розсудливість, підпорядкування закону; рівність перед законом, об'єктивність, необхідність та виваженість, непідкупність та повага до суспільства.

Водночас, попри те, що ЄКПЕ є вкрай важливим документом для правового виховання у поліцейському середовищі, проте ухвалення цього Кодексу не

означає, що проблема правового виховання співробітників поліції вже вирішена.

Оскільки правове виховання поліцейських – це безперервний процес, то воно охоплює і подальше використання зазначеного Кодексу в поліцейській практиці, а також постійний контроль за дотриманням Кодексу.

Застосування ЄКПЕ започаткувало стандартизацію правовиховної діяльності поліції, а також педагогічної діяльності поліцейських академій і коледжів у правовому вихованні курсантів поліції на загальноєвропейському рівні. Важливість Кодексу обумовлена і подібними умовами роботи поліції в Європі ХХІ століття, і єдиними вимогами до роботи поліції на європейському просторі [141].

Як уже зазначалося, зарубіжний досвід активно використовується під час підготовки та організації правовиховної роботи майбутніх і вже діючих співробітників вітчизняної поліції. Комплекс заходів щодо використання зарубіжного досвіду передбачає:

– організацію планомірного, систематичного й оперативного інформування керівництва, професорсько-викладацького і слухацького складу, наукових працівників, а також усіх зацікавлених співробітників органів внутрішніх справ (інформування, публікація, переклад, розсилка, надання матеріалів про закордонний досвід) про виконані дослідження або зарубіжні правові досягнення, а також про сучасний стан і тенденції розвитку правового виховання працівників ОВС;

– використання порівняльно-педагогічної методології, комплексу методів і методики під час вивчення зарубіжного досвіду правового виховання працівників ОВС і оцінки його якості: широке практикування експериментів із адаптації зарубіжного досвіду до наших умов;

– обов'язкове введення матеріалів про закордонний досвід виховання працівників ОВС у систему підготовки та підвищення кваліфікації науково-педагогічних кадрів освітніх установ МВС.

Водночас не можна бездумно переймати педагогічний досвід якої-небудь країни у вітчизняних умовах через відмінності чинників, що визначають особливості виховання. Щоб мінімізувати ризик негативних наслідків

необґрунтованого перейняття зарубіжного досвіду, доцільно дотримуватися певних умов його вивчення, оцінки та використання. Це, зокрема:

– всебічний аналіз соціально-економічного та культурно-історичного середовища функціонування поліцейських систем, досвід яких передбачається застосувати;

– аналіз правових та концептуальних основ функціонування правоохоронних органів та освітніх систем України і тих країн, досвід яких вивчається з метою подальшого використання;

– аксіологічний аналіз освоюваного досвіду: визначення, наскільки він актуальний у конкретній ситуації, чи відповідає загальній концепції розвитку системи органів внутрішніх справ;

– прогнозування, наскільки конкретний зарубіжний досвід може бути ефективним у діяльності органів внутрішніх справ або освітньому закладі і за яких умов (організаційних, матеріальних, кадрових та ін.);

– теоретичне обґрунтування необхідності і послідовності здійснення впровадження зарубіжного досвіду;

– урахування особливостей вітчизняного національного менталітету і правових традицій за впровадження зарубіжного досвіду правового виховання.

Висновки до розділу 2

1. Правове виховання працівників ОВС має певну специфіку в системі правового виховання загалом. Правове виховання пересічного громадянина та працівника ОВС через об'єктивні умови не може бути тотожним та збігатися за змістом.

Правове виховання – це один із напрямів роботи у системі виховної діяльності ВНЗ, що має власний зміст і завдання, які визначають перспективи професійної діяльності випускника ВНЗ – працівника органів внутрішніх справ. У межах навчального процесу правове виховання майбутніх працівників ОВС – це

педагогічний процес, спрямований на формування цінностей і самосвідомості курсанта як суб'єкта професійної діяльності на початковому етапі.

Правове виховання працівників органів внутрішніх справ – це цілеспрямований і систематичний процес формування через систему правових знань, поглядів, уявлень, установок, орієнтацій правової свідомості, культури та правомірної поведінки, що сприяє дотриманню працівниками органів внутрішніх справ правових норм і захисту прав та свобод людини і громадянина.

Зміст правового виховання працівників ОВС – це набуття професійних правових цінностей, формування ставлення до правоохоронної діяльності, усвідомлення себе як правоохоронця, оцінка власних професійних здібностей крізь призму правових принципів (справедливості, рівності, свободи, гуманізму, добросовісності, законності) та формування ставлення до себе як професіонала.

Ціннісний аспект правового виховання працівників ОВС має важливе значення для здійснення правозастосовної діяльності. Це сприяє перетворенню раціональних елементів (правові знання, навички та вміння) на правові цінності та переконання, а останні на такі складні поведінкові компоненти, як правові установки і орієнтації, які значною мірою зумовлюють психологічний стан готовності до правозастосовної діяльності з вирішення конкретних правових ситуацій.

Особливості правового виховання працівників ОВС: формує шанобливе ставлення до права, закону, до практики його застосування; має практичний вимір, адже працівники ОВС не тільки знають основні принципи, норми права, але і використовують їх у правозастосовній діяльності; переконаність у необхідності неухильного дотримання права; сприяє здійсненню активних правомірних дій щодо захисту прав і свобод громадян; впливає на різні сфери життєдіяльності працівників ОВС; за функціональною ознакою має пізнавальне, оціночне і регулятивне значення.

2. Правове виховання працівників ОВС в Україні не зводиться лише до передання фахових умінь і навичок, а також на формування і розвиток у цих осіб моральності, правосвідомості, правової культури. Саме тому для детального з'ясування усіх аспектів правового виховання працівників ОВС ми розглянули нормативно-

правові особливості цього процесу, основу якого становлять правові акти, відповідно до положень яких відбувається процес правового виховання працівників ОВС. Відтак нормативно-правове забезпечення правового виховання працівників ОВС в Україні – це сукупність нормативно-правових актів, що визначають мету, завдання, принципи, функції, форми і методи правового виховання працівників органів внутрішніх справ.

3. Механізм правового виховання працівників ОВС слід розглядати як систему суспільних інститутів і взаємодій, організованих спеціальними суб'єктами з метою досягнення оптимально можливого результату виховного впливу суб'єкта правового виховання на працівників ОВС, для формування у них правосвідомості і високої правової культури з використанням специфічних правових засобів.

4. Правове виховання має власну мету та завдання, вирішення і досягнення яких сприяє формуванню правової культури та правосвідомості працівників ОВС. Правове виховання працівників ОВС спрямоване на поширення серед них правових ідей і теорій, правової інформованості та формування позитивного, ціннісного ставлення до права і закону, соціальної позиції про явища правового життя, виховання правових переконань, мотивів тощо. У процесі правового виховання працівники ОВС отримують необхідні знання про досягнення правової культури, про закони та інші нормативно-правові акти, міжнародні правові акти, права і свободи людини, правомірну поведінку, соціальну цінність права у життєдіяльності суспільства, у зміцненні законності та правопорядку.

5. Суб'єкти правового виховання працівників ОВС – державні органи, громадські організації, соціальні групи, посадові особи та громадяни, котрі спрямовують свою діяльність на розроблення і реалізацію заходів, пов'язаних з правовим вихованням працівників ОВС.

У першу чергу суб'єктом правового виховання є передусім держава, що формулює юридичні норми і проявляє зацікавленість у їх виконанні працівниками. Активна роль (суб'єктність) держави відтак не має характеру особистісного, але визначається в межах тієї ж суб'єктності. Здійснюючи правове виховання

працівників ОВС, держава як головний суб'єкт цього процесу має бути прямо зацікавлена в тому, щоб вони (працівники ОВС) мали найширший спектр знань і уявлень у сфері державно-правової дійсності.

Органи державної влади в межах своїх повноважень у сфері правового виховання працівників ОВС України:

– забезпечують реалізацію державної політики у сфері правового виховання працівників ОВС України;

– здійснюють управління і контроль у сфері правового виховання працівників ОВС України;

– затверджують доктрину правового виховання працівників ОВС України;

– забезпечують функціонування закладів освіти, що здійснюють правове виховання працівників ОВС України;

– організовують підвищення кваліфікації і перепідготовку кадрів у сфері правового виховання працівників ОВС України;

– здійснюють інформаційне забезпечення у сфері правового виховання працівників ОВС України;

– здійснюють інші повноваження у сфері правового виховання працівників ОВС в Україні.

Варто зазначити, що правове виховання працівників ОВС має специфічну систему суб'єктів, яка тісно пов'язана зі системою професійної підготовки працівників ОВС.

Суб'єктами здійснення виховної роботи в ОВС є:

– керівники органів і підрозділів – щодо безпосередньо підпорядкованого особового складу (начальники (керівники) структурних підрозділів апарату Міністерства, головних управлінь, ректори ВНЗ МВС України і начальники науково-дослідних установ МВС України; керівники училищ професійної підготовки; керівники навчальних центрів підготовки працівників ОВС;

– працівники апаратів по роботі з персоналом – відповідно до функціональних обов'язків (Департамент персоналу, організації освітньої та наукової діяльності МВС України);

– помічники заступників начальників органів і підрозділів по роботі з персоналом з організації виховної роботи та старшими інспекторами з виховної роботи (керівники підрозділів курсантів (слухачів) ВНЗ (начальники курсів, заступники начальників курсів, командири навчальних взводів; науково-педагогічні (педагогічні) працівники);

– громадські організації, створені в органах і підрозділах відповідно до законодавства та нормативно-правових актів МВС України;

– наставники – щодо закріплених працівників.

6. Форми, методи, способи, прийоми та засоби діяльності суб'єктів системи правового виховання визначаються передусім системою суб'єктно-об'єктних відносин та закономірностями функціонування конкретного суспільства на певному історичному етапі.

Форми правового виховання працівників ОВС – це способи організації виховного процесу, в яких відбувається взаємодія вихователя і працівника ОВС за різних умов.

Класифікація форм правового виховання:

1) за призначенням, метою, змістом:

– загальні (основні) – правова освіта (навчання); правова пропаганда; правова агітація; правова просвіта; індивідуально-виховна робота; правова практика; правове самовиховання;

– спеціальні – службова підготовка, правова практика, проведення науково-практичних семінарів.

2) залежно від кількості охоплення осіб:

– масові;

– групові;

– індивідуальні.

За формування правової держави в Україні виникла потреба в нових правових знаннях, поняттях, концепціях, адекватних змінним історичним умовам. Сьогодні динамічно розвиваються і інтелектуальні, раціональні, і психологічні (емоційні, вольові та ін.) компоненти правосвідомості працівників ОВС. На тлі

динамізму змістовних компонентів правового виховання, відповідно, розвиваються й форми правового виховання. На цьому етапі відчувається потреба в модернізації форм правового виховання.

Традиційні форми правового виховання мають бути адаптовані до нових умов життя суспільства. Так, лекції, бесіди як традиційні форми правового виховання повинні поєднуватися з інформаційними технологіями, більш сучасними інформаційними формами поширення правових знань. Відчувається також потреба в нових формах правового виховання, які можуть здійснюватися з комп'ютерними і телекомунікаційними технологіями. Корисно використовувати можливості цифрового телемовлення. Завдяки інформаційним технологіям дуже зросла швидкість поширення правової інформації. За інформаційної глобалізації та формування світового інформаційного суспільства можливості інформаційних технологій у сфері поширення інформації в глобальному масштабі все більше зростають.

Методи правового виховання працівників ОВС – це сукупність способів і прийомів впливу на свідомість, волю, психіку і поведінку працівників міліції, що здійснюються з урахуванням їх індивідуальних здібностей, загальних та індивідуальних властивостей, конкретної правовиховної ситуації та полягають у вирішенні завдань і досягненні мети цього напрямку виховання.

До методів правового виховання працівників ОВС належать такі: переконання; заохочення; примусу; прикладу; спостереження. Застосування методів правового виховання залежить від цілей, завдань, видів правовиховної діяльності, вікових груп вихованців, їх особистісних, педагогічних, психологічних якостей, умов і місця організації правового виховання. Методи правового виховання мають педагогічну, психологічну, етичну спрямованість, передбачають різні способи впливу на свідомість і поведінку працівників ОВС.

У процесі правового виховання серед працівників ОВС важливу роль виконують різні засоби, а практика вирішення окресленого завдання виробила різноманітні форми. Засобами правового виховання є все те, за допомогою чого здійснюється цілеспрямований вплив на свідомість, волю і поведінку працівників

ОВС або за допомогою чого передається інформація про право та інші чинники, що мають юридичне значення, що впливає на формування активної правової позиції працівників ОВС як індивідів. На основі такого розуміння засобів правового виховання працівників ОВС до них належать: а) діяльність державних органів, установ та громадських об'єднань; б) теле- і радіомовлення; в) друковані видання; г) кіно; г) література; д) мистецтво; е) засоби наочної пропаганди та агітації.

7. Комплекс заходів щодо використання зарубіжного досвіду правового виховання працівників ОВС передбачає:

– організацію планомірного, систематичного й оперативного інформування керівництва, науково-педагогічних працівників, слухачів, наукових працівників, а також усіх зацікавлених співробітників органів внутрішніх справ (інформування, публікація, переклад, розсилка, надання матеріалів про закордонний досвід) про виконані дослідження або зарубіжні правові досягнення, а також про сучасний стан і тенденції розвитку правового виховання працівників ОВС;

– використання порівняльно-педагогічної методології, комплексу методів і методики під час вивчення зарубіжного досвіду правового виховання працівників ОВС і оцінки його якості: широке практикування експериментів із адаптації зарубіжного досвіду до наших умов;

– обов'язкове введення матеріалів про закордонний досвід виховання працівників ОВС до системи підготовки та підвищення кваліфікації, науково-педагогічних кадрів освітніх установ МВС.

Водночас не можна бездумно переймати педагогічний досвід якої-небудь країни за вітчизняних умов через відмінності чинників, що визначають особливості виховання. Щоб мінімізувати ризик негативних наслідків необґрунтованого перейняття зарубіжного досвіду, доцільно дотримуватися певних умов його вивчення, оцінки та використання. Це, зокрема:

– всебічний аналіз соціально-економічного та культурно-історичного середовища функціонування поліцейських систем, досвід яких передбачається

застосувати;

– аналіз правових та концептуальних основ функціонування правоохоронних органів та освітніх систем України і тих країн, досвід яких вивчається з метою подальшого використання;

– аксіологічний аналіз освоюваного досвіду: визначення, наскільки він актуальний за конкретної ситуації, чи відповідає загальній концепції розвитку системи органів внутрішніх справ;

– прогнозування, наскільки конкретний зарубіжний досвід може бути ефективним у діяльності органів внутрішніх справ або освітньому закладі і за яких умов (організаційних, матеріальних, кадрових та ін.);

– теоретичне обґрунтування необхідності і послідовності здійснення впровадження зарубіжного досвіду;

– урахування особливостей вітчизняного національного менталітету і правових традицій за впровадження зарубіжного досвіду правового виховання.

РОЗДІЛ 3

ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ ПРАЦІВНИКІВ ОВС В УКРАЇНІ

3.1 Роль та значення правового виховання працівників ОВС у контексті правової політики в Україні

За формування громадянського суспільства та правової держави в Україні правове виховання, як засіб формування правової свідомості й підвищення правової культури працівників ОВС, набуває особливої актуальності. Його значущість зростає через необхідність суспільних перетворень у контексті зміни орієнтирів соціального розвитку, формування правової культури у межах нового людиноцентриського праворозуміння, утвердження і забезпечення прав і свобод людини, прищеплення громадянам правових цінностей із метою матеріалізації верховенства права, стимулювання правової активності людей та їх об'єднань, створення необхідного правового поля для ефективного функціонування громадянського суспільства та розвитку правової держави. Правове виховання працівників ОВС – це вагомий чинник формування правової культури, поширення серед них її матеріальних і духовних цінностей, збереження наступності у правовому розвитку.

Подібно до того, як правова культура пов'язана зі загальною культурою суспільства, у такий же спосіб правове виховання невід'ємне від політичного, морального, патріотичного й інших видів виховання працівників ОВС. Правове виховання сприяє прищепленню їм правових, моральних, релігійних, естетичних та інших цінностей культури. Воно є невід'ємною частиною морально-духовного виховання працівників ОВС, засобом «адаптації» кожного члена суспільства до загальнокультурних цінностей, вагомим чинником суспільного розвитку.

Кардинальні перетворення у пострадянській Україні та історичні зміни у

суспільному розвитку зумовили трансформацію всіх сфер життєдіяльності суспільства. Суспільні перетворення початку 90-х років минулого століття відбувалися за значної економічної та соціальної кризи суспільства. Найперше перехідний період супроводжувався ростом злочинності та інших правопорушень, криміналізацією суспільства, кризою духовності й моральності, занепадом усталених у свідомості людей стереотипів, неготовністю більшості громадян до сприйняття нових соціальних, зокрема правових, ідей, принципів і цінностей.

Як уже зазначалося, 3 листопада 1993 року Постановою Кабінету Міністрів України затверджено Державну національну програму «Освіта» («Україна XXI століття»). У розділі «Національне виховання» визначено пріоритетні напрями реформування виховання, серед яких також приділено увагу правовому вихованню. Це, зокрема: виховання поваги до Конституції, законодавства України, державної символіки; формування глибокого усвідомлення взаємозв'язку між ідеями свободи, правами людини та її громадянською відповідальністю [172].

Правове виховання є пріоритетним напрямом сучасної вітчизняної правової політики, у контексті якої останніми роками воно досліджується. У літературі правотворчість, застосування права, правосвідомість і права культура розглядаються як три напрями юридичної політики. Зокрема, юридична політика є основою створення нових норм, діяльності правозастосовних органів, а також установ, що провадять роботу щодо правового виховання населення [98, с. 165–166]. В. В. Стреляєва вважає, що сутність і соціальна роль правового виховання, правотворчості і правозастосування глибше пізнається у контексті правової політики як феномена. Відтак кожній із форм реалізації правової політики властивий свій інструментарій. Так, у формі правового виховання права політика буде реалізовуватися за допомогою правової просвіти, правової пропаганди і підготовки професійних юридичних кадрів [245, с. 18].

Існують різні точки зору щодо природи правового виховання у контексті

правової політики. Так, П. Б. Струве правове виховання вважає формою реалізації політики поряд з правотворчістю і правозастосуванням, надаючи йому статусу самостійного напрямку правової політики [246, с. 147].

Правове виховання тісно пов'язане з правовою освітою. Правове навчання спрямоване на формування правових знань, які становлять змістовний компонент правового виховання. Правове навчання сприяє накопиченню правових знань, умінь і навичок їх практичного застосування. Якщо правове виховання пов'язане з емоційно-вольовою сферою особистості, то правове навчання впливає на раціональну сферу. На думку А. П. Семітко, виховання передбачає вплив всіх обставин життя, які так чи інакше впливають на особистість, сприяє її формуванню впродовж її життєдіяльності, а навчання – це цілеспрямований освітній вплив [223, с. 17].

Правове навчання розуміється як спосіб передачі теоретичного правового матеріалу об'єктові виховання [163, с. 47]; засіб передачі, сприйняття, перетворення і використання інформації про право і практику його реалізації [237, с. 410]. Метою правового навчання є формування теоретичної основи правової свідомості та правової культури [149, с. 70].

Формування правової держави потребує модернізації процесу підготовки правоохоронних кадрів, підвищення рівня їх підготовки з урахуванням розвитку правової системи, зближення правових систем, розширення міжнародного правового співробітництва та меж правового простору, ведення норм і принципів міжнародного права до національної правової системи. Суспільство нині має нагальну потребу у висококваліфікованих юридичних кадрах, зокрема у правоохоронній сфері, які б володіли необхідними юридичними знаннями, були виховані у дусі високих правових ідеалів і загальнолюдських правових цінностей.

Підвищення рівня правосвідомості та правової культури, як мета правового виховання, є запорукою формування правової держави і громадянського суспільства. Тому правова політика у сфері правового виховання працівників ОВС виконує ключову роль у практичному втіленні цінностей правової держави, забезпеченні необхідної якості правового життя.

Правовиховна політика, на відміну від інших видів і форм реалізації правової політики, має специфічні особливості:

1) пронизує значною мірою сферу свідомості і культури, духовний світ людини, ідеологічну діяльність держави та інших суспільно-політичних інститутів, пов'язана із правовою соціалізацією особистості;

2) здійснюється державою та інститутами громадянського суспільства за допомогою заходів правового, інформаційного, аксіологічного, орієнтаційного впливу;

3) тісно пов'язана з правовим навчанням і освітою. Як стверджує А. П. Семітко, виховання не може відбуватися без навчання, а навчання так чи інакше має виховний ефект [222, с. 219];

4) має у взаємодії з іншими напрямками культурно-виховної політики вагомим значення для правової соціалізації особистості працівників ОВС, яка охоплює і виховання навколишнім оточенням загалом, всією юридичною практикою і поведінкою людей, посадових осіб – представників державного апарату в правовій сфері [222, с. 218].

Щодо правової природи правовиховної та освітньої або навчальної політики в науковій літературі склалися два підходи. У рамках першого правовиховна і правонавчальна політика досліджуються у їх тісній взаємодії, тобто як єдине ціле. У цьому випадку використовується категорія «виховно-навчальна політика». А. В. Малько, зокрема, зазначає: виховно-навчальна форма реалізації правової політики – це науково обґрунтована, послідовна і системна діяльність державних органів та інститутів громадянського суспільства, спрямована на визначення стратегії і тактики правового виховно-навчального процесу, на створення необхідних умов для розвитку правової грамотності та правосвідомості чиновників і громадян [111, с. 206].

У рамках другого підходу правова політика у сфері юридичної освіти досліджується окремо від правовиховної політики, зокрема самостійна форма правової політики. Наприклад, В. Н. Сінюков політику у сфері правової освіти визначає як систему теоретичних положень і заснованих на них законодавчих,

організаційних та навчально-методичних заходів, спрямованих на створення умов для підготовки професійного юридичного корпусу, здатного впливати на фундаментальні підстави правового життя, розвиток національної правосвідомості та правової культури [227, с. 82].

Правове виховання поряд із правотворчістю і правозастосуванням є формою реалізації правової політики. Водночас правове виховання є пріоритетом правової політики. Це вимагає здійснення правового виховання у рамках правової політики. Правовиховна політика, як і правотворча або правозастосовна, є самостійним напрямом правової політики.

Правовиховна політика – це систематична діяльність держави і громадянського суспільства із правового впливу на правовиховний процес із метою підвищення правосвідомості та правової культури працівників ОВС за допомогою правових і неправових засобів.

Правовиховна політика передбачає правовий вплив (нормативно-правове, інформаційне, ціннісно-орієнтаційне забезпечення). Вона здійснюється за допомогою правових засобів – нормативних правових актів, прав, свобод і юридичних обов'язків, правозастосовних актів та ін. Правове регулювання з метою цілеспрямованого правового впливу на свідомість і поведінку працівників ОВС, регулювання правом суспільних відносин є невід'ємною складовою правовиховної політики. У реалізації правовиховної політики використовуються також інші неправові засоби: правова інформація, юридична література, лекції, бесіди, юридичні та інші правові консультації, теле- і радіопередачі, публікації у пресі тощо.

Особливістю правовиховної політики є те, що вона передбачає також правове просвітництво, навчання та освіту. Це зумовлено тим, що саме правове виховання пов'язане з формуванням правових знань, правовою освітою, навчанням, освітою. Як уже зазначалося, правове просвітництво, правова пропаганда, правове навчання традиційно розглядаються як форми або методи правовиховної діяльності. Правове виховання – поняття широке, яке охоплює різноманітні засоби, прийоми, методи, форми впливу на свідомість і поведінку

людини.

Правова політика у сфері правового виховання і навчання працівників ОВС повинна мати наукову основу, бути науково обґрунтованою. Це зумовлено тим, що: по-перше, така політика передбачає формування і необхідного рівня правових знань, і професійної правосвідомості. У кожному разі правовиховна та освітня політика пов'язана з правовими знаннями. У процесі правової освіти населення, загального правового навчання та юридичної професійної освіти працівників ОВС набувають поширення (в різному обсязі, за допомогою різних способів, форм і методів) правові знання. Причому правові знання повинні бути науково, методологічно й емпірично обґрунтовані.

Правові знання (загальнодоступні, мінімальні, професійні, наукові) пов'язані з доктринальними дослідженнями, із юридичною наукою. Саме юридична наука формує систему правового виховання та освіти працівників ОВС на основі необхідних правових знань.

Водночас поняття «правові знання» не слід тлумачити буквально як систему виключно знань про право і правові явища. Поняття «правові знання» поряд зі знаннями про правову дійсність охоплює також знання про державу та державно-політичні явища. Таке трактування поняття «правові знання» пов'язане із роллю і соціальною цінністю правового виховання та освіти у формуванні правової держави і, найголовніше, – у формуванні правової культури певної держави, що передбачає систему матеріальних і духовних цінностей. Метою формування правової культури правової держави є формування у працівників ОВС чітких, зрозумілих уявлень і про право, і про правову державу. Тому в цьому разі, найімовірніше, йдеться про юридичні знання.

Власне, представники правоохоронних професій є «посадовими особами» з «владними повноваженнями», що мають справу зі «соціальними аномаліями». Водночас функціональна природа цих професій не є правозахисною чи правотворчою. Навпаки, результатом діяльності цих професій почасти є застосування примусу й обмеження прав і свобод особи у рамках і в спосіб,

визначені законом із метою дотримання правопорядку. Відтак оволодіння цими професіями потребує спеціальної підготовки, яка може містити правничу складову (зокрема кримінально-правову), однак повинна бути зосереджена на спеціальних знаннях і навичках щодо дотримання правопорядку та запобігання злочинним діянням. Працівники правоохоронних органів, безсумнівно, мають володіти знаннями про законну процедуру втручання у права осіб або затримання осіб, однак, щоб виконувати свої функції, вони не потребують знань із теорії права чи цивільного процесу. Натомість майбутнім правоохоронцям потрібні знання та навички щодо проведення слідчих чи оперативно-пошукових дій, які, своєю чергою, не виконують істотної ролі для професії судді чи адвоката.

Саме такий підхід до розуміння правоохоронних професій відповідає європейським стандартам, закріпленим, зокрема, у Європейському кодексі етики працівників поліції та рекомендованим Комітетом Міністрів Ради Європи до застосування урядам країн-членів Ради Європи. Відтак 46 Кодекс визначає, що поліція у демократичному суспільстві, заснованому на верховенстві права, повинна виконувати такі завдання:

- забезпечувати громадський спокій і правопорядок у суспільстві;
- захищати та поважати основоположні права та свободи особи, закріплені, зокрема, у Європейській конвенції з прав людини;
- запобігати злочинності та боротись із нею;
- викривати злочини;
- надавати допомогу та послуги громадськості [241, с. 48–49].

Правова політика у сфері правового виховання та освіти працівників ОВС спрямована на формування високої правової культури правової держави, громадянського суспільства. А це передбачає формування у свідомості працівників ОВС науково обґрунтованих, адекватних сучасному етапу історичного розвитку, ціннісно значущих правових (юридичних) знань. Така політика має мати високий доктринальний рівень, оскільки націлена на підвищення правової культури працівників ОВС. Чимало науковців

стверджують, що правове виховання спрямоване і на формування, і на підвищення правової свідомості та правової культури [237, с. 209]. Досягти цілей підвищення рівня правової культури можна у рамках якісних науково-методологічних і емпіричних досліджень.

Необхідність повноцінної правовиховної та правоосвітньої політики у сфері підготовки працівників ОВС в Україні обумовлена формуванням правової держави, правосвідомості та правової культури. Вона реалізується у рамках стратегії правового розвитку і спрямована на оптимізацію та ефективність правовиховної та освітньої діяльності. Така політика провадиться на основі комплексу правових і соціально-ціннісних засобів, що використовуються з метою формування правової культури, зокрема формування у працівників ОВС правових знань, ідей і цінностей, поваги до прав і свобод людини, до закону, законності, правопорядку, дисципліни, безпеки. У її рамках здійснюється їх правова соціалізація відповідно до змінних умов правового життя. Вона сприяє стимулюванню правової активності за формування громадянського суспільства, правової освіти та навчання працівників ОВС, якісної юридичної професійної освіти, модернізації юридичної освіти, підготовці висококваліфікованих фахівців у сфері правоохоронної діяльності, здатних працювати в умовах взаємовпливу різних типів правових систем і правових культур. Правове виховання і освіта працівників ОВС як прогрес суспільства є одним із пріоритетних напрямів правової політики України.

Правова просвіта та навчання працівників ОВС є складовою виховного процесу. Їхня правова свідомість і правова культура передбачають якісний рівень правових знань. Тому невід'ємною частиною навчально-виховного процесу є юридична освіта. Підготовка висококваліфікованих правоохоронних фахівців передбачає їх виховання у дусі поваги Конституції, законів, прав і свобод людини, прищеплення у них високих ідейно-моральних якостей.

Це дає привід стверджувати, що правове виховання, просвітництво, навчання та освіта тісно взаємопов'язані. На підставі цього можна сформулювати наступне визначення правової політики у сфері правового

виховання та освіти працівників ОВС:

Правова політика у сфері правового виховання та освіти працівників ОВС – це діяльність держави і громадянського суспільства з формування правосвідомості та правової культури працівників ОВС у межах виховного та навчально-освітнього процесу, що провадиться на основі комплексу правових знань та освітніх технологій.

В Україні правове виховання, освіта та навчання працівників є одним із пріоритетних напрямів правової політики. Держава нині є одним із основних суб'єктів виховання працівників ОВС. Роль держави у реалізації правовиховної політики виявляється у тому, що вона здатна планувати весь виховний процес, координувати діяльність всіх суб'єктів виховання, здійснювати контроль над їх діяльністю. Більше того, за зростання глобальних викликів і загроз держава не може самоусуватися від виховання працівників ОВС. Культурно-виховна функція держави посилюється через докорінні суспільні перетворення в Україні, зокрема поширення нових цінностей, мотивів і установок, нового світогляду, зростання злочинності та інших правопорушень.

Держава, на відміну від інших суб'єктів правовиховної політики (насамперед, інститутів громадянського суспільства), відстоює державні інтереси, провадить правовиховну й освітню політику працівників ОВС у межах її культурно-виховної функції, на основі загальнодержавних світоглядних, ідеологічних (теорії, ідеї, програми, концепції) пріоритетів. Захист державного суверенітету, національних інтересів, національної безпеки, прав і свобод людини і громадянина зумовлює додаткові завдання для держави у сфері виховання працівників ОВС. Сучасні загрози сепаратизму, міжнародний тероризм, транснаціональна злочинність, незаконний обіг наркотиків спонукають державу до невідкладних та ефективних заходів щодо виховання працівників ОВС.

Відтак центральною ланкою у системі суб'єктів правового виховання працівників ОВС, як уже зазначалося, є держава. На провідній ролі держави та її органів у правовому вихованні наголошує чимало науковців. Так, В. В. Стреляєва вважає, що у процесі правового виховання провідну роль має держава, органи

місцевого самоврядування в особі держслужбовців, чиновників. Крім того, вони повинні ставити певні цілі, визначати завдання, умови і вибудовувати певну тактику, а також поширювати всі умови виховання на себе, і своїм прикладом у вигляді правової вихованості, розвиненої правової свідомості і правової культури засвідчувати об'єктові виховання (суспільству) міру належної поведінки [245, с. 61]

Сучасне правове виховання працівників ОВС є частиною правової, зокрема освітньої, політики держави. Держава провадить цілеспрямовану правовиховну та освітню політику за допомогою використання організаційних, фінансових, кадрових, інформаційних, технологічних (навчальних, просвітницьких, освітніх) заходів та засобів.

У розпорядженні держави є також значні можливості для використання з метою пропаганди правових знань, що функціонують у суспільстві, за допомогою різноманітних соціальних інститутів, зокрема школи, церкви, літератури, мистецтва, преси, радіо, телебачення.

Держава зацікавлена у стабільності суспільства, законності і правопорядку, додержанні законів, у позитивному ставленні працівників ОВС до чинного права, доброчесності та законослухняності громадян. Держава переймає основний тягар у правовому вихованні та навчанні, підготовці професійних кадрів для ОВС у межах освітньої політики. Правове навчання і виховання є нині частиною правової політики держави, яке використовує для цього всі наявні в своєму розпорядженні засоби, а також всі ресурси суспільства.

Правове виховання, як нерозривна частина системи виховання працівників ОВС, стає складовою духовно-культурної та ідеологічної функції держави. Відтак низка вчених вважає виправданим застосування категорії «державна ідеологія», яка є неодмінною ознакою державності; завжди припускає наявність деяких ідеологем, що обґрунтовують основні цінності і цілі суспільства, які доводять адекватність найбільш сутнісних інтересів соціуму та індивіда, і виконує регулятивну, комунікативну, консолідуючу

функції, а також функцію соціалізації [218, с. 144–145, 147].

Із 1991 року в Україні питання правового виховання, навчання і освіти працівників ОВС поступово та цілеспрямовано набувало пріоритетного характеру в політиці держави. Поетапно правотворці приймали нормативно-правові акти та державні програми з підвищення рівня і якості правового виховання працівників ОВС.

На початку 2000-х років створюються необхідні умови для реалізації нового курсу політики у сфері правового, морального, духовного, політичного, патріотичного, трудового виховання громадян. Після видання Президентом України Указу від 18 жовтня 2001 року № 992/2001 «Про Національну програму правової освіти населення» [196] починає здійснюватися модернізація правовиховної політики, що згодом стає невід’ємною складовою державної політики. Однак проблемні питання й аспекти правового виховання і досі є актуальними. На часі, зокрема, вирішення комплексу проблем, пов’язаних із модернізацією форм і методів правового виховання в умовах формування інформаційного суспільства, розширенням можливостей інформаційних і комунікаційних технологій, поглибленням праворозуміння, координацією діяльності державних органів, широкою участю інститутів громадянського суспільства у правовому вихованні працівників ОВС.

За становлення правової держави та громадянського суспільства правовиховна та освітня діяльність держави підпорядковується цілям формування якісно нового рівня правосвідомості та правової культури на основі формування у свідомості працівників ОВС загальнолюдських правових ідеалів і цінностей, широкого залучення державних і недержавних інститутів, їх вільної участі в обговоренні освітніх та інших програм і концепцій. В умовах глобальних загроз і викликів держава зацікавлена в консолідації суспільства, подоланні конфронтації і ксенофобії, збереженні національної єдності і захисту національних інтересів. Захист національних інтересів, зокрема у сфері формування правосвідомості та правової культури, стає обов’язковою складовою правової політики держави, в тому числі у сфері правового

виховання працівників ОВС.

3.2 Правове виховання та правова освіта як чинники формування правової культури працівників ОВС

Як уже зазначалося, існують різні способи, методи і форми поширення правових знань серед працівників ОВС. Це, зокрема, правова пропаганда, правову просвіту, загальне правове навчання і фахова юридична освіта. Зазначені форми правового виховання і навчання мають певні цілі, здійснюються за допомогою спеціальних засобів і прийомів, враховують вікові, професійні, психологічні, світоглядні особливості працівників ОВС. Серед зазначених форм правового виховання і навчання слід виокремити функції фахової юридичної освіти. Її значення обумовлене тим, що успішне формування правової держави значною мірою залежить від якості професійної підготовки працівників ОВС, рівня їх юридичних знань та вміння практичного застосування отриманих знань.

Юридична освіта є чинником розвитку правової культури та формування у працівників ОВС правових знань, навичок та вміння їх застосування у практичній правоохоронній діяльності. Сучасний працівник ОВС повинен володіти необхідним рівнем правової культури, сприяти збереженню, примноженню та реалізації матеріальних і духовних цінностей правової культури. Формування правової держава передбачає наявність високої правової культури представників правоохоронних структур. Висококваліфікований працівник ОВС повинен володіти такими якісними показниками правової культури, як почуття справедливості, сумлінність, гуманізм, володіння юридичними знаннями, знання юридичної техніки, прийомів і способів правозастосовної та правотлумачної діяльності, знання особливостей вітчизняної правової культури та правового менталітету, самобутності культурно-духовних компонентів національної правової системи, національних правових традицій.

Роль юридичної освіти у формуванні правової культури працівників ОВС не є однозначною. З одного боку, сучасний співробітник ОВС має бути високоосвіченою, культурною людиною, прикладом високої правової культури для інших членів суспільства. Ця риса проявляється у його повсякденній правоохоронній діяльності, у рівні його юридичної грамотності, умінні вирішувати юридичні суперечки, дотриманні ідей справедливості, свободи, рівності, доброчесності, розумності, поваги людської гідності, прав людини. Так, відповідно до ст. 18 Закону України «Про Національну поліцію», поліцейський зобов'язаний неухильно дотримуватися положень Конституції України, законів України та інших нормативно-правових актів, що регламентують діяльність поліції, та Присяги поліцейського. Зокрема, відповідно до Присяги, поліцейський має «вірні служити Українському народові, дотримуватися Конституції та законів України, втілювати їх у життя, поважати та охороняти права і свободи людини, честь держави, з гідністю нести високе звання поліцейського та сумлінно виконувати свої службові обов'язки» (ст. 64 Закону України «Про Національну поліцію»).

З іншого боку, працівники ОВС виконують функціональне завдання щодо сприяння правовому вихованню й освіті населення, беруть активну участь у реалізації правовиховної політики. Це висуває високі вимоги до них, до рівня їх юридичних знань, професійної правової культури. Високий рівень юридичних знань, юридична освіченість і культурність представників ОВС – це запорука успішної реалізації правовиховної політики.

За період незалежності України почали формуватися нові підходи до системи юридичної освіти, апробовуватися різні освітні концепції, розвиватися законодавство у сфері правової освіти працівників ОВС. Відтак проголошено право людини на освіту в межах концепції невід'ємних прав людини, модернізована система підготовки правоохоронних кадрів, впроваджуються освітні стандарти їх підготовки у межах актів, прийнятих керівними органами ООН, Євросоюзу тощо.

Україна підписала Болонську декларацію і розпочала перехід до нової європейської системи навчання. Це спричинило серйозні зміни в організації

освітнього процесу.

Право на освіту в Україні проголошено в Конституції як основне невід'ємне право людини. Відповідно до ст. 53 Конституції України «кожен має право на освіту. Повна загальна середня освіта є обов'язковою. Держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах; розвиток дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої і післядипломної освіти, різних форм навчання; надання державних стипендій та пільг учням і студентам».

У ст. 6 Закону України «Про освіту» визначено, що освіта – пріоритетна сфера соціально-економічного, духовного і культурного розвитку суспільства. Відповідно до цього Закону основними принципами державної політики у сфері освіти є такі:

- 1) доступність для кожного громадянина усіх форм і типів освітніх послуг, що надаються державою;
- 2) рівність умов кожної людини для повної реалізації її здібностей, таланту, всебічного розвитку;
- 3) гуманізм, демократизм, пріоритетність загальнолюдських духовних цінностей;
- 4) органічний зв'язок із світовою та національною історією, культурою, традиціями;
- 5) незалежність освіти від політичних партій, громадських і релігійних організацій (крім навчальних закладів, заснованих релігійними організаціями);
- 6) науковий, а також світський характер освіти (крім навчальних закладів, заснованих релігійними організаціями);
- 7) інтеграція з наукою і виробництвом;
- 8) взаємозв'язок з освітою інших країн;
- 9) гнучкість і прогностичність системи освіти;
- 10) єдність і наступність системи освіти;
- 11) безперервність і різноманітність освіти;

12) поєднання державного управління і громадського самоврядування в освіті.

Професійне навчання поліцейських передбачає певні рівні підготовки.

Первинна професійна підготовка. Поліцейські, які вперше прийняті на службу до поліції, з метою набуття спеціальних навичок, необхідних для виконання повноважень поліції, зобов'язані пройти первинну професійну підготовку за відповідними навчальними програмами (планами), затвердженими Міністерством внутрішніх справ України. Поліцейські після успішного закінчення курсу первинної професійної підготовки повертаються до органів (закладів, установ) поліції, з яких вони були направлені для проходження первинної підготовки, для подальшого проходження служби в поліції відповідно до Закону України «Про Національну поліцію».

Поліцейські, відраховані з навчальних закладів, де вони проходили первинну професійну підготовку, до закінчення навчання, а також поліцейські, які після закінчення курсу первинної професійної підготовки отримали незадовільні оцінки за результатами іспитів, повертаються до органів (закладів, установ) поліції, з яких вони прибули на навчання, з подальшим звільненням зі служби в поліції.

Заборонено залучати поліцейських, які не пройшли первинну професійну підготовку, до виконання повноважень поліції, допускати до роботи з інформацією з обмеженим доступом або до будь-якої діяльності, пов'язаної з використанням зброї та спеціальних засобів (крім навчальних та тренувальних занять під час проходження первинної підготовки) (ст. 73 Закону України «Про Національну поліцію») [195].

Підготовка у вищих навчальних закладах із специфічними умовами навчання. До вищих навчальних закладів із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських, можуть бути зараховані громадяни України, яким станом на 31 грудня року вступу виповниться 17 років.

Підготовка фахівців за державним замовленням у вищих навчальних закладах із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку

поліцейських, проводиться на підставі контракту про здобуття освіти, який укладається між навчальним закладом, відповідним органом поліції та особою, яка навчається.

Розподіл випускників вищих навчальних закладів із специфічними умовами навчання, що здійснюють підготовку поліцейських, які навчаються на денній формі навчання за державним замовленням, здійснюється комісіями з персонального розподілу з урахуванням інтересів служби відповідно до набутої випускником кваліфікації, спеціальності та спеціалізації (ст. 74 Закону України «Про Національну поліцію»).

Післядипломна освіта. Післядипломна освіта поліцейських здійснюється на загальних засадах, визначених Законом України «Про вищу освіту», з урахуванням особливостей, визначених цим Законом, і охоплює:

- 1) спеціалізацію;
- 2) перепідготовку;
- 3) підвищення кваліфікації;
- 4) стажування.

Післядипломна освіта поліцейських може здійснюватися безпосередньо в підрозділах поліції або в навчальних закладах, у тому числі на договірних умовах.

Поліцейські зобов'язані проходити підвищення кваліфікації за відповідним напрямом службової діяльності:

- 1) не рідше одного разу на три роки;
- 2) перед призначенням на керівну посаду, у тому числі вищу керівну посаду, ніж займана.

Поліцейські, які не пройшли підвищення кваліфікації відповідно до цієї статті або не виконали відповідну навчальну програму (отримали незадовільні оцінки за її підсумками), не можуть бути призначені на вищі посади. Поліцейські, які не виконали під час проходження підвищення кваліфікації відповідну навчальну програму (отримали незадовільні оцінки за її підсумками), можуть бути знову направлені для проходження підвищення

кваліфікації не раніше, ніж через рік.

Підвищення кваліфікації поліцейських здійснюється у вищих навчальних закладах із специфічними умовами навчання за відповідними програмами, погодженими Міністерством внутрішніх справ України.

За результатами успішного проходження спеціалізації, перепідготовки та підвищення кваліфікації поліцейському видається документ за зразком, визначеним Міністерством внутрішніх справ України (ст. 75 Закону України «Про Національну поліцію»).

Службова підготовка – система заходів, спрямованих на закріплення та оновлення необхідних знань, умінь та навичок працівника поліції з урахуванням оперативної обстановки, специфіки та профілю його оперативно-службової діяльності.

Останніми роками в Україні відбуваються якісні зміни у системі юридичної освіти. Однак юридична освіта завжди покликана сприяти формуванню правової культури працівників ОВС і насамперед її національно-духовних складових. Істотні зміни в системі юридичної освіти, її уніфікація, «болонізація» тощо не повинні негативно позначатися на формуванні правової культури працівників ОВС, зокрема культурно-історичних традицій. Правова культура має формуватися в умовах збереження та примноження традицій національно-культурних, духовних цінностей. Особливості правового менталітету, свідомості, психології визначають самотність правової культури. Правова культура має етнічну належність; вона не може бути надмірно уніфікованою, культурно і, щобільше, духовно однорідною.

Будь-які спроби поширення глобальних ідей, концепцій і проектів, зокрема у сфері освіти, з одного боку, сприяють розширенню освітнього простору, з іншого – вступають у протиріччя з духовно-культурними традиціями і цінностями.

Юридична освіта розвивається у межах і позитивних досягнень освіти, так і духовно-культурних традицій. Національна ідентичність є безумовним показником культури юридичної освіти. Необхідно зберігати наступність у сфері освіти, використовувати накопичений раніше позитивний досвід у цій

сфері. В іншому випадку система юридичної освіти буде підпорядкована глобальним цілям, ідеям і процесам, що загрожує поглибленням протиріччя між власним і привнесеним ззовні культурним досвідом. Наприклад, запровадження в Україні елементів європейської системи освіти (багатоступенева система освіти, кредитна система та ін.) на початковому етапі викликало відповідну недоброзичливу реакцію серед викладачів ВНЗ. Юридична громадськість із непорозуміння розпочала реалізацію європейського освітнього досвіду. Тому правоосвітня політика в Україні повинна здійснюватися з урахуванням особливостей правосвідомості і правового менталітету народу, його усталених духовних цінностей. Тільки така політика здатна сприяти формуванню правової культури на основі її національної ідентичності.

Правова освіта є компонентом національної правової системи і залежить від сформованого типу праворозуміння, відповідних концепцій права (позитивістська, природно-правова та ін.), рівня (філософського, ідеологічного, соціологічного тощо), сприйняття права і його цінностей, якості юридичних наукових досліджень, юридичних понять і категорій, національної системи права, національного законодавства, юридичної практики, системи правосуддя.

Правова освіта і правове виховання залежать також від досягнутого рівня правової культури, конкретно-історичних умов, соціально-економічного розвитку суспільства, наступності, збереження і відтворення духовно-культурних цінностей. Водночас національна система освіти розвивається на певному етапі під впливом глобалізації, яка сприяє зближенню різних моделей освіти, уніфікації освітнього процесу, незважаючи на національно-духовні освітні цінності і традиції. Це призводить до протиріч між глобальною і національною системою освіти, зокрема правовою освітою. Відтак практична реалізація реформи в абсолютній більшості держав має дві перешкоди – нестача ресурсів і відсутність механізмів, здатних запуснути реформи в дію [290, с. 5].

Формування правової культури правової держави залежить від якості правової освіти. Потреба у висококваліфікованих працівниках ОВС затребувана становленням правової держави. Реалізація ідей інститутів правової держави

вимагає підготовки правоохоронців із високим рівнем юридичних знань. Основну роль у вирішенні цього завдання, очевидно, виконують юридичні освітні установи. Однак у 90-х роках минулого століття таке розуміння підготовки юридичних кадрів призвело до збільшення кількості юридичних вишів, до, так званого, буму в сфері юридичної освіти. Відтак в Україні у цей період стали створюватися юридичні факультети майже у всіх вишах. Підготовку юристів з середньою професійною освітою почали здійснювати навіть деякі середні професійні освітні установи. Значного поширення набула практика підготовки юристів у непрофільних вузах.

Потреба в юристах як чинник формування правової держави була зрозуміла односторонньо і полягала у кількості юридичних кадрів. Тоді здавалося: що більше виші готують юристів із вищою професійною освітою, то успішніше відбувається становлення правової держави. Однак такий спрощений підхід до проблеми підготовки юридичних кадрів призвів до зниження якості юридичної освіти. Вже на початку і, особливо, в середині 2000-х років у Таджикистані відчутно знизилася якість юридичної освіти. Більшість юридичних кадрів, які отримали освіту в непрофільних вишах, не стали затребуваними суспільством. Чимало із них згодом почали працювати за іншою спеціальністю або поповнили когорту трудових мігрантів.

Нині викликає занепокоєння ідеологія майбутніх правників незалежної Української держави, світогляд яких формується в середовищі, для якого не властиві академічні свободи університету, які протягом 5 років змушені носити форму та дотримуватися специфічних правил внутрішнього розпорядку і у побуті, і в навчанні. Крім цього, професорсько-викладацький склад навчальних закладів правоохоронного спрямування зазвичай обмежується атестованими працівниками [241, с. 27].

Відтак проблема якості юридичної освіти сьогодні існує. Якнайшвидше її вирішення слугуватиме запорукою формування правової держави та її правової культури. Тому проблему якості юридичної освіти не можна розуміти спрощено, наприклад, як умову комплектування гідними кадрами правоохоронних органів.

Якість правової освіти є умовою державно-правового прогресу загалом. А. М. Бойко з цього приводу зазначає, що «дійсно якісна вища школа дає не лише знання, а й формує світогляд майбутнього правника, прививаючи йому загальнолюдські цінності та моральні якості, які необхідні для нашої професії. До того ж, належна юридична освіта, високий рівень наукових досліджень університетів стануть додатковою гарантією якості функціонування нашої правової системи» [131].

Організація правової освіти в Україні підпорядкована загальним цілям стратегії розвитку освіти в країні. Згідно з проектом Концепції розвитку освіти в Україні на період 2015–2025 років [90]¹, освіта мусить перетворитися на систему, здатну до саморегуляції відповідно до викликів суспільного розвитку, які постійно змінюються. Освіта має перетворитися на ефективний важіль економіки знань, на інноваційне середовище, у якому учні й студенти отримують навички і вміння самостійно оволодівати знанням упродовж життя та застосовувати їх у практичній діяльності. Освіта має продукувати індивідів, здатних забезпечити прискорене економічне зростання і культурний розвиток країни, свідомих, суспільно активних громадян, конкурентоспроможних на європейському і світових ринках праці. Освіта має стати реальною гарантією забезпечення високих соціальних стандартів. Реалізація цих єдиних для всієї освіти завдань має здійснюватися різними шляхами – через розмаїття освітніх інституцій, форм і методів навчання, запровадження сучасного менеджменту.

Формування правової культури передбачає підвищення якості підготовки юридичних кадрів для правоохоронних органів, зокрема ОВС. Одним із шляхів забезпечення якості юридичної освіти працівників ОВС є вдосконалення навчального процесу, модернізація навчальних планів і програм, введення нових

¹ Ця концепція розроблена Стратегічною дорадчою групою «Освіта» (СДГ «Освіта»), створеною в рамках спільного проекту Міжнародного фонду «Відродження» та БФ «Інститут розвитку освіти» в липні 2014 року для надання консультативної й експертної підтримки Міністерству освіти і науки в розробці Дорожньої карти освітньої реформи.

дисциплін. Необхідно враховувати також нові тенденції розвитку юридичних наукових дисциплін, зокрема посилення міждисциплінарних контактів і між традиційними й новими дисциплінами, і між юридичними й неюридичними дисциплінами. Як зазначає В. С. Нерсисянц, специфіка окремих самостійних наук передбачає їх загальнонаукову єдність як основу їх міждисциплінарних наукових зв'язків. Саме через таку єдність наук і міждисциплінарних зв'язків між ними ймовірні як загальна і цілісна наукова картина світу (теоретично досліджуваної дійсності), так і використання в одній науці знань, отриманих із інших наук і всієї системи наук загалом» [134, с. 22].

Співробітники правоохоронних органів виконують важливу роль у захисті прав кожної людини. Відтак права людини повинні бути невід'ємною частиною будь-якої освітньої програми, призначеної для посадових осіб із забезпечення правопорядку.

Зобов'язання ОБСЄ визнають засадничий характер освіти у сфері прав людини і визнають важливість навчання співробітників правоохоронних органів основним положенням про права і основні свободи людини. У Плані дій щодо виконання другого етапу Всесвітньої програми ООН з освіти в галузі прав людини, в Декларації ООН про освіту та підготовку в галузі прав людини, у відповідних документах Ради Європи, в рекомендаціях Агентства Європейського Союзу з основних прав, а також в інших відповідних міжнародних і регіональних документах містяться заклики стосовно включення освіти в галузі прав людини до програми підготовки співробітників правоохоронних органів.

Освітні програми з прав людини для співробітників правоохоронних органів розвивають у них розуміння прав інших людей і здатність до поваги і цих прав. Особливо це стосується прав тих осіб, які перебувають в уразливому становищі з точки зору дотримання прав людини, або зазнають дискримінації (наприклад, жінки, діти і члени меншин). Таке розуміння дає змогу співробітникам правоохоронних органів бути ближчими до спільнот, із якими вони працюють задля відстоювання їх прав. Крім цього, підготовка у сфері прав людини особливо важлива для співробітників правоохоронних органів, що працюють у міжнародних

місіях [214].

Модернізація правової освіти обумовлена розмаїтістю сучасного світу, що посилюється проявом культурно-цивілізаційних відмінностей: багатогранність суспільства і національних культур, національно-етнічна своєрідність народів. Різноманітні і самобутні також державно-правові системи, що є частиною багатогранного світу. Своєрідність і специфіка правових систем, національно-етнічна ідентичність типів правових культур, характерні риси правового життя неминуче вимагають коригувати систему юридичної освіти в тій чи іншій країні. Зазначені тенденції загальносвітового державно-правового розвитку необхідно відображати в навчальному процесі. Ю. А. Тихомиров зазначає, що об'єктивний аналіз процесів загальноправового розвитку дає змогу правильно оцінювати ступінь загального і специфічного у політичному, економічному, науково-технічному, соціально-культурному, екологічному розвитку країн і регіонів та адекватну міру «правових відмінностей» і міру «правової інтеграції». На цій основі формується правова політика з притаманними їй курсами на зіставлення і порівняння, на закритість, відгородженість і критицизм, на зближення, гармонізацію та уніфікацію [262, с. 8].

Україна нині переживає складний процес адаптації до нових економічних, соціально-політичних умов. Це стосується і нових правових ідей, концепцій і цінностей, що поширюються у межах взаємодії і взаємовпливу різноманітних правових систем. Адаптаційний процес відбувається на рівні наукового мислення, законодавчої діяльності, юридичної практики і, звісно, правової освіти працівників ОВС. Вивчення міжнародних правових актів, зарубіжних правових систем, іноземного юридичного досвіду, зрозуміло, має значення для просування правової реформи, вдосконалення законодавчої системи, упорядкування її відповідно до міжнародного права, а також модернізації юридичної освіти працівників ОВС. Водночас за використання зарубіжного юридичного досвіду необхідно зважати на особливості національної правової культури. Ігнорування особливостей національної правосвідомості, специфіки правового менталітету, національно-духовних підвалин правової культури

приведе до бездумного запозичення, копіювання зарубіжного досвіду. А це, як відомо, негативно позначається на формуванні національно-етнічної правової культури, призводить до втрати самобутності правової культури, її переродження в механічну, бездуховну, беззмістовну систему (набір) нездійснених на національному ґрунті правових ідей.

Висновки до розділу 3

1. Формування правової держави потребує модернізації процесу підготовки правоохоронних кадрів, підвищення рівня їх підготовки з урахуванням розвитку правової системи, зближення правових систем, розширення міжнародного правового співробітництва та меж правового простору, включення норм і принципів міжнародного права до національної правової системи. Сучасне суспільство має нагальну потребу у висококваліфікованих юридичних кадрах, зокрема у правоохоронній сфері, які б володіли необхідними юридичними знаннями і були вихованими у дусі високих правових ідеалів та загальнолюдських правових цінностей.

Правова політика у сфері правового виховання та освіти працівників ОВС – це діяльність держави і громадянського суспільства з формування правосвідомості та правової культури працівників ОВС в межах виховного та навчально-освітнього процесу, що провадиться на основі комплексу правових знань та освітніх технологій.

За становлення правової держави та громадянського суспільства правовиховна та освітня діяльність держави підпорядковується цілям формування якісно нового рівня правосвідомості та правової культури на основі прищеплення працівникам ОВС загальнолюдських правових ідеалів і цінностей, широкого залучення до цього процесу державних і недержавних інститутів, їх вільної участі в обговоренні освітніх та інших програм і концепцій. В умовах глобальних загроз і викликів держава зацікавлена у консолідації суспільства, подоланні конфронтації і ксенофобії, збереженні національної єдності і захисті

національних інтересів. Захист національних інтересів, зокрема у сфері формування правосвідомості та правової культури, стає обов'язковою частиною правової політики держави, зокрема у сфері правового виховання працівників ОВС.

2. Роль правової освіти у формуванні правової культури працівників ОВС не є однозначною. З одного боку, сучасний співробітник ОВС покликаний бути високоосвіченою, культурною людиною, прикладом високої правової культури для інших членів суспільства. Така риса проявляється у його повсякденній правоохоронній діяльності, у рівні його юридичної грамотності, умінні вирішувати юридичні суперечки, дотриманні ідей справедливості, свободи, рівності, доброчесності, розумності, поваги людської гідності, прав людини. Так, відповідно до ст. 18 Закону України «Про Національну поліцію», поліцейський зобов'язаний неухильно дотримуватися положень Конституції України, законів України та інших нормативно-правових актів, що регламентують діяльність поліції, та Присяги поліцейського. Зокрема, відповідно до Присяги, поліцейський має «вірно служити Українському народові, дотримуватися Конституції та законів України, втілювати їх у життя, поважати та охороняти права і свободи людини, честь держави, з гідністю нести високе звання поліцейського та сумлінно виконувати свої службові обов'язки» (ст. 64 Закону України «Про Національну поліцію»).

З іншого боку, працівники ОВС виконують функціональне завдання щодо сприяння правовому вихованню й освіті населення, беруть активну участь у реалізації правовиховної політики. Це висуває високі вимоги до них, до рівня їх юридичних знань, професійної правової культури. Високий рівень юридичних знань, юридична освіченість і культурність представників ОВС.

Формування правової культури передбачає підвищення якості підготовки юридичних кадрів для правоохоронних органів, зокрема ОВС. Одним із шляхів забезпечення якості юридичної освіти працівників ОВС є вдосконалення навчального процесу, модернізація навчальних планів і програм, уведення нових

дисциплін. Необхідно враховувати також нові тенденції розвитку юридичних наукових дисциплін, зокрема до посилення міждисциплінарних контактів і між традиційними й новими дисциплінами, і між юридичними й неюридичними дисциплінами.

Професійна підготовка сучасних працівників ОВС повинна підпорядковуватися меті формування правової культури. Сучасний правоохоронець має бути водночас висококваліфікованим і культурною людиною. Досягненню цієї мети підготовки працівників ОВС сприяє поєднання правового виховання та освіти, формування у свідомості працівника ОВС і правових знань, і особистої правової культури. Правова освіта є невід'ємною частиною правової культури. Правові знання про соціальні цінності людини, її невід'ємні права і свободи, верховенство права та правового закону, конституційної законності, правопорядок, справедливість, рівність і є цінностями правової культури.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі на основі одержаних наукових та практичних результатів вирішено наукове завдання щодо дослідження теоретико-правових аспектів правового виховання працівників ОВС. Цьому, зокрема, сприяли філософські, загальнонаукові та спеціальні методи дослідження, за допомогою яких обґрунтовано достовірні результати, що мають якісні та кількісні показники правового виховання працівників ОВС.

1. Правове виховання працівників ОВС має певну специфіку в системі правового виховання загалом. Правове виховання пересічного громадянина та працівника ОВС не може бути через об'єктивні умови тотожним та збігатися за змістом. Правове виховання – це цілеспрямована, організована, послідовна, систематична та системна діяльність з боку держави, її органів, установ та організацій, інших учасників правовиховної діяльності з метою формування в особи належного рівня правової свідомості та правової культури, законослухняності, правомірної поведінки, а також прагнення до соціально-правової активності. Зміст правового виховання працівників ОВС – це набуття професійних правових цінностей, формування ставлення до правоохоронної діяльності, усвідомлення себе як правоохоронця, оцінка власних професійних здібностей крізь призму правових принципів (справедливості, рівності, свободи, гуманізму, добросовісності, законності) та формування ставлення до себе як професіонала.

2. Нормативне забезпечення правового виховання працівників ОВС в Україні – це сукупність нормативно-правових актів, що визначають мету, завдання, принципи, функції, форми і методи правового виховання працівників органів внутрішніх справ.

3. Механізм правового виховання працівників ОВС слід розглядати як систему суспільних інститутів і взаємодій, організованих спеціальними суб'єктами з метою досягнення оптимально можливого результату виховного впливу суб'єкта правового виховання на працівників ОВС, для формування у них

правосвідомості і високої правової культури з використанням специфічних правових засобів.

4. Правове виховання має власну мету та завдання, вирішення і досягнення яких сприяє формуванню правової культури та правосвідомості працівників ОВС. Мета правового виховання працівників ОВС – це поширення правових ідей і теорій, правової інформованості та формування позитивного, ціннісного ставлення до права і закону, соціальної позиції про явища правового життя, виховання правових переконань, мотивів тощо. Завдання правового виховання працівників ОВС – дати необхідні знання про досягнення правової культури, закони та інші нормативно-правові акти, міжнародні правові акти, права і свободи людини, правомірну поведінку, соціальну цінність права у життєдіяльності суспільства для зміцнення законності та правопорядку.

5. Суб'єкти правового виховання працівників ОВС – державні органи, громадські організації, соціальні групи, посадові особи та громадяни, котрі спрямовують свою діяльність на розроблення і реалізацію заходів щодо правового виховання працівників ОВС.

Варто зазначити, що правове виховання працівників ОВС має специфічну систему суб'єктів та тісно пов'язане зі системою професійної підготовки працівників ОВС. Зокрема, такими суб'єктами є: 1) держава, яка відповідає за формування правової політики та законодавства; 2) органи державної влади, що: забезпечують реалізацію державної політики у сфері правового виховання працівників ОВС України; здійснюють управління і контроль у сфері правового виховання працівників ОВС України; затверджують доктрину правового виховання працівників ОВС України; забезпечують функціонування закладів освіти, що здійснюють правове виховання працівників ОВС України; організовують підвищення кваліфікації і перепідготовку кадрів у сфері правового виховання працівників ОВС України; здійснюють інформаційне забезпечення у сфері правового виховання працівників ОВС України; виконують інші повноваження у сфері правового виховання працівників ОВС в Україні; 3) керівники органів і підрозділів ОВС;

4) працівники апаратів з питань роботи з персоналом; помічники заступників начальників органів і підрозділів з питань роботи з персоналом з організації виховної роботи та старші інспектори з виховної роботи (керівники підрозділів курсантів (слухачів) ВНЗ (начальники курсів, заступники начальників курсів, командири навчальних взводів; науково-педагогічні (педагогічні) працівники; 4) наставники; 5) суб'єкти громадського суспільства.

6. Форми правового виховання працівників ОВС – це способи організації виховного процесу, за яких відбувається взаємодія вихователя із працівниками ОВС за різних умов.

Класифікація форм правового виховання:

1) за призначенням, метою, змістом:

– загальні (основні) – правова освіта (навчання); правова пропаганда; правова агітація; правова просвіта; індивідуально-виховна робота; правова практика; правове самовиховання;

– спеціальні – службова підготовка, правова практика, проведення науково-практичних семінарів.

2) залежно від кількості охоплення осіб:

– масові;

– групові;

– індивідуальні.

Традиційні форми правового виховання повинні бути адаптовані до нових умов життя суспільства. Так, лекції, бесіди як традиційні форми правового виховання мають поєднуватися з інформаційними технологіями, більш сучаснішими інформаційними формами поширення правових знань. Відчувається також потреба в нових формах правового виховання, які можуть здійснюватися за комп'ютерними і телекомунікаційними технологіями. Доцільно використовувати можливості цифрового телемовлення. Завдяки інформаційним технологіям зростає швидкість поширення правової інформації.

Методи правового виховання працівників ОВС – це сукупність способів і прийомів впливу на свідомість, волю, психіку і поведінку працівників ОВС, що

здійснюються з урахуванням безпосередньо їх здібностей, загальних та індивідуальних властивостей, конкретної правовиховної ситуації та полягають у вирішенні завдань і досягненні мети цього напрямку виховання.

До методів правового виховання працівників ОВС належать: метод переконання; метод заохочення; метод примусу; метод прикладу; метод спостереження. Методи правового виховання мають педагогічну, психологічну, етичну спрямованість, охоплюють різні способи впливу на свідомість і поведінку працівників ОВС.

Засоби правового виховання працівників ОВС – усе те, за допомогою чого здійснюється цілеспрямований вплив на свідомість, волю і поведінку працівників ОВС або за допомогою чого передається інформація про право та інші чинники, які мають юридичне значення, що впливає на формування активної правової позиції працівників ОВС як індивідів. До засобів правового виховання працівників ОВС віднесено: а) діяльність державних органів, установ та громадських об'єднань; б) теле- і радіомовлення; в) друковані видання; г) кіно; г) літературу; д) мистецтво; е) засоби наочної пропаганди та агітації.

7. Комплекс заходів щодо використання зарубіжного досвіду правового виховання працівників ОВС передбачає: 1) організацію планомірного, систематичного й оперативного інформування керівництва, професорсько-викладацького і слухацького складу, наукових працівників, а також всіх зацікавлених співробітників органів внутрішніх справ про сучасний стан дослідження та тенденції розвитку правового виховання працівників ОВС; 2) використання порівняльно-педагогічної методології, комплексу методів і методики під час вивчення зарубіжного досвіду правового виховання працівників ОВС і оцінки його якості; 3) застосування закордонного досвіду виховання працівників ОВС у системі підготовки та підвищення кваліфікації науково-педагогічних кадрів освітніх установ системи МВС.

Не слід «механічно» переймати досвід якої-небудь країни без урахування вітчизняних реалій через відмінності чинників, що визначають особливості виховання. Щоб мінімізувати ризик негативних наслідків необґрунтованого

перейняття зарубіжного досвіду вітчизняною практикою, доцільно дотримуватися певних умови його вивчення, оцінки та використання. Задля цього, зокрема, необхідні: 1) всебічний аналіз соціально-економічного та культурно-історичного середовища функціонування поліцейських систем, досвід яких передбачається застосувати; 2) аналіз правових та концептуальних основ функціонування правоохоронних органів і освітніх систем України та країн, досвід яких вивчається з метою подальшого використання; 3) аксіологічний аналіз досвіду, що підлягає перейняттю: визначення, наскільки він актуальний у конкретній ситуації, чи відповідає загальній концепції розвитку системи органів внутрішніх справ; 4) прогнозування, наскільки конкретний зарубіжний досвід може бути ефективним у діяльності органів внутрішніх справ або освітньому закладі і за яких умов (організаційних, матеріальних, кадрових та ін.); 5) теоретичне обґрунтування необхідності і послідовності здійснення впровадження зарубіжного досвіду; 6) врахування зарубіжного досвіду та особливостей вітчизняного національного менталітету і правових традицій у правовому вихованні.

8. Правова політика у сфері правового виховання та освіти працівників ОВС – це діяльність держави і громадянського суспільства з формування правосвідомості та правової культури працівників ОВС в межах виховного та навчально-освітнього процесу, що провадиться на основі комплексу правових знань та освітніх технологій.

9. У процесі підготовки працівників ОВС слід приділяти увагу не лише правовому вихованню та освіті, але й формуванню свідомості й правових знань та їх особистої правової культури. Одним зі шляхів забезпечення якості юридичної освіти працівників ОВС є вдосконалення навчального процесу, модернізація навчальних планів і програм, введення нових дисциплін. Необхідно зважати також на нові тенденції розвитку юридичних наукових дисциплін, зокрема посилення міждисциплінарних контактів між традиційними і новими дисциплінами, між юридичними і неюридичними.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аграновская Е. В. Правовая культура и обеспечение прав личности : монография / Е. В. Аграновская. – М., 1988. – 142 с.
2. Алексеев С. С. Право: азбука-теория-философия: опыт комплексного исследования : монография / С. С. Алексеев. – М. : Статут, 1999. – 712 с.
3. Алексеєвець В. С. Учнівське самоврядування у правовому вихованні учнів / В. С. Алексеєвець // Проф.-техн. освіта. – 2014. – № 1. – С. 48–50.
4. Алексюк А. М. Педагогіка вищої освіти України. Історія. Теорія : підручник для студентів, аспірантів та молодих викладачів вищих навчальних закладів / А. М. Алексюк. – К. : Либідь, 1998. – 560 с.
5. Алексеєва І. М. Правова освіта та правове виховання провізорів у контексті демократизації суспільства та європейських стандартів освіти в Україні / І. М. Алексеєва // Актуальні питання фармацевтичної і медичної науки та практики. – 2015. – № 1. – С. 96–100.
6. Андріюк В. В. Теоретико-методологічні основи юридичного прогнозування : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.01 / В. В. Андріюк ; Київ. нац. ун-т внутр. справ. – К., 2007. – 19 с.
7. Ануфрієнко О. А. Професійно-політична культура юриста (філософсько-правовий аналіз) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.12 / О. А. Ануфрієнко. – К., 2007. – 18 с.
8. Анучина Л. В. Правове виховання: бажання й реальність / Л. В. Анучина, В. Г. Грицаненко // Проблеми законності : зб. наук. праць. – 2009. – Вип. 103. – С. 260–263.
9. Байлук В. В. Воспитание та самовоспитание / В. В. Байлук // Педагогическое образование в России. – 2014. – № 1. – С. 156–159.
10. Балюк В. А. Правовое воспитание учащихся : учеб. пособие / В. А. Балюк. – Новосибирск, 1986. – 100 с.
11. Баранов А. А. Культурно-воспитательная функция современного

российского государства : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : 12.00.01 / А. А. Баранов. – М., 2007. – 28 с.

12. Баранов П. П. Избранное: Проблемы правовой культуры и психологии / П. П. Баранов. – Ростов-на-Дону : РЮИ МВД России, 2006. – Ч. 1. – Т. 3. – 624 с.

13. Бачинський Т. В. Правове виховання як спосіб підвищення рівня правової культури молоді / Т. В. Бачинський // Вісник Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого. Сер.: Філософія, філософія права, політологія, соціологія : зб. наук. праць. – 2011. – Вип. 10. – С. 262–264.

14. Бачинський Т. В. Формування основ правового світогляду та правової культури шкільної молоді (філософсько-правовий вимір) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.12 «Філософія права» / Т. В. Бачинський. – Львів, 2013. – 18 с.

15. Берегова Г. Д. Взаємоперетин філософії освіти й виховання у теоретичній реконструкції форм і способів спілкування поколінь / Г.Д. Берегова // Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Філософія. Психологія. Педагогіка. – 2013. – № 1 (37). – С. 3–9.

16. Бех І. Д. Особистісно-орієнтований підхід у вихованні // Професійна освіта: педагогіка і психологія : польсько-український, українсько-польський журнал / за ред.: Т. Левицького, І. Зязюна, Н. Ничкало, І. Вільш. – К. ; Ченстохова, 2000. – С. 331–350.

17. Бігун В. С. Людина в праві: аксіологічний підхід : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.12 / В. С. Бігун ; Нац. акад. внутр. справ України МВС України. – К., 2004. – 19 с.

18. Бігун В. С. Право і правосуддя в юридичних фільмах: художня парадигма в популярній культурі / В. С. Бігун // Вісник Академії адвокатури України. – 2011. – Число 1. – С. 189–199.

19. Білозьоров Є. Міжнародно-правові акти як складова правової основи діяльності міліції України / Є. Білозьоров // Публічне право. – 2011. – № 1. – С. 96–102.

20. Богачов С. В. Теоретико-правові засади правової освіти в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.01 / С. В. Богачов ; Ін-т законодавства ВР України. – К., 2010. – 19 с.

21. Бурханов Ч. М. Профессиональное воспитание будущих экономистов в вузе МВД России (на примере работы начальника курса) : дисс. ... канд. пед. наук / Ч. М. Бурханов. – СПб., 2004.

22. Ващук О. Л. Посібник для консультантів юридичної клініки / О. Л. Ващук, Р. Ю. Гера. – Львів : ПАІС, 2008. – 248 с.

23. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. : Перун, 2005. – 1728 с.

24. Венгеров А. Б. Теория государства и права : учебник. – 2-е изд. / А. Б. Венгеров. – М. : Омега-Л, 2005. – 595 с.

25. Виховна робота в умовах безперервної освіти : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 3 грудня, 2009 р.) / ред.: В. І. Астахова ; Харк. облдержадмін., Харк. облрада, Виконком Харк. міськради, Рада ректорів ВНЗ Харк. регіону. – Х. : Нар. укр. акад., 2009. – 316 с.

26. Вишневський О. Сучасне українське виховання. Педагогічні нариси / О. Вишневський. – Львів : Львів. обл. наук.-метод. ін-т освіти ; Львів. обл. пед. т-во ім. Г. Ващенко, 1996. – 238 с.

27. Вівчар П. В. Морально-правове виховання неповнолітніх засуджених в умовах виховних колоній : монографія / П. В. Вівчар, С. П. Дем'янчук, П. С. Лосик ; Тернопільський національний економічний університет. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2010. – 199 с.

28. Вопленко Н. Н. Правосознание и правовая культура : учебное пособие / Н. Н. Вопленко. – Волгоград : Изд-во ВолГУ, 2000. – 52 с.

29. Воспитательная работа с личным составом в системе Министерства внутренних дел Российской Федерации : учебник / под общ. ред. докт. педаг. наук, докт. юрид. наук, проф. В. Я. Кикотя. – М. : ЦОКР МВД РФ, 2009. – 480 с.

30. Гак В. Г. Новый французско-русский словарь. – 9-е издание,

исправленное / В. Г. Гак, К. А. Ганшина. – М. : Русский язык медиа, 2004. – 1174 с.

31. Галимов М. М. Партийное руководство системой правового воспитания трудящихся в развитом социалистическом обществе : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : 12.00.01 «Теория и история государства и права; история политических и правовых учений» / М. М. Галимов ; Академия общественных наук при ЦК КПСС. – М., 1975. – 21 с.

32. Галимова М. М. Правовое воспитание трудящихся и роль закона в его осуществлении / М. М. Галимова, О. Ф. Муромец. – Казань, 1976.

33. Гарасимів О. І. Філософсько-правовий аспект соціальної відповідальності в діяльності органів внутрішніх справ : монографія / О. І. Гарасимів. – Львів : ЛьвДУВС, 2012. – 188 с.

34. Гентош Р. Є. Діяльність юридичних клінік у сфері громадського правозахисту : посіб. для студ. юрид. спец. ВНЗ / Р. Є. Гентош, М. Б. Дулеба, В. О. Козлов. – Львів : Відродження, 2003. – 126 с.

35. Головченко В. В. Эффективность правового воспитания: понятие, категории, методика измерения : монография / В. В. Головченко. – К., 1985. – 128 с.

36. Голубнича Л. О. Принципи навчання і виховання в педагогічній спадщині С. І. Миропольського : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.01 / Л. О. Голубнича ; Харк. держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Х., 2000. – 20 с.

37. Гончаренко С. Український педагогічний словник / С. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 206 с.

38. Гриньова Я. Г. Вид правової свідомості особистості до правового розвитку держави й суспільства / Я. Г. Гриньова // Пробл. інж.-пед. освіти. – 2013. – № 40/41. – С. 283–288.

39. Давыдов Г. П. Основы правового воспитания учащихся общеобразовательных школ : автореф. дис. на соискание уч. степени д-ра пед. наук : 13.00.01 «Теория и история педагогики» / Г. П. Давыдов. – М., 1985. – 34 с.

40. Данильян О. Г. Деякі напрями оптимізації правового виховання в сучасній Україні / О. Г. Данильян, Я. О. Овдієнко // Наукові записки Харківського ун-ту Повітряних сил : Соціальна філософія, психологія. – 2009. – Вип. 2. – С. 3–11.

41. Данильян О. Проблема взаємовпливу правового виховання і державотворчого процесу: українські реалії / О. Данильян, О. Петришин // Вісник Академії правових наук України. – 2010. – № 1 (60). – Х. : Право, 2010. – С. 28–38.

42. Декларація і програма виховання громадян в дусі демократії, заснованого на усвідомленні ними своїх прав та обов'язків : Декларація Ради Європи від 7 травня 1999 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_038

43. Декларація ООН про виховання народів у дусі миру від 15 грудня 1978 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_110

44. Декларація про поліцію : Резолюція № 690 (1979) Парламентської асамблеї Ради Європи від 8 травня 1979 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_803

45. Деменко О. І. Правосвідомість студентської молоді в Україні: теоретико-правове дослідження : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.01 / О. І. Деменко ; Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2012. – 18 с.

46. Дзундза А. І. Структура правового виховання як складної соціальної системи / А. І. Дзундза, О. І. Моїсеєнко, І. І. Моїсеєнко // Духовність особистості: методологія, теорія і практика. – 2013. – № 1 (54). – С. 70–75.

47. Дмитришин Ю. Л. Вища школа у формуванні громадської ідентичності особистості : колективна монографія / Ю. Л. Дмитришин, О. Я. Зелена, Я. М. Комарницький, Є. Д. Копельців-Левицька, І. Л. Мірчук; ред. : Я. М. Комарницький, С. А. Щудло ; Дрогоб. держ. пед. ун-т ім. І. Франка. – Дрогобич, 2012. – 232 с.

48. Дмитрієнко І. В. Проблема впливу правового виховання на правову культуру в перехідний період історичного становлення України /

І. В. Дмитрієнко // Право і безпека. – 2006. – № 5. – С. 15–19.

49. Додатковий протокол про імплементацію Статті 1 Угоди про співробітництво між Урядом України та Урядом Турецької Республіки в боротьбі зі злочинністю від 7 червня 2005 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/212152>

50. Долгова А. И. Правовое воспитание молодежи / А. И. Долгова. – М. : Знание, 1979. – 47 с.

51. Домагальські С. Великий польсько-український, україно-польський словник термінології сучасного бізнесу / С. Домагальські. – Тернопіль : Богдан, 2010. – 1800 с.

52. Европейский кодекс полицейской этики : Рекомендация Рес (2001)10 Комитета министров государствам – членам по Европейскому кодексу полицейской этики, принята Комитетом министров 19 сентября 2001 года на 765-м заседании Представителей министров [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://polis.osce.org/library/f/2687/1492/CoE-FRA-RPT-2687-RU-1492.pdf>

53. Енциклопедія освіти / Акад пед наук України ; головний ред В. Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.

54. Есин А. Б. Введение в культурологию: Основные понятия культурологии в систематическом изложении : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / А. Б. Есин. – М. : Академия, 1999. – 216 с.

55. Етимологічний словник української мови : в 7 т. / АН УРСР ; Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; редкол. О. С. Мельничук (головний ред.) та ін. – К. : Наук. думка, 1982. – Т. 1: А – Г / укл.: Р. В. Болдирев та ін. – 632 с.

56. Єлов В. Коли вуз готуватиме юристів, а не «випусників»? / В. Єлов // Право України. – 2004. – № 1. – С. 132–135.

57. Жигайло Н. І. Важливість релігійності як невід'ємної складової духовності у формуванні фахівця європейського рівня / Н. І. Жигайло // Наукові записки національного університету «Острозька академія». – 2014. – Випуск 27. – С. 56–60.

58. Забоклицький І. І. Конституціоналізація джерел міжнародного права:

національна та наднаціональні аспекти : монографія / І. І. Забокрицький. – Львів : Ліга-прес, 2015. – 232 с.

59. Завальна Ж. В. Професійні навички юриста : навч. посіб. / Ж. В. Завальна, М. В. Старшинський. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2006. – 214 с.

60. Загрева В. Я. Правове виховання старшокласників у навчально-виховному процесі загальноосвітніх шкіл-інтернатів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.07 / В. Я. Загрева ; АПН України ; Ін-т проблем виховання. – К., 2002. – 19 с.

61. Занік Ю. М. Інтелектуальна культура юриста: філософсько-правовий аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.12 / Ю. М. Занік ; Київ. нац. ун-т внутр. справ. – К., 2006. – 16 с.

62. Заславська С. І. Педагогічні працівники та економіко-правове виховання : метод. посіб. / С. І. Заславська, Т. Л. Савустьяненко, А. В. Савустьяненко, Л. О. Добринська ; Донец. ін-т післядиплом. освіти інж.-пед. працівників ; АПН України. – Донецьк, 2008. – 116 с.

63. Зима О. Концепція та основні напрямки виховної роботи в Харківському національному економічному університеті / О. Зима // Вища школа. – 2010. – № 12. – С. 17–25.

64. Зорченко К. Л. Воспитание правовой культуры молодежи : монография / К. Л. Зорченко. – Мн., 1986. – 80 с.

65. Зорько Г. Ф. Большой итальянско-русский словарь / Г. Ф. Зорько, Б. Н. Майзель, Н. А. Скворцова. – М. : Русский язык, 2002. – 1018 с.

66. Иванова И. И. Формирование профессионального самосознания курсантов в вузах МВД России : дисс. ... канд. пед. наук / И. И. Иванова. – СПб., 2001.

67. Иванюк М. И. О значении соотношения интереса и способностей для профориентации школьников / М. И. Иванюк, Н. Ф. Гейжан // Психологические аспекты профориентационной работы среди молодежи. – Ташкент, 1981. – С. 41–44.

68. Ильин И. А. О сущности правосознания : монография / И. А. Ильин. – М.,

1993. – 235 с.

69. Ільїна В. М. Формування правової культури майбутніх правоохоронців у освітньому середовищі ліцею : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.04 / В. М. Ільїна ; Харк. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Х., 2011. – 20 с.

70. Калиновський Ю. Ю. Правове виховання як домінанта розвитку правової культури та правосвідомості українського суспільства / Ю. Ю. Калиновський // Проблеми законності : зб. наук. праць. – 2009. – Вип. 103. – С. 253–255.

71. Калиновський Ю. Ю. Правове виховання як засіб подолання правового нігілізму в українському суспільстві / Ю. Ю. Калиновський // Вісник Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого. Сер.: Філософія, філософія права, політологія, соціологія : зб. наук. праць. – 2011. – Вип. 10. – С. 234–236.

72. Калиновський Ю. Ю. Правове виховання як механізм розвитку правового суспільства в Україні / Ю. Ю. Калиновський // Вісник Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія : зб. наук. праць. – Х. : Право, 2012. – № 3 (13). – С. 134–139.

73. Карабан В. І. Англійсько-український юридичний словник: понад 75 тисяч слів та словосполучень юридичної підмови та близько 160 тисяч українських перекладних відповідників / В. І. Карабан. – Вінниця : Нова книга, 2004. – 1088 с.

74. Караман О. Л. Напрями та зміст соціально-виховної роботи з неповнолітніми засудженими в спеціальних виховних установах / О. Л. Караман // Соц. педагогіка: теорія та практика. – 2013. – № 3. – С. 103–108.

75. Кваша А. А. Правовые установки граждан : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история правовых учений» / А. А. Кваша. – Волгоград, 2002. – 26 с.

76. Клімова Г. П. Особливості правового виховання студентів /

Г. П. Клімова // Сучасні аспекти виховання студентської молоді : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – Х. : ХНАМХ, 2012. – С. 65–69.

77. Клімова Г. П. Правове виховання в часи Київської Русі / Г. П. Клімова // Проблеми законності : зб. наук. праць. – 2009. – Вип. 103. – С. 246–249.

78. Коваленко І. І. Сутність і зміст правового виховання: методологічний аспект / І. І. Коваленко // Наук. зап. Харк. ун-ту Повітряних сил: Соціальна філософія, психологія. – 2008. – Вип. 2. – С. 65–70.

79. Коваленко І. П. Правова соціалізація особистості як процес формування правової культури / І. П. Коваленко // Культура України. – 2011. – Вип. 32. – С. 110–118.

80. Коваль В. Правове виховання неповнолітніх у пенітенціарних установах / В. Коваль // Нова пед. думка. – 2012. – № 3. – С. 172–174.

81. Ковальська О. Основні завдання та напрями управління правовою освітою учнів у системі роботи загальноосвітнього навчального закладу / О. Ковальська // Нова пед. думка. – 2009. – № 4. – С. 107–109.

82. Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку» від 17 грудня 1979 року : Резолюція 34/169 Генеральної Асамблеї ООН [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_282

83. Кожушко М. В. Адміністративно-правові засади формування професійної етики курсантів та слухачів вищих навчальних закладів МВС України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.07 / М. В. Кожушко ; Міжрегіон. акад. упр. персоналом. – К., 2011. – 20 с.

84. Козяр М. М. Формування правової культури в курсантів-рятувальників засобами інформаційно-комунікаційних технологій / М. М. Козяр, О. А. Зарічанський // Теорія і практика управління соціальними системами: філософія, психологія, педагогіка, соціологія. – 2011. – № 2. – С. 23–28.

85. Колонтаевская И. Ф. Организационные и нормативные основы регулирования профессиональной подготовки управленческих кадров полиции

за рубежом / И. Ф. Колонтаевская [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.center-bereg.ru/o5144.html>

86. Колосов Е. Н. Правовое воспитание учащихся средних специальных заведений / Е. Н. Колосов. – М. : Знание, 1979. – 45 с.

87. Кондрашков Н. Н. Правовое воспитание (организационные и методологические принципы) / Н. Н. Кондрашков ; Научно-методический совет по пропаганде вопросов государства и права. – М. : Знание, 1977. – 46 с.

88. Коновалова В. О. Юридична психологія : підручник. – 2-ге вид., перероб. і доп. / В. О. Коновалова, В. Ю. Шепітько. – Х. : Право, 2008. – 240 с.

89. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

90. Концепція розвитку освіти України на період 2015–2025 років : проект [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://osvita.ua/news/43501/>

91. Корниенко Л. М. Проблемы формирования правосознания школьников : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. юрид. наук / Л. М. Корниенко. – М., 1974. – 20 с.

92. Костенко О. Юридична освіта і правове виховання як засоби забезпечення правопорядку (щодо юридичної освіти і правового виховання «натуралістського» типу) / О. Костенко // Проблеми сьогодення: теорія, практика, життя академії : Вісник Національної академії прокуратури України. – 2010. – № 4. – С. 29–35.

93. Костенко О. Юридична освіта і правове виховання як засоби забезпечення правопорядку (щодо юридичної освіти і правового виховання «соціально-натуралістського» типу) / О. Костенко // Право України. – 2011. – № 8. – С. 187–195.

94. Костенко О. М. Юридична наука, освіта і правове виховання у механізмі забезпечення правопорядку (в контексті соціально-натуралістичної юриспруденції) / О. М. Костенко // Держава і право у світлі сучасної юридичної думки : зб. наук. праць на пошану акад. Юрія Сергійовича Шемшученка. – 2010. – С. 388–400.

95. Кравченко О. Суть поняття «правовий нігілізм» та шляхи його подолання / О. Кравченко // Педагогіка та психологія : зб. наук. праць. – 2011. – Вип. 40. – С. 3–9.

96. Криштак І. В. Роль школи у правовому вихованні старшокласників у другій половині ХХ століття / І. В. Криштак // Педагогіка, психологія та мед.-біол. пробл. фіз. виховання і спорту. – 2006. – № 12. – С. 84–88.

97. Кудрик Л. Християнське і правове виховання як засіб становлення соціально зрілої особистості / Л. Кудрик, Ю. Сурмяк // Молодь і ринок. – 2011. – № 6. – С. 70–74.

98. Кудрявцев В. Н. Право и поведение : монографія / В. Н. Кудрявцев. – М., 1978. – 191 с.

99. Кузнецов Э. В. Кризис современного правосознания / Э. В. Кузнецов // Правоведение. – 1994. – № 3. – С. 3–9.

100. Культурологія: енциклопедичний словник / за ред. д-ра філос. наук, проф. В. П. Мельника. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2013. – 508 с.

101. Курка С. І. Правове виховання студентської молоді у вищому навчальному закладі як чинник формування правової культури особистості / С. І. Курка // Наше право. – 2011. – № 3. – С. 5–10.

102. Кутиркін А. Правове виховання дітей дошкільного віку / А. Кутиркін // Право України. – 2009. – № 4. – С. 164–169.

103. Кутомай О. Робота з батьками у системі правового виховання / О. Кутомай // Пед. пошук. – 2007. – № 2. – С. 58–60.

104. Левина С. В. Воспитательная функция права и механизм ее реализации / С. В. Левина // Вестник ТГУ. – 2010. – Выпуск 9 (89). – С. 272–279.

105. Легуша С. М. Сутність, функції і механізм правового виховання курсантів вищих навчальних закладів МВС України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.01 / С. М. Легуша ; НАН України. – К., 2002. – 14 с.

106. Лоджук М. Т. Правове регулювання діяльності юридичних клінік в

Україні: загальнотеоретичне дослідження : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.01 / М. Т. Лоджук ; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». – Одеса, 2014. – 22 с.

107. Лукашенко А. А. Організаційно-правове забезпечення виховної роботи в органах внутрішніх справ / А. А. Лукашенко // Юридичний науковий електронний журнал. – 2014. – № 1. – С. 32–35.

108. Ляшенко О. О. Правове виховання учнів з вадами інтелектуального розвитку в навчально-виховному процесі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.03 / О. О. Ляшенко ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2010. – 24 с.

109. Макаренко А. С. Методика організації виховного процесу : твори : у 7 т. / А. С. Макаренко. – К., 1954. – Т. 5.

110. Максимов С. І. Правове виховання в сучасних дослідженнях: проблеми й перспективи / С. І. Максимов // Проблеми законності : зб. наук. праць. – 2009. – Вип. 103. – С. 228–233.

111. Малько А. В. Теорія правової політики : монографія / А. В. Малько. – М. : Юрлитинформ, 2012. – 328 с.

112. Мальцев Д. О. Правове виховання як невід'ємна складова правової соціалізації особистості / Д. О. Мальцев, В. Ю. Швачка // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2011. – № 7. – С. 12–19.

113. Мануйлов Є. М. Правове виховання студентів ВНЗ України / Є. М. Мануйлов // Вісник Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого. Сер.: Філософія, філософія права, політологія, соціологія : зб. наук. праць. – 2011. – Вип. 10. – С. 236–238.

114. Мануйлов Є. М. Формування особистості майбутнього фахівця права / Є. М. Мануйлов // Вибрані праці: статті, матеріали конференцій, «круглих столів» (2006–2011). – Х. : Право, 2011. – 216 с.

115. Мартиненко О. А. Злочини працівників ОВС України: аналіз сталих тенденцій / О. А. Мартиненко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.helsinki.org.ua/index.php?id=1286292983>

116. Мартыненко Б. К. Правосознание, правовая культура и правовое воспитание / Б. К. Мартыненко // Проблемы теории государства и права : учебник / под ред. В. М. Сырых. – М., 2008. – 528 с.

117. Матюхіна Н. П. До проблеми професійної культури працівників правоохоронних органів (зарубіжний досвід) / Н. П. Матюхіна // Кримський юридичний вісник : зб. наук. пр. / МВС України ; Крим. юрид. ін-т Одес. держ. ун-ту внутр. справ. – Сімферополь, 2009. – Вип. 3 (7) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/1744/1/Matjxina_6.pdf

118. Маценко Л. М. Педагогіка сімейного виховання : навчальний посібник. – Вид. 2-ге, доп., перероб. / Л. М. Маценко. – К. : НАКККіМ, 2011. – 293 с.

119. Мережа громадянської освіти : правова освіта сільського населення / упоряд. В. Г. Животовська. – Кіровоград : Полімед-сервіс, 2008. – 149 с.

120. Методичні рекомендації з організації та проведення індивідуальної виховної роботи з особовим складом органів і підрозділів внутрішніх справ України // Організація роботи з персоналом в органах внутрішніх справ України : метод. посібник. – К. : РВВ МВС України, 2002. – 348 с.

121. Минимальные стандартные правила Организации Объединенных Наций, касающиеся отправления правосудия в отношении несовершеннолетних (Пекинские правила) : Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН от 29 ноября 1985 года № 40/33 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/beijing_rules.shtml

122. Минькович-Слободяник О. В. Правове виховання як напрям правової політики / О. В. Минькович-Слободяник // Держава і право: Юридичні і політичні науки : зб. наук. праць. – 2012. – Вип. 56. – С. 62–67.

123. Миронова Т. Н. Общая характеристика концепции воспитания / Т. Н. Макаренко // Вестник Кемеровского государственного университета. – 2010. – № 1. – С. 236–242.

124. Миськів Л. І. Адміністративно-правові засади діяльності вищих

навчальних закладів МВС України з питань морально-правового виховання курсантів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.07 / Л. І. Миськів ; Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2008. – 20 с.

125. Мицкевич А. В. Методика правового виховання : монографія / А. В. Мицкевич, В.М. Обухова. – М., 1982. – 174 с.

126. Міліція чи поліція. Соцопитування: за рік поліція різко наростила довіру [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://novynarnia.com/2016/05/25/sotsopituvannya-za-rik-politsiya-rizko-narostila-doviru-lideri-nedoviri-prokuratura-y-sudi/>

127. Мірошніченко В. Системний підхід у патріотичному вихованні майбутніх офіцерів-прикордонників / В. Мірошніченко // Педагогічні науки. – 2011. – Вип. 2. – С. 67–72.

128. Моргунов О. А. Сутність і зміст правовиховної роботи в органах внутрішніх справ / О. А. Моргунов // Актуальні проблеми держави і права. – 2014. – Вип. 73. – С. 491–497.

129. Мудрик А. В. Воспитание как социальный феномен / А. В. Мудрик // Сибирский педагогический журнал. – 2006. – № 1. – С. 126–128.

130. Новая философская энциклопедия: в 4 т. / Ин-т философии РАН, Нац. общ.-научн. фонд ; научно-ред. совет : предс. В. С. Степин, заместители предс. : А. А. Гусейнов, Г. Ю. Семигин, уч. секр. А. П. Огурцов. – М. : Мысль, 2010. – Т. II. – 634 с.

131. Належна юридична освіта стане додатковою гарантією якості функціонування нашої правової системи // Закон і бізнес. – № 38 (1232). – 19.09–25.09.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zib.com.ua/ua/118702-chlen_vryu_andriy_boyko_nalezhna_yuridichna_osvita_stane_dod.html

132. Немецко-русский словарь. 2000 слов. – Изд. 22-е. / за ред. И. В. Рахманова. – М. : Сов. энциклопедия, 1971. – 560 с.

133. Нерсесянц В. С. Общая теория права и государства : учебник / В. С. Нерсесянц. – М. : Норма ИНФРА-М, 2012. – 560 с.

134. Нерсесянц В. С. Общая теория права и государства : учебник для вузов /

В. С. Нерсисянц. – М. : НОРМА-ИНФРА-М, 1999. – 552 с.

135. Нечипоренко Л. С. Класична педагогіка : навчальний посібник / Л. С. Нечипоренко, Я. В. Подоляк, В. Г. Паснюк. – Х. : Основа, 1998. – 419 с.

136. Новая философская энциклопедия : в 4 т. / Ин-т философии РАН, Нац. общ.-научн. фонд ; научно-ред. совет: предс. В. С. Степин, заместители предс. : А. А. Гусейнов, Г. Ю. Семигин, уч. секр. А. П. Огурцов. – М. : Мысль, 2010. – Т. I. – 744 с.

137. Новий англо-український та українсько-англійський словник. – Х. : Єдиноріг, 2000. – 576 с.

138. Носовець Н. М. Гуманістична спрямованість системи трудового виховання молоді в педагогічній спадщині А. С. Макаренка : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Н. М. Носовець ; Харківський державний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди. – Х., 2004. – 23 с.

139. Оніщенко Н. Правова освіченість у контексті правової освіти / Н. Оніщенко // Віче. – 2012. – С. 35–37.

140. Оніщенко Н. Правовий світогляд як явище соціальної дійсності / Н. Оніщенко // Право України. – 2014. – № 5. – С. 15–21.

141. Организация воспитательной работы с личным составом органов внутренних дел: курс лекций / С. Н. Тихомиров и др. – М. : ДГСК МВД России, 2012. – 160 с.

142. Орлова О. О. Правове виховання і роль міліції у його здійсненні на сучасному етапі розвитку суспільства (теоретичні та прикладні аспекти) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.01 / О. О. Орлова ; Київ. нац. ун-т внутр. справ. – К., 2008. – 20 с.

143. Ортинський В. Л. Актуальні проблеми виховання курсантів у вищих навчальних закладах системи МВС України / В. Л. Ортинський, В. І. Ряшко. – Львів, 2006. – 260 с.

144. Ортинський В. Л. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / В. Л. Ортинський. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 472 с.

145. Ортинський В. Л. Філософські проблеми правового виховання курсантів у вищих навчальних закладах МВС України : монографія / В. Л. Ортинський. – Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2009. – 288 с.

146. Основные принципы применения силы и огнестрельного оружия должностными лицами по поддержанию правопорядка, приняты восьмым Конгрессом ООН по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями (Гавана, Куба, 27 августа – 7 сентября 1990 года) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/firearms.shtml

147. Павлов А. С. Правовое воспитание / А. С. Павлов. – М. : Советская Россия, 1972. – 268 с.

148. Пашуля Г. Я. Органи внутрішніх справ як елемент апарату держави в умовах глобалізації : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Г. Я. Пашуля. – Львів, 2015. – 203 с.

149. Певцова Е. А. Современные дефинитивные подходы к правовой культуре и правовому сознанию / Е. А. Певцова // Журнал российского права. – 2004. – № 3. – С. 70–73.

150. Погребная Ю. К. Правосознание современного российского общества: вопросы теории и методологии исследования : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Ю. К. Погребная. – М., 2011. – 187 с.

151. Поліщук О. В. До проблеми правового виховання учнів 5–6 класів шкіл-інтернатів / О. В. Поліщук // Пед. дискурс : зб. наук. пр. – 2012. – Вип. 11. – С. 245–250.

152. Поліщук О. В. Історіографічний аналіз проблеми правового виховання молодших підлітків загальноосвітніх навчальних закладів / О. В. Поліщук // Пед. дискурс : зб. наук. пр. – 2013. – Вип. 15. – С. 568–572.

153. Поліщук О. В. Особливості правового виховання молодших підлітків шкіл-інтернатів / О. В. Поліщук // Пед. дискурс : зб. наук. пр. – 2013. – Вип. 14. –

С. 363-367.

154. Поліщук О. В. Правове виховання підростаючого покоління у педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського / О. В. Поліщук // Пед. дискурс : зб. наук. пр. – 2011. – Вип. 10. – С. 416–421.

155. Поліщук О. Правове виховання учнів 5–6 класів шкіл-інтернатів як складова соціалізації особистості / О. Поліщук // Молодь і ринок. – 2012. – № 4. – С. 83–88.

156. Положення про вищі навчальні заклади МВС : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 14 лютого 2008 року № 62 // Офіційний вісник України. – 2008. – № 21. – Ст. 615.

157. Положення про організацію виховної роботи з особовим складом органів і підрозділів внутрішніх справ України : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 25 листопада 2003 р. № 1458.

158. Положення про психолого-педагогічне супроводження навчально-виховного процесу у навчальних закладах МВС України : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 28 липня 2004 року № 842 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 44. – Ст. 2922.

159. Поляновська О. Правове виховання дітей-сиріт молодшого шкільного віку, що перебувають у школах-інтернатах, через використання інтерактивних технологій / О. Поляновська // Молодь і ринок. – 2013. – № 12. – С. 58–62.

160. Попадич О. Педагогічні умови правового виховання майбутніх фахівців комп'ютерної галузі / О. Попадич // Педагогіка і психологія проф. освіти. – 2013. – № 1. – С. 175–182.

161. Попадич О. Підходи до проблеми правового виховання майбутніх фахівців комп'ютерної галузі / О. Попадич // Педагогіка і психологія проф. освіти. – 2012. – № 3. – С. 105–112.

162. Попковская П. Я. Методология научных исследований : курс лекций. – 2-е изд. / П. Я. Покровская. – М. : Информпресс, 2006. – 184 с.

163. Почтарь Т. М. Правое воспитание в педагогических вузах: вопросы методологии и методики : дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Т. М. Почтарь. – М.,

2000. – 207 с.

164. Права та обов'язки дітей і дорослих за педагогічними принципами В. Сухомлинського / І. Туник. – К. : Шкільний світ, 2009. – 124 с.

165. Правовая культура и вопросы правового воспитания : сборник научных трудов / редкол. : А. Д. Бойков (отв. ред.), В. И. Каминская, А. Р. Ратинов, В. В. Степанов, А. С. Шляпочников. – М. : Изд-во Всесоюз. ин-та по изуч. причин и разраб. мер предупреждения преступности, 1974. – 202 с.

166. Правове виховання в сучасній Україні : монографія. – 2-ге вид., переробл. і допов. / А. П. Гетьман, Л. М. Герасіна, О. Г. Данильян та ін. ; за ред. В. Я. Тація, А. П. Гетьмана, О. Г. Данильяна. – Х. : Право, 2013. – 440 с.

167. Правовое воспитание и социальная активность населения / В. П. Зенин та ін. ; редколл.: Б. М. Бабий (отв. ред.), Н. И. Козюбра, В. В. Оксамытный ; Академия наук Украинской ССР ; Институт государства и права. – К. : Наукова думка, 1979. – 325 с.

168. Правосознание и правовое воспитание трудящихся в развитом социалистическом обществе / отв. ред. : А. В. Мицкевич. – М. : Мысль, 1975. – 183 с.

169. Принципы управления правовым воспитанием / В. С. Струтинский. – К. : Знание, 1983. – 48 с.

170. Проблемы теории государства и права : учебник / под ред. В. М. Сырых. – М. : Эксмо, 2008. – 528 с.

171. Про громадські об'єднання : Закон України від 22 березня 2012 року № 4572-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 1. – Ст. 1.

172. Про державну національну програму «Освіта» («Україна XXI століття») : Постанова Кабінету Міністрів України від 3 листопада 1993 року № 896 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/896-93-%D0%BF>

173. Про Дисциплінарний статут органів внутрішніх справ України : Закон України від 22 лютого 2006 року № 3460-IV // Офіційний вісник України. – 2006. – № 12. – Ст. 9.

174. Про додаткові заходи щодо забезпечення розвитку освіти в Україні : Указ Президента України від 9 жовтня 2001 року № 941/2001 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 41. – Ст. 1845.

175. Про додаткові заходи щодо підвищення якості освіти в Україні : Указ Президента України від 20 березня 2008 року № 244/2008 // Офіційний вісник Президента України. – 2008. – № 8. – Ст. 404.

176. Про забезпечення дальшого розвитку вищої освіти в Україні : Указ Президента України від 25 вересня 2008 року № 857/2008 // Офіційний вісник України. – 2008. – № 35. – Ст. 1124.

177. Про затвердження Інструкції про порядок взаємодії дільничних інспекторів прикордонної служби Державної прикордонної служби України та дільничних інспекторів міліції в системі МВС України : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 18 грудня 2003 року № 380/1556 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 2. – Ст. 95.

178. Про затвердження Інструкції про порядок організації обміну інформацією між структурними підрозділами МВС, Служби безпеки України, Державної податкової адміністрації України, Державної прикордонної служби України, Держмитслужби в діяльності з виявлення та припинення корупційних діянь в правоохоронних органах : спільний наказ Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Державної податкової адміністрації, Адміністрації Державної прикордонної служби України та Державної митної служби України від 23 березня 2009 року № 124/936/139/199/250 // Офіційний вісник України. – 2009. – № 57. – Ст. 2009.

179. Про затвердження плану заходів з реалізації Національної стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 4 вересня 2013 року № 686-р // Урядовий кур'єр. – 2013. – 23 жовтня.

180. Про затвердження Положення про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 26 січня 2016 року № 50 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0260-16/paran10#n10>.

181. Про затвердження Положення про військові частини і підрозділи з охорони дипломатичних представництв, консульських установ іноземних держав, представництв міжнародних організацій в Україні Національної гвардії України : наказ Міністерства внутрішніх справ від 22 липня 2014 року № 713 // Офіційний вісник України. – 2014. – № 65. – Ст. 1808.

182. Про затвердження Положення про Департамент Державної служби охорони при Міністерстві внутрішніх справ України : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 13 жовтня 2005 року № 878 // Офіційний вісник України. – 2005. – № 44. – Ст. 2782.

183. Про затвердження Положення про орган військового управління оперативно-територіального об'єднання Національної гвардії України : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 16 липня 2014 року № 890/25667 // Офіційний вісник України. – 2014. – № 65. – Ст. 1807.

184. Про затвердження Положення про органи досудового розслідування Міністерства внутрішніх справ України : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 9 серпня 2012 року № 686 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 84. – Ст. 3408.

185. Про затвердження Положення про організацію післядипломної освіти працівників Національної поліції : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 24 грудня 2015 № 1625 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0076-16/para7#n7>

186. Про затвердження Положення про службу безпеки дорожнього руху Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України : наказ Адміністрації Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України від 12 вересня 2013 року № 511 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1710-13>.

187. Про затвердження Положення про службу дільничних інспекторів міліції в системі Міністерства внутрішніх справ України : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 11 листопада 2010 року № 550 // Офіційний вісник України. – 2010. – № 95. – Ст. 120.

188. Про затвердження Положення про спеціальний підрозділ судової міліції «Грифон»: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 19 листопада 2003 року № 1390 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 51. – Т. 2. – Ст. 2725.

189. Про затвердження положення про Училище професійної підготовки працівників міліції: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 23 червня 2014 року № 594 // Офіційний вісник України. – 2014. – № 59. – Ст. 1622.

190. Про затвердження Правил етичної поведінки працівників апарату Міністерства внутрішніх справ України, територіальних органів, закладів, установ і підприємств, що належать до сфери управління МВС: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 28 квітня 2016 року № 326 // Офіційний вісник України. – 2016. – № 49. – Ст. 1764.

191. Про затвердження Положення про патрульну службу МВС: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 02 липня 2015 року № 796 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0777-15>

192. Про заходи забезпечення пріоритетного розвитку освіти в Україні: Указ Президента України від 30 вересня 2010 року № 926/2010 // Офіційний вісник України. – 2010. – № 75. – Ст. 2659.

193. Про заходи щодо поліпшення національно-патріотичного виховання дітей та молоді: Указ Президента України від 12 червня 2015 року № 334/2015 // Офіційний вісник Президента України. – 2015. – № 14. – Ст. 971.

194. Про Національну доктрину розвитку освіти: Указ Президента України від 17 квітня 2002 року № 347/2002 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 16. – Ст. 860.

195. Про Національну поліцію: Закон України від 2 липня 2015 року № 580-VIII // Офіційний вісник України. – 2015. – № 63. – Ст. 2075.

196. Про Національну програму правової освіти населення: Указ Президента України від 18 жовтня 2001 року № 992/2001 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 43. – Ст. 1921.

197. Про національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2012 року : Указ Президента України від 25 червня 2013 року № 344/2013 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 50. – Ст. 1783.

198. Про невідкладні заходи щодо забезпечення функціонування та розвитку освіти в Україні : Указ Президента України від 4 липня 2005 року № 1013/2005 // Офіційний вісник України. – 2005. – № 27. – Ст. 1542.

199. Про організацію діяльності підрозділів державної служби боротьби з економічною злочинністю Міністерства внутрішніх справ України : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 3 вересня 2012 року № 769 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 73. – Ст. 2951.

200. Про організацію службової діяльності міліції охорони Державної служби охорони при МВС України : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 25 листопада 2003 року № 1433 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 22. – Ст. 128.

201. Про організацію службової діяльності цивільної охорони Державної служби охорони при МВС України : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 25 листопада 2003 року № 1430 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 28. – Т. 1. – Ст. 1916.

202. Про проведення парламентських слухань на тему: «Правове забезпечення реформи освіти в Україні» : Постанова Верховної Ради України від 2 вересня 2015 року № 659-VII // Голос України. – 2015. – 15 вересня.

203. Про Програму правової освіти населення України : Постанова Кабінету Міністрів України від 29 травня 1995 року № 366 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/366-95-%D0%BF>

204. Про схвалення Концепції Державної програми розвитку освіти на 2006–2010 роки : Постанова Кабінету Міністрів України від 12 липня 2006 року № 396-р // Офіційний вісник України. – 2006. – № 28. – Ст. 2035.

205. Професійна етика та культура поведінки працівника органів внутрішніх справ України : метод. посіб. для працівників ОВС / В. Л. Ортинський та ін. ; Львівський державний університет внутрішніх справ. –

Львів : ЛьвДУВС, 2009. – 128 с.

206. Психологічна енциклопедія / автор-упорядник О. М. Степанов. – К. : Академвидав, 2006. – 424 с.

207. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посібник. – Вид. 9-е, зі змінами / П. М. Рабінович. – Львів : Край, 2007. – 192 с.

208. Радько Т. Н. Теоретические и методологические проблемы функций социалистического права : автореф. дисс. на соискание уч. степени д-ра юрид. наук : 12.00.01 / Т. Н. Радько. – М., 1978. – 40 с.

209. Рекомендація про виховання в душі міжнародного взаєморозуміння, співробітництва й миру, і виховання в душі поваги прав людини та основних свобод, прийнята 19 листопада 1974 року Генеральною Конференцією Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури на її вісімнадцятій сесії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_863

210. Розіна Н. В. Ігрові методи у формуванні правової компетентності учнів ПТНЗ / Н. В. Розіна // Проф.-техн. освіта. – 2014. – № 1. – С. 38–39.

211. Романова І. А. Система правового виховання іноземних студентів в умовах інженерно-педагогічного навчального закладу / І. А. Романова // Пробл. інж.-пед. освіти. – 2013. – № 38/39. – С. 332–336.

212. Роттердамская хартия. Охрана правопорядка силами полиции в полиэтническом обществе. Серия «Права человека» / перевод с англ. Общественная правозащитная организация «Гражданский контроль». – 2002 – 30 с.

213. Руководство по демократическим основам полицейской деятельности от 24 января 2007 года // Organization for Security and Cooperation in Europe [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.osce.org/ru/secretariat/23805>

214. Руководящие принципы по образованию в области прав человека для сотрудников правоохранительных органов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.osce.org/ru/odihhr/98280?download=true>

215. Рябко И. Ф. Основы правовой педагогики / И. Ф. Рябко. – Ростов-на-Дону : Издательство Ростовского университета, 1973. – 156 с.

216. Рябко И. Ф. Правосознание и правовое воспитание масс в советском обществе / И. Ф. Рябко. – Ростов-на-Дону : Издательство Ростовского университета, 1969. – 189 с.

217. Савченко О. Я. Цілі і цінності реформування сучасної школи / О. Я. Савченко // Філософія сучасної освіти та стан її розробки в Україні : матеріали Всеукраїнської наукової конференції. – К. : ІЗМН, 1997. – С. 238–240.

218. Сальников В. П. Государство как феномен и объект типологии: теоретико-методологический анализ : монография / В. П. Сальников, С. В. Степашин, А. Г. Хабибулин. – СПб., 2001. – 208 с.

219. Сапун В. А. Социалистическое правосознание и реализация советского права / В. А. Сапун. – Владивосток, 1984. – 167 с.

220. Світогляд і особистість правоохоронця : матеріали круглого столу (м. Донецьк, 11 жовтня 2013 року) / ред. : В. М. Бесчастний, Г. В. Гребеньков, А. П. Загнітко ; Донец. юрид. ін-т. – Донецьк : ДЮІ МВС України, 2013. – 135 с.

221. Семенко О. В. Внутрішнє переконання прокурора та його роль у процесі доказування / О. В. Семенко // Науковий вісник Чернівецького університету. – 2012. – Випуск 628. Правознавство. – С. 136–139.

222. Семитко А. П. Правосознание и правовая культура / А. П. Семитко // Теория государства и права : учебник / под ред. В. Д. Перевалова. – М., 2006. – 470 с.

223. Семитко А. П. Развитие правовой культуры как правовой прогресс : автореф. дисс. на соискание уч. степени д-ра юрид. наук : 12.00.01 / А. П. Семитко. – Екатеринбург, 1996. – 36 с.

224. Сербин Р. А. Правова культура – важливий фактор розбудови правової держави : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12 / Р. А. Сербии. – К., 2003. – 185 с.

225. Сербин Р. А. Правова культура – важливий фактор розбудови правової держави : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.12 / Р. А. Сербин ; Нац. акад. внутр. справ України. – К., 2003. – 15 с.

226. Сидоренко С. А. Правова освіта та правове виховання : наук.-метод. рек. /

С. А. Сидоренко, О. В. Карпушина ; Луган. обл. ін-т післядиплом. пед. освіти. – Луганськ : СПД Резніков В. С., 2009. – 204 с.

227. Синюков В. Н. Политика Российского государства в сфере юридического образования / В. Н. Синюков // Правовая политика: словарь и проект концепции. – Саратов, 2010.

228. Ситаров В. А. Воспитание / В. А. Ситаров // Знание. Понимание. Умение. – 2007. – № 4. – С. 234–235.

229. Сіда Ю. С. Судова влада в умовах трансформації українського суспільства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. соціол. наук : 22.00.04 / Ю. С. Сіда ; Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Х., 2005. – 19 с.

230. Скакун О. Ф. Правосознание – компонент правовой системы или ее предсистема? / О. Ф. Скакун // Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». – 2010. – Т. ІХ. – С. 32–45.

231. Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підручник. – 3-тє видання / О. Ф. Скакун. – К. : Алерта, 2012. – 524 с.

232. Сливка С. С. Правове виховання працівників органів внутрішніх справ в сучасних умовах / С. С. Сливка. – Львів., 1991. – 40 с.

233. Сливка С. С. Філософсько-правові проблеми професійної культури юриста : дис. ... д-ра. юрид. наук : 12.00.12 / С. С. Сливка. – Львів, 2002. – 405 с.

234. Соколов Н. Я. Где узнать о законодательных актах? : монография / Н. Я. Соколов. – М. : Знание, 1984. – 64 с.

235. Соколов Н. Я. Организация правовой пропаганды : монография / Н. Я. Соколов. – М. : Юридическая литература, 1974. – 88 с.

236. Соколов Н. Я. Правовое воспитание в современном российском обществе : учебное пособие / Н. Я. Соколов, Е. К. Матевосова. – М. : Проспект, 2015. – 142 с.

237. Соколова Н. С. Правосознание, правовая культура и правовое воспитание / Н. С. Соколова // Проблемы общей теории права и государства / под общ. ред. В. С. Нерсесянца. – М. : НОРМА-ИНФРА-М, 2001. – 407 с.

238. Сохан І. О. Психологічні особливості морально-правової соціалізації

студентів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : 19.00.05 / І. О. Сохан ; Ін-т соц. та політ. психології АПН України. – К., 2010. – 20 с.

239. Соціологія : словник термінів і понять / за заг. ред. Є. А. Біленького і М. А. Козловця. – К. : Кондор, 2006. – 372 с.

240. Спільна заява про співробітництво між органами міліції Міністерства внутрішніх справ України і поліції Державного міністерства внутрішніх справ Баварії від 24 квітня 1992 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/211530>

241. Стан юридичної освіти та науки в Україні (результати дослідження). – К., 2009–2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.osce.org/uk/ukraine/108309?download=true>

242. Стратегія ОБСЄ з протидії загрозам безпеці та стабільності в XXI столітті від 1 грудня 2003 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_705.

243. Стратонов В. М. Версії в практиці пізнавальної діяльності слідчого / В. М. Стратонов // Право і безпека. – 2011. – № 1 (38). – С. 174–178.

244. Стреляева В. В. Правовое воспитание в условиях становления правового государства : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : 12.00.01 «Теория и история государства и права; история политических и правовых учений» / В. В. Стреляева. – М., 2006. – 26 с.

245. Стреляева В. В. Правовое воспитание в условиях становления правового государства : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / В. В. Стреляева. – М., 2006. – 183 с.

246. Струве П. Б. Интеллигенция и революция / П. Б. Струве // Вехи. Интеллигенция в России. – М., 1991.

247. Сурмяк Ю. До питання практики взаємодії професійно-технічних навчальних закладів та органів внутрішніх справ у правовому вихованні учнів / Ю. Сурмяк, Л. Кудрик // Педагогіка і психологія проф. освіти. – 2011. – № 2. – С. 153–164.

248. Сурмяк Ю. Концептуальні засади взаємодії вищого професійного

училища й органів внутрішніх справ у правовому вихованні учнів / Ю. Сурмяк // Педагогіка і психологія проф. освіти. – 2008. – № 6. – С. 205–216.

249. Сурмяк Ю. Організаційні питання розвитку партнерських відносин вищих навчальних закладів і органів внутрішніх справ у правовиховній роботі / Ю. Сурмяк // Нова пед. думка. – 2013. – № 1. – С. 185–188.

250. Суровська Л. І. Правове виховання як чинник суспільного розвитку / Л. І. Суровська, А. В. Швецова // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Философия. Социология. – 2009. – № 4. – Т. 22 (61). – С. 240–242.

251. Сучасні аспекти виховання студентської молоді: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – Х. : ХНАМХ, 2012. – 320 с.

252. Сучасні педагогічні стратегії та технології у викладанні дисциплін гуманітарного циклу у технічному ВНЗ : матеріали Всеукр. наук.-метод. конф. з міжнар. участю (м. Севастополь, 19–21 вересня 2012 року) / ред. : Т. В. Смірнова ; Севастоп. нац. техн. ун-т. – Севастополь : СевНТУ, 2012. – 122 с.

253. Сучкова М. Обзор международных документов о подходах к организации и работе современной полиции / М. Сучкова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://publicverdict.ru/topics/p_assessment/9746.html

254. Сырых В. М. Теория государства и права : учебник / В. М. Сырых. – М., 2005. – 704 с.

255. Татаринцева Е. В. Правовое воспитание: методология и методика / Е. В. Татаринцева. – М. : Высшая школа, 1990. – 174 с.

256. Теоретичні засади педагогічного правознавства : збірник наукових праць / редкол. : Г. Є. Гребенюк. – К. : Науковий світ, 2001. – 154 с.

257. Теория государства и права : учебник / А. С. Пиголкин, А. Н. Головистикова, Ю. А. Дмитриев ; под ред. А. С. Пиголкина, Ю. А. Дмитриева. – М. : Высшее образование, 2008. – 743 с.

258. Теория и метод в общественных науках / Н. Стефанов ; общ. ред., послесл. А. В. Гулыги ; перевод с болгарского И. С. Морозова. – М. : Прогресс, 1967. – 271 с.

259. Теорія держави і права : навч. посіб. / С. К. Бостан, С. Д. Гусарєв, Н. М. Пархоменко та ін. – К. : Академія, 2013. – 348 с.

260. Тепла Ю. Правове виховання як соціально-педагогічна проблема / Ю. Тепла // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. педагогічна. – 2007. – Вип. 22. – С. 187–193.

261. Терєбилов В. И. Правовое воспитание трудящихся / В. И. Терєбилов // Коммунист. – 1973. – № 16. – С. 113–124.

262. Тихомиров Ю. А. Курс сравнительного правоведения : учеб. пособие / Ю. А. Тихомиров. – М. : НОРМА, 1996. – 432 с.

263. Тихоненко Л. Л. Напрямки вдосконалення виховної роботи в органах внутрішніх справ / Л. Л. Тихоненко // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2012. – № 2. – С. 351–356.

264. Тищенко В. В. Правовая пропаганда: понятие, функции, проблемы / В. В. Тищенко // Правовое воспитание трудящихся: вопросы теории и практики. – Фрунзе, 1978.

265. Тищенко В. В. Юридическая наука и правовое воспитание / В. В. Тищенко // Советская юстиция. – 1973. – № 23. – С. 7–14.

266. Требін М. Місце та роль правового виховання в процесі формування правової культури громадян України / М. Требін // Освіта і упр. – 2010. – № 2/3. – С. 92–106.

267. Требін М. П. Правова вихованість – основа демократичного, правового розвитку українського суспільства / М. П. Требін // Проблеми законності. – 2009. – № 103. – С. 216–220.

268. Трофименко В. А. Правове виховання працівників правоохоронних органів: перші акценти / В. А. Трофименко // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». – 2013. – № 1 (15). – Ст. 110–116.

269. Трофименко В. А. Правове виховання працівників правоохоронної та судових систем: загальні риси і особливості / В. А. Трофименко // Вісник Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого. Сер.: Філософія, філософія права, політологія, соціологія : зб. наук. праць. – 2011. – Вип. 10. –

С. 246–248.

270. Туманов В. А. Правовой нигилизм в историко-идеологическом ракурсе / В. А.Туманов // Государство и право. – 1993. – № 8. – С. 52–59.

271. Угода між Національною гвардією України і Земессардзе Латвійської Республіки про військове співробітництво від 17 серпня 1999 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/212590>

272. Угода про співробітництво між Міністерством внутрішніх справ України та Міністерством внутрішніх справ Азербайджанської Республіки від 21 жовтня 1992 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/211792>

273. Угода про співробітництво між Міністерством внутрішніх справ України та Міністерством внутрішніх справ Латвійської Республіки від 30 травня 1992 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/211632>

274. Угода про співробітництво між Міністерством внутрішніх справ України та Міністерством внутрішніх справ Литовської Республіки від 30 травня 1992 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/211728>

275. Угода про співробітництво між Міністерством внутрішніх справ України та Міністерством внутрішніх справ Республіки Болгарія від 18 квітня 1994 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/212164>

276. Угода про співробітництво між Міністерством внутрішніх справ України та Міністерством внутрішніх справ Республіки Вірменія у боротьбі із злочинністю від 21 жовтня 1992 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/211819>

277. Угода про співробітництво між Міністерством внутрішніх справ України та Міністерством внутрішніх справ Республіки Грузія у боротьбі із злочинністю від 21 жовтня 1992 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://www.mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/211831>

278. Угода про співробітництво між Міністерством внутрішніх справ України та Міністерством внутрішніх справ Республіки Киргизстан у боротьбі із злочинністю від 3 серпня 1992 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/211750>

279. Угода про співробітництво між Міністерством внутрішніх справ України та Міністерством внутрішніх справ Республіки Молдова від 3 листопада 1992 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/211987>

280. Угода про співробітництво між Міністерством внутрішніх справ України і Міністерством внутрішніх справ Республіки Таджикистан у боротьбі із злочинністю від 21 жовтня 1992 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/211862>

281. Угода про співробітництво між Міністерством внутрішніх справ України та Міністерством внутрішніх справ Республіки Узбекистан від 21 жовтня 1992 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/211899>

282. Угода про співробітництво між Міністерством внутрішніх справ України та Міністерством внутрішніх справ Республіки Чехії від 6 вересня 1993 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakon3.rada.gov.ua/laws/show/203-001>

283. Угода про співробітництво між Міністерством внутрішніх справ України та Міністерством внутрішніх справ Румунії від 18 травня 1992 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/211542>

284. Угода про співробітництво між Міністерством внутрішніх справ України та Міністерством внутрішніх справ Словацької Республіки від 14 жовтня 1992 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/212100>

285. Угода про співробітництво між Міністерством внутрішніх справ

України та Міністерством внутрішніх справ Соціалістичної Республіки В'єтнам від 15 березня 1995 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/212194>

286. Угода про співробітництво між Міністерством внутрішніх справ України та Міністерством внутрішніх справ Угорської Республіки від 12 лютого 1992 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/211197>

287. Фаткуллин Ф. Н. Социальная ценность и эффективность правовой нормы : монография / Ф. Н. Фаткуллин, Л. Д. Чулюкин. – Казань, 1977. – 119 с.

288. Федосеєва С. В. Поняття, ознаки та структура механізму правового виховання / С. В. Федосеєва // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. – 2014. – № 11. – Т. 1.

289. Философский энциклопедический словарь. – М., 1989. – 840 с.

290. Филиппова В. М. Реформы образования: аналитический обзор / В. М. Филиппова. – М., 2003. – 303 с.

291. Фігель Ю. О. Роль юридичних клінік у формуванні вмінь реалізації права студентами юридичних спеціальностей : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук : 12.00.01 / Ю. О. Фігель. – Львів, 2011. – 18 с.

292. Філософія правового виховання : навч. посіб. / А. П. Гетьман, О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань та ін. ; за ред. А. П. Гетьмана, О. Г. Данильяна. – Х. : Право, 2012. – 248 с.

293. Філософський енциклопедичний словник / ред. кол. В. І. Шинкарук та ін. – К. : Абрис, 2002. – 742 с.

294. Форбек М. Європейський стандарт шкільної освіти / М. Форбек // Шлях освіти. – 1996. – № 1. – С. 28–33.

295. Хоптяна О. В. Правове виховання учнів 5–6 класів у навчально-виховному процесі шкіл-інтернатів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.07 / О. В. Хоптяна ; Ін-т пробл. виховання АПН України. – К., 2009. – 20 с.

296. Царенко В. І. Формування правосвідомості особистості

військовослужбовців-прикордонників України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.01 / В. І. Царенко ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2003. – 18 с.

297. Цимбалюк М. М. Формування правосвідомості громадян у процесі розбудови громадянського суспільства : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12 «Філософія права» / М. М. Цимбалюк. – К., 2004. – 183 с.

298. Цуркан О. В. Правова свідомість працівника міліції: теоретико-правове дослідження : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / О. В. Цуркан ; НУ «Львівська політехніка». – Львів, 2013. – 20 с.

299. Чан тхи Хонг Лиен. Современные проблемы правового воспитания в Социалистической Республике Вьетнам : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Чан тхи Хонг Лиен. – Казань, 2004. – 199 с.

300. Черней В. В. Подолання правового нігілізму – важлива умова розбудови правової держави : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук / В. В. Черней. – К., 1999.

301. Черней В. В. Роль Національної академії внутрішніх справ у підготовці кадрів слідчих спеціалізацій: історія та сучасність / В. В. Черней // Актуальні проблеми досудового розслідування : зб. тез доповідей IV Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 1 липня 2015 року). – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2015. – С. 14–16.

302. Чефранов В. А. Правовое сознание как разновидность социального отражения: философско-методологический очерк / В. А. Чефранов. – К., 1976. – 210 с.

303. Швыркин А. А. Воспитательная функция права и роль органов внутренних дел в ее реализации : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : 12.00.01 / А. А. Швыркин. – М., 2002. – 16 с.

304. Шефель С. В. Правове виховання як мета й умова концептуального оновлення структури правової культури / С. В. Шефель // Проблеми законності : зб. наук. праць. – 2009. – Вип. 103. – С. 250–252.

305. Штангрет М. Й. Філософські проблеми правового виховання молоді (на прикладі закладів освіти МВС України) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.12 / М. Й. Штангрет ; Львів. держ. ун-т внутр. справ. – Львів, 2007. – 18 с.

306. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. Ю. С. Шемшеченко (голова редкол.) та ін. – К. : Укр. енцикл., 1998. – Т. 5. : П–С. – 2003. – 736 с.

307. Юридична наука і освіта на Україні / Ю. С. Шемчушенко, І. Б. Бабій та інші ; відп. ред. Ю. С. Шемчушенко ; АН України, Ін-т держави та права ім. В. М. Корецького. – К. : Наук. думка, 1992. – 304 с.

308. Юридичні клініки в Україні: роль, завдання та організаційно-правові засади : посібник / за ред. М. В. Дулеби. – К. : МП Леся, 2003. – 178 с.

309. Яровий С. М. Організаційно-правове забезпечення виховної роботи в закладах освіти МВС України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.07 / С. М. Яровий ; Нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2003. – 21 с.